EMLÉKEIM.

IRTA

Gr. TELEKI SÁNDOR.

KIADTA A PETŐFI-TÁRSASÁG.

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST.
AIGNER LAJOS
könyvkiadó-hivatala.

EMLÉKEIM.

Budapest. Weiszmann testvérek könyvnyomdája.

GRÓF TELEKI MIKSÁNÉNAK

AJÁNLJA

TELEKI SÁNDOR.

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA.

VISSZAEMLÉKEZÉS 1848-ra.*

»... Szép és nemes dolog, s szabad nép szellemével megegyező szokás: békésen megünnepelni évfordulóját azon eseményeknek, melyek a népjog győzelmére emlékeztetnek. A szellemnek ezen ünnepe, mértékül szolgál a haladó eszméknek útján, megmérni az előhaladást, melyet tett és haladt és észlelni azt, a mi még hátra van.

Ez világosságba helyezi hagyományos értékét azon elveknek, melyeket dicsőit.

Megörökíti emlékét azoknak, kik apostolai, védői, vagy martyrjai valának ...«

E szavakkal kezdte beszédét Blanc Lajos, Ledru-Rollin szobrának leleplezése alkalmával, ez év február 24-én, a párisi Pére-Lachaise temetőben.

Mi is hasonló ünnepet ülünk ma, midőn nemzeti nagyköltőnk mellszobrát leplezzük le, 1848. március 15-ikének évfordulóján.

* Felolvastatott Kolozsvártt, az 1878. március 15-iki »nemzeti ünnepély«-en, Petőfi mellszobrának lelepleztetése alkalmával.

Petőfi Sándor méltó, hogy március 15-én emlékezzünk meg róla, méltó, hogy bámulatunkat, szeretetünket nyilvánítsuk a költőnek, s hódoló tiszteletünket a martyrnak.

Mondjunk egy testvéries üdvözletet a nagy szellemnek, kinek kívánsága teljesült, mert e kivánsága nemes, nagyszerü és dicső, a hazaszeretet eszményképe, megdicsőülés a halálban, örök élet a történelemben, eloltha-tatlan láng a szívekben:

»Ott essem el én
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjui vér ki szívemből!«

És ezen látnoki óhajtása teljesült; teljesült még nagyobbszerüleg, mint kivánta, mert ő eltünt. Eltünt mint Romulus; az istenek vitték fel magukhoz, mert ott van ő az Olympuson: a magyar nép szivében.

* * *

Harminc év telt el azóta.

Vén ember életének fele; de az üreg a szivekben, az agyakban nagyobb, a részvétenség, a közönyösség megöli a történelmet, a márványtábla, a bronzba vésett sorok, az irott könyvek fentartják ugyan, de nem éltetik a népnek történetét; az csakis úgy

él, ha tudjuk, érezzük és terjesztjük; régi nemzedék új nemzedéknek hagyományozza szent ereklye gyanánt; és ez: a nép »fidei comissuma.«

Mi, a népnek vénei, kik átéltük s tényezői valánk a nagy és véres napoknak; mi, kik láttuk azokat ragyogni dicsőségben, a szabadság napjának fénysugaraiban, a felszabadulás glóriájában; láttuk testvér-vérben úszni bekunyorált idegen hatalom által leveretni, kötél és golyó által legyilkoltatni; ismertük a forradalom, nem! — nemzeti életünk fentartásának bajnokait, azon hősöket, kik éltek a hazáért, s reményteljesen tudtak meghalni érte a csaták vérmezején, vagy a nemzet Golgotháján. Vagy azokat, kik remény és kétségbeesés között fájdalommal virrasztottak a haldokló nemzet felett, bátorítva a csüggedőket, lelkesítve a kétkedőket, visszatartva a rohanókat, megvetve a renegátokat, s midőn minden fegyvert kicsavartak a nemzet kezéből, feltalálták a passiv ellenállás Uchatius-ágyúját, mely nem öl, de paralyzál. Azokat, kik Dantonként: nem vihették el a haza földjét csizmájuk talpán, de elvitték búbánatát, szenvedéseit, s halálos sohajának méla hangzatát, menekültek számüzetésbe, hogy idegen földön érezzék azt, mit a haza otthon szenved. — És Azt, Ki nemzetének

Prometheusa ma is, ki — mint az Olymp nagy martyrja — égi szikrát keltett nemzetében, lángoltatá népének lelkében a hazaszeretetet, a szabadság és függetlenség mennyei tüzét, ki ma is oda van láncolva a számüzetés sziklájához, — nem keselyű rágja máját, mely szüntelen nő, hanem annál jobban gyötörtetik a schwindlerek és svihákok füles baglyai által. Szenved, inti nemzetét, s óslat a — kiáltó szó a pusztában! . . .

Mint mondám, mi, a népnek vénei, eljövünk és elmondjuk azt, a mit láttunk, hallottunk és tapasztaltunk; felelevenitjük a multak emlékét, a nagy és dicső, a keserves és véres napok, a küzdelem és kitartás korát, kárhoztatva a sülyedés hanyatlásait.

* * *

Harminc éve mult.

Villámgyorsasággal terjedt el Európaszerte a február 24-diki párisi forradalom híre.

Gyúanyag volt elég, mely fellobbanjon. A népek elnyomása, az idegenek bitorlása, a munka kizsákmányolása, a polgári jogok gyakorlatának kisszerű korlátozása, a vér- és pénzadó fecsérlése, az önérdek, haszonlesés fenn, az elnyomatás, a robot, a dézsma alant; helyesen jegyzé meg egy diplomata, a Tuille-

riákban tartott táncestélyen, hogy: »vulkán felett táncolunk!«

Lajos Fülöp uralkodott és kormányzott a franciák felett, a király-gyilkos Égalité Fülöpnek — ki maga is vérpadon mult ki — fia; a forradalmi tanokból annyit szívott magába, hogy az 1830-diki juliusi forradalom X. Károlyt elkergetvén, őt ültették a régi Bourbonok trónjára.

Az esernyős burger-király, mint őt a munkások nevezték, — megfogta a világot; uralkodott ál-jósággal és nyílt megvesztegetéssel; trónja a kótya-vetye asztala volt, melyről árverezték a hatalmat, a kitüntetést, a rangot, a hivatalt; licitálni lehetett miniszterségre vagy dohány-trafikára egyaránt, a meggyőződés, az elvhűség, a következetesség árán; meg kellett hajolni, megtagadni hitét, kicserélni elvét, jellemét, s ráütötték az alkotmányos királyi dobot, s mindenkinek jutott is, maradt is.

Az uralkodó hatalmat sötétség környezi; hajlandók vagyunk elhinni azt, a mit óhajtunk, a hizelgők, az uszályhordók, a tányérnyalók serege elvégzi a többit. Lajos Fülöppel elhitették, hogy ő Franciaország legnépszerűbb embere.

Az 1847-ik évi kamara-ülések igen zajosan végződtek. Az ellenzék az alkotmányba

új és gyökeres reformokat akart behozni; e cél elérhetéseért úgynevezett »reform-lakomákat« rendezett Párisban úgy mint a vidéken.

A kormány nem tiltotta el a lakomákat, de gyanakodva őrködött felettök, az egyik miniszter erre vonatkozólag gúnyosan mondá egy alkalommal:

— Nem látom át, miért tiltanók be azt, hogy Ledru-Rollin úr, Lamartine úrral egy asztalnál, demokratikus bornyúhúst egyék.

A következés megmutatta, hogy a »demokratikus bornyúhús« a juliusi alkotmányos királyság torkán akadt.

A párisi 12-ik kerület választó-bizottsága által egy reform-lakoma lőn rendezve február 19-én; 91 képviselő és 3 pair egy levelet írt alá, melyben a meghívást elfogadták.

A miniszterek a királynál tanácskoztak; szóba jött a reform-kérdés, a király kijelenté, hogy inkább ízre-darabra hagyja magát vagdaltatni, mintsem bármily reformra ráálljon.

A lázadás kitörésének megakadályozására roppant mérvü készülődések történtek; a vidékről a katonák beparancsoltattak, az utcák hadilag elfoglaltattak, a téreken táborokat ütöttek fel.

A kamarában zajos, ingerült, viharos gyülések folytak; ekkor mondá Odillon-Barrot e hires szavakat:

— Ha beszédemnek némi sulya lehetne az országnál, állítani fognám, hogy mindazon embereknek, kik becsületesen gondolkoznak, és a közjónak hódolnak, szoros kötelességök egész tekintélyöket felhasználni, elfordítására a vésznek, melyet jönni látok.

Majd — ugyan ő — a miniszterium vád alá helyezését indítványozá, vádolván a miniszteriumot, hogy: »Franciaország érdekeit külföldön elárulta, az alkotmány elveit meghamisította, a közhivatalokat áruba bocsátotta, az álladalmi pénzügyet megrongálta és a polgárok jogait megsértette.«

Február 22-én a lakomák eltiltattak. Ez nagy ingerültségre adott okot; a tanuló fiatalság az utcákon tüntetett, a külvárosokban a nép lázadni kezdett, helyenként torlaszok emelkedtek, a tömegek kiabálták: »le Guizottal! le a miniszteriummal! éljen a reform!« — a nemzetőrség nem mozdult, a katonák haboztak, izgalom, ingerültség, kétkedés közt telt el a nap.

Február 30-án a dolgok komolyabb fordulatot vettek.

A lázadás forradalomba ment át, a barrikádok gomba módjára nőttek, a boltok ajtait, a házak kapuit becsukták, a békés és nyárspolgárok lakjaikba vonultak, az utcákon a katonaság és egy-egy szállongó járó-kelő, —

a munkás nép s a fiatalság a torlaszokra szállt.

A Saint-Martin-utcában a testvérharc megkezdődött. Egy történetiró igy adja elő:

»Egy század katonaság egy torlaszt akart ostromolni. Egy 15 éves siheder, háromszinü zászlót lobogtatva, felugrott a sáncolatra s elszántan kiáltá: »Ez a ti zászlótok, lőjjetek, ha van bátorságtok!« E rettenthetlen ifjú példája ragályosan hatott a torlasz mögötti polgárokra, kik rögtön, mintha összebeszéltek volna, felmásztak a sáncolatra, s a fegyvercsövek elébe állottak, mellöket meztelenre kitárván, s rivalgván: »öljétek, ha meritek, a védtelen polgárokat!« — A katonák pedig bámuló csodálkozástól elragadva, rájok lőni vonakodának.«

A harc lanyhán folyt, gyülölet nélkül, majdnem csak kötelességből. Az est bekövetkezett; mindenki érezte, hogy az éj fog dönteni: Lajos Fülöp-e, vagy — (a köztársaságra még kevesen gondoltak) a bizonytalanság?!

A nép — mint forradalmi nyelven Párisban mondják — leszállt az utcákon a városba. Irtózatos és magasztos, borzasztó és dicső, undorító és lelkesítő: a népet az ő haragjában látni; én láttam december második án, s még ma is irtózom és lelkesülök emlékén.

E tömegben az emberi szenvedélyeknek minden érzelme fokozva megvan. Dante »Pokla« és Milton »Paradicsoma« egy kalap alatt. A legtisztább, a legrajongóbb hazaszeretet, a legundoritóbb, a legocsmányabb önérdek mellett, — a nemes önfeláldozás a legaljasabb bosszuval karöltve, — a szűziesség a förtelemmel, a hősíes bátorság a gyáva félelemmel vegyítve.

Alakok, melyeket nem lát soha senki, a csőcseléknek sepredéke, a gályák érett gyümölcsei, a tömlöcök bogáncskórói, a nyomornak lavagjai, a megromlottság, elvetemülés missionáriusai, — szörnyek, kiket még a detectiv rendőrség sem ismer.

Mellettök sorakozott rendben, egymást átkarolva, a »Marseillaise«-t énekelve, a politechnicum nemes arcu tanitványa, festői egyenruhában, — kék vagy szürke zubbonyban a rajongó, értelmes munkás, ki nem magáért, hánem övéiért, társaiért, elszántan megy a halálba, az uj társadalomtól egy kevéssel több munkabért remélve, — orvosnövendékek, munkavezetők, gépészek, mérnökök, festők, szobrászok, szinészek, mindennemű művészek, — szóval: a gondolkodó, a cselekvő nép.

E néptömörület képviseli az emberiséget, az ő magasztosságában, s az ő megromlott-

ságában; — ilyenkor a nép járul a forradalom asztalához, hol az erény a bűnnel testvériesül.

A krónika-író folytatja:

„Az egész emberözön a Boulevardokon lefelé hömpölyögvén, a külügyminiszterium palotája, Guizot lakása előtt, a legelső sor egy zászlóalj katonaságra bukkant a 14-ik ezredből, mely nem a párisi helyőrséghez tartozott, és csak ezelőtt egy pár órával jött be. Ezen zászlóalj a Boulevardnak egész szélességét elfoglalván, négyszögben volt fölállitva, s elzárá az átjárást. A parancsnok lóháton, katonáinak első sora előtt állott. A néptömeg előtt menő vörösászlós férfiu s néhány fáklyavivő, elhagyván a csapatot, a zászlóalj felé mentek, a zászlót és a fáklyát idestova forgatva, — mire a vezértiszt lova ágaskodni kezdett, megnyilt, s a tiszt ennek közepén foglalt helyet. Hirtelen fölemelkedtek és lebocsátkoztak a fegyverek, egy lövés történt, s utána hosszu durranás ropogott. A zászlóalj átellenében álló emberfal megingván, lerogyott, — némelyek holtan és sebesülten, mások csupán a megrendüléstől, ismét mások pedig szándékosan, amint a puskák csöveit feléjök meredezni látták, földre hullva, — s ez utóbbiak csak gyors elhatározásuknak köszönhették, hogy épen s életben maradtak,

s ismét felállhattak, ötven egynehány halott és sebesült között. — A tömeg eleintén némán és dermedten állt, de csakhamar dühös kiáltással s iszonyú zajjal rohant el onnan, s mindent magával ragadva futott, a holtestekeken keresztül. — Mély titok fedi okát ezen éji gyilkolásnak, mely az Orleans-házra nézve halálitélet volt. — A borzasztó esemény viszhangja csakhamar megzendült Párisban. »Fegyverre! fegyverre!« kiáltás harsoga rémesen. Villanyos borzalom rezge keresztül az egész népségen. A csak imént csöndes és vidor sokaság, most rögtön elvadulva, bosszus, dühös és átkozódó tömeggé változott. A házak ajtai bezárattak, a világítás eltünt; minden zugból fegyverek surrantak elő. A szakasztűz elől hátrált fennebbi kis csapat pedig visszatért a gyilkolás helyére, s „Bosszú! bosszú!" — rivalgá oly hangon, mely egy hadsereget megrémíthete. Itt vagy tízenkét holttestet hánytak fel egy taligára, s a városban körülhurcolák. A gyászkiséret, fáklyáktól körülvilágitva, legelőször a Lepelletier-utcában a „National" szerkesztő hivatalának ablakai alatt állott meg. »Itt vannak meggyilkolt testvéreink! — dörgé rettentő hangon egy férfiú, — adjatok fegyvert, hogy bosszút álhassunk!« — Egy fiatal ember pedig mindkét kezét egy halottnak tátongó sebébe mártván, egész vö-

rösre bekente magát vérrel, s kiáltá, ég felé mutatva: »Nézzétek! esküszöm, hogy meg nem mosom e kezet mindaddig, míg legyilkolt testvéreink megbosszúlva nem lesznek!« ....

Az előbb vázolt gyilkoló véres tény döntött. A nép felbőszült, — s ki képes ellentállni a nép haragjának?! ...

A történtek e katastrophából születtek, — a többi a forradalom logikájának egymásutánja.

A megrémült király hivatta Molét, alakitana uj miniszteriumot, a nép kiáltá: Már késő! — Hivatta Thierst, — »már késő!« — A király lemondott a párisi gróf javára... „Már késő!"

A lázadás elfoglalta a képviselőházat, s kiűzte a kalmárokat a templomból. A nép elfoglalta a Tuilleriákat, száműzte a királyt, — s a nemzet kikiáltá a köztársaságot.

S mint lángoló háromszögben, ott fénylik a dicsőség sugaraitól körülvéve e három név:

Ledru-Rollin, Louis Blanc és Lamartine!

* * *

Ma harminc éve! — március tizenötödike! — és e nagy nap emlékét üljük ma. Mennyi remény, mennyi boldogitó öröm és

mennyi kétségbeejtő fájdalom van e nap emlékéhez kötve!...

Az emberi szabadság és előrehaladás történetében egy éj és egy napnak halhatatlan emléke van.

Versaillesban, 1789. augusztus 4-dikének éjelén, pár óra alatt, századok hosszú során át elnyomólag és megalázólag nehézkedő hűbéri viszonyt, a nemzet képviselői egy föllelkesült pillanatban eltörölték, — a jobbágyból embert, a tömegből népet, a népből polgárt teremtettek.

Ezen nagyszerü történelmi éjnek, ha nem is akkora keretben, ha nem is olyan óriási mérvben, de meg van hasontársa március 15-dikében nálunk is.

Amit a magyar nemzet színe-java, évek hosszú során át gondolt, érlelt, óhajtott, de nem remélt: egy napnak eseménye megtörtént ténynyé, való igazzá varázslá.

De lássuk a tényeket, melyek legékesebben szólanak.

Mint fennebb mondám: villámgyorsasággal terjed el Európaszerte a párisi forradalom hire; — Bruxellestől Palermóig, Palermótól Bécsen át Pestig villanyozta át a népeket. — A »fiatal Magyarország« Pesten, nem várva be a Pozsonyban székelő

tekintetes karok és rendek határozatait, az egyetemi téren gyült össze.

A tömeg nem gondolkozik, annak vezérre van szüksége, mig tettre kél, — de ha megindult: ösztönszerüleg teljesiti hivatását, s túlhaladja gyakran vezetőit. Jól mondá egy híres tribun: »vezérök voltam, de most már utánok kell mennem.«

Az egyetemi téren összesereglett nép habozott, — nem tudta: hova, merre, miért és mit cselekedjék?

Végre egy fiatal ember feláll egy székre; arca lángolt, szemei ragyogtak, melle dagadt, s érces hangon rárivalt a népre:

»Talpra magyar! hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk, vagy szabadok?
Itt az idő: válaszszatok.
A magyarok istenére,
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!« . . .

s folytatá ékesen, magasztosan, a meggyőződés hangján; — szavai rajongásig felvillanyozták a tömeget, s aztán megindult elől, és a nép követte vezérét.

A gondolatnak teste a sajtó; ami megfogamzik az agyban, azt ez ezernyi példányokban rögtönzi, — így válik az ige testté, a

sötétség oszlik, s lesz nappali fény; — a népek legnagyobb ellensége a tudatlanság, ez ellen leghatalmasabb fegyver: a szabadsajtó, — ezt — mint mindent, elnyomva, békók közt tartá az atyáskodó kormány.

A vezér megindult, a nép követte. Megálltak egy nyomda előtt, s a nép önhatalmánál fogva eltörülte a censurát.

A magyar szabadsajtónak első fénysugara így világít:

»Mit kiván a magyar nemzet?

Legyen béke, szabadság és egyetértés!

1. Kivánjuk a sajtó szabadságát és a censura eltörlését.

2. Felelős miniszteriumot Budapesten.

3. Évenkinti országgyűlést Pesten.

4. Törvényelőtti egyenlőséget, polgári és vallási tekintetben.

5. Nemzeti őrsereg.

6. Közös teherviselés.

7. Urbéri viszonyok megszüntetése.

8. Esküdtszék, képviselet, egyenlőség alapján.

9. Nemzeti bank.

10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, — magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.

11. A politikai státusfoglyok szabadon bocsáttassanak.

12. Unio.

Egyenlőség, szabadság, testvériség!« ...

E ragyogás méltó a nemzethez.

A sajtó szabad, — az utca nevére keresztelve, — első ikerszülöttei a nép kezében; de a gondolat szabadságának még áldozatja van, ott őrzik a börtönben, — s ha felszabadítottuk a sajtót, rab legyen-e ő?! ...

A fiatal ember érchangjával újra rárivalg a népre:

»Fel Budára! szabadítsuk ki Stancsicsot, a nép emberét!«

S ismét megindult elől, a nép pedig követte őt.

Az idő ködös, homályos volt, szürke felhők borították az eget, nagy cseppekben hullott az eső, — a szőke Duna lassan folydogált, egy-egy hullám belecsapott a híd hajójába, s folyt tovább. — Budavárában nagy volt az aggodalom, — az írástudók és farizeusok tanácskoztak, — az öreg Gellérthegy reményteljesen tekintett alá, — még akkor nem volt citadella rajta, — s gondolá: még ilyent nem láttam soha!

Esernyővel mentek neki a várnak, s bevették Stancsics börtönét, — diadallal jöttek efelé a kanyaruló uton.

A gondolat szabaddá lőn.

* * *

S ki volt az a fiatal ember, kit társai és a nép oly elszánt bizalommal, oly rajongó lelkesedéssel követett, — kit a meggyőződés bátorsága vezérelt? . . .

Nemzetemnek első költője, — a szerelemnek, szabadságnak, hazafiságnak, emberiségnek és a természetnek nagy dalnoka, — teremtője egy bűbájos szépségű nyelvnek, melyet előtte soha senki nem beszélt, s utána sem képes megközelíteni; — hős a csatákban, bölcsész iróasztala mellett és költő mindig; — a »természet vadvirága«, a szabadság martyrja, — — a kis-kőrösi mészáros fia:

Petőfi Sándor! . . . .

ZAGYVALÉKOK.

— Szives üdvözlet Eszterházy Miguelnek. —

Eszterházy Miguel nekem a legjobb barátom. — Olyan Castor és Pollux, Philemon és Baucis-féle história ez, mint a török mondja: »béraber«, — együtt járnak, — e szóval fejezi ki a legnagyobb cimboraságot. A nagy pajtáskodás az aradi várfogságból datálódik, mikor a Haynau bácsi Tristánjával — az olmützi hóhérral — egy asztalnál ebédeltünk, s a halottas kamarán kellett átsétálnunk, ha a konyhánkba akartunk menni, hol hébe-korba, »római szent birodalmi« kezeimmel én is főztem a menázst.

.... Nekem az a szerencsétlenségem, hogy van valamim, s élhető állapotban vagyok, és nem vagyok rászorulva a kézimunkára, — mert ha nem lenne semmim: ma már talán európai hírneves szakács lennék, — túlszárnyalnám Caremet, Soyét, Gouffét, s tán még az öreg Dumas Sándort is, ki ebben is mesterem vala.

Míg Olaszországban emigránskodtam, — ez épen tizenegy évig tartott, — abban a nagy szerencsében részesültem, hogy az öreg Dumas minden évben nálam töltött egypár hetet. Rendesen ahogy megérkezett, rögtön hivatta Máriát, a szakácsnémat, kivett a zsebéből egy húsz frankos aranyat, s oda ajándékozta neki azzal a kérelemmel, hogy — ne főzzön.

Éjjel-nappal folyvást dolgozott, néha négy-öt különböző tárgyon is egyszerre. Emlékszem, Nápolyban egy időben irta »San Felice« regényét, a nápolyi Bourbonok történetét, egy öt felvonásos drámát versekben, szerkeszté az »Independente« lapját, levelezője volt a »Siécle« lapnak és ugyanakkor gondolkodott egy nagyszerű szakácskönyv megirásán; de mindig azt mondta, hogy ennek megirására nincs elég bátorsága, — neki, aki annyit mert. Ha nem dolgozott, akkor főzött, ez volt szenvedélye.

Legtöbbet tartott szakácskodására. Egy nyársot talált fel, mely nem vízszintesen, hanem függélyesen forgott.

— Hidd el, — mondá sokszor, — e nyársra büszkébb vagyok, mint a »Monte Christo« regényemre. Nézzed, a tetejébe felhúzok egy kövér libát, a liba alá egy foglyot, a fogoly alá egy szalonkát, a szalonka alá egy fenyves rigót, — a liba zsírja öntözi a

vadakat, s mikor rájösz a rigóra: tu m'en donnera des nouvelles«, — akkor újságot fogsz nekem mondani.

Nálánál jobb szívű, egyszerűbb, kedvesebb embert nem ismertem. Társalogni, csevegni a világon senki sem tudott úgy, mint ő. Voltak adomái, történetecskéi, melyekkel agyon nevettette a társaságot. Volt különösen egy: IX. Pius pápával való találkozása.

Egy versen Nápolyban nagyon utólért a honvágy, majdnem bele betegedtem; — szokott jó kedélyem elhagyott, a búskomorság környékezett; elvesztém étvágyamat, az ital sem kellett, — közönyös volt nekem minden a világon, kedélybeteg voltam, untam az egész mindenséget; — s ez tartott több napon át.

A nagy iró szives volt s meglátogatott — többen is voltak nálam. — Elkezdett csevegni s én vidulni kezdtem, s felkértem: mondaná el IX. Pius pápával találkozását. Elkezdte mondani, s mire bevégezte — meggyógyultam.

— Ugyan miért nem irod ezt le, édes apám? — (Mindig így szólítám, ő meg fiának nevezett.)

— Azért, édes fiam, mert ezt nem lehet leirni, ezt csak elbeszélni lehet. Hogy adjam én elő irásban ő szentségének a hangját, azt a kenetteljes modort, azt az imaszerű hanglej-

tést, mikor azt mondja, hogy: az ő legkedvesebb francia irója — Paulo di Cock, — s különösen azt a gestust, mikor: »klapcs!« — szentséges kezeivel a hasamra ütött. Ha ezt leirni tudnám, Hugo Victor mellé helyezném magamat, — de még ő se tudná.

Igaza volt neki, — azt nem lehet leirni. Annak az embernek minden tette jóság, minden szava élc volt; csak úgy sugárzott belőle az ész, mint a röppentyűből a szikra. S az az eredetiség, az a költői áramlat, az a villanyos felfogás, s a megfontolt tárgynak kellemes, könnyű, úgyszólván, zephiri közlése: bámulatos volt. Hát még az a gyors és szellemdús feltalálási tehetség?! . . .

Egyszer a nőmmel együtt meglátogattuk Páris melletti villájában, holmi apró nyalánkságokat vivén magunkkal.

— Hol van az úr? — kérdém Vazili nevű cserkesz legényétől.

— Lenn a konyhában, főz.

Lementünk. Nem tudta, hogy Párisban vagyunk, roppantul örült látásunkon. Nőm átadta neki a csemegéket.

— Neked ördögöd van! — mondá nőmnek, — (akiket szeretett, mindig tegezte) hogyan találtad ki, hogy andouillettes de Troyest akartam enni? — épen távsürgönyözni akartam Chevének, hogy küld-

jön. — De menjünk fel. Vazili, fegyverbe! őrt állani a roast boeuf mellé és sűrűn öntözni . . . . Hála istennek, ma történetesen nincs senki nálam, — jól elbeszélgetünk majd hármasban.

Asztalhoz ültünk, mint mondá, h á r m a s-ban. Amint a levest eszszük, nyilik az ajtó, s beállít egy vastag burger-alak.

— Dumas úr, nem akartam úgy elmenni Párisból, hogy önnél ne tegyem tiszteletemet.

— Isten hozott édes kedves barátom! — csakhogy láthatlak; ülj le! . . . Vazili, terítéket az én kedves barátomnak! . . . Mióta vagy Párisban? — Hát otthon hogy vannak? — Természetesen jól . . . hála istennek! — Hát a barátok, azok a derék, jó, víg cimborák mit csinálnak? — Persze, azok is jól vannak . . . . természetesen! — A termés is jó, nemde, nálatok? . . . .

A burger felelni akart a kérdésekre, de nem engedte szóhoz jutni, csak a fejével integethetett mindegyre. — Megebédeltünk. — Kávé után a burger elbúcsúzott, összecsókolóztak, lekisérte a lépcsőn. Mikor visszajött, azt kérdé tőle a nőm:

— Ki ez a maga jó barátja?

— Sohasem láttam én ezt az embert maig. — Van nekem ezer ilyen jó barátom,

— azért nem hagytam szóhoz jutni, mert — nem tudtam, kit mutassak be nektek.....

* * *

Néhány héttel ezelőtt a Bánffy-ház előtt megyek Eszterházy Miguellel, mindig »bér-aber.«

Egy kopott kabátú, veres nyakravalós, felfoszlányolt tubákszín nadrágos, félretört sarkú-csizmás kopott egyéniség jön velünk szemközt, az ismeretes »síró gyermek« gypsz-szobrot tartva a karján. Rám veti tekintetét, megismer, leteszi a gypsz-szobrot a járdára, s kitörő örömmel rám kiált:

— Caro mio signore, colonello Teleki! — ugyan hol jár és mit csinál ön itt?

Persze nem tudhatta a jámbor, hogy a bel-szén-utcában születtem, — s aztán meg azt gondotta, hogy az emigránsság is örökös, mint a Pozsony-, meg a Heves-megyei főispánság.

Meghivtam ebédre, s megvettem tőle két gypsz-figurát, melyeket aztán elküldtem »az én leányom«-nak, Krecsányi Saroltának, egy aranyozott szilva-kéményseprővel együtt, karácsonyi bonbons helyett.

* * *

Honnan volt az én figuristámnak az ő nagy öröme?

.... Az aspromontei gyászos napok után megutáltam a világot, magammal együtt, — s mint egy nemes apa mondaná a szinpadon: visszavonúltam a világ zajától. Kibéreltem egy házat Bagni di Lucca mellett, egy nagy gesztenye-erdő szélén; — itt töltöttem én éltem legcsendesebb napjait.

Bagni di Lucca és környéke, a világ legszebb helyeinek egyike. Szépségét megközelíti érdekes volta. — Ide járnak nyaralni az Olaszországban lakó angolok, s több angol család van itt letelepedve. — A beefsteak a maccaronival, a roast boeuf a stufatoval karöltve jár.

Lát itt az ember olyan telivér brit alakokat, hogy akármelyik tubákos pixisre rá lehetne nyomni, s mikor vasárnaponként a zsinagógájokból kijönnek, majdnem érezhetni rajtok a zsoltár-szagot.

Az angol a világon a legkevésbbé megszelidíthető állat; olyan mint a zebra: nem szokik az emberhez, s bárhova menjen is széles e világon, mindenüvé elviszi: maga-magát. Találkozzunk vele a Chimborasso tetején, vagy a derzsi-gáton, Palmira romjain, vagy Vilcsek földjén, mint a török mondja: Ihoni. Magával viszi az unalmat, a theát

két lágy tojással, a bibliát, a mixpicelt, és sábeszének megtartását. — De a helyet, hová letelepszik, nagyon meg tudja választani.

Bagni di Luccáról elég lenne annyit mondani: itt nyaralnak az angolok.

* * *

Képzeljen a nyájas olvasó egy kőszirtes szük völgyet, mély mederben, óriás kavicsokon, sebesen vágtatva zuhog le a tiszta vizű Lima, — nagy kiterjedésü maroni-erdők, kinyúló sziklás bércek közt roppant nagyságú fák, — rohanó patakok mellett keskeny út kigyózik mindenütt a Lima partján, — papirgyárak, gesztenyeőrlő-malmok, — a hegyek ormain elszigetelten egy-egy falu, hova csak gyalog, vagy szamárháton lehet feljutni, — a verőfényen, a sziklák közt emberháton hordott földben szőlő plántálva, a kertekben nagy cyprusfák, az országúton platánus-fasor, ágaik egymásba nőve, lugast formálva, nap- és esőernyő gyanánt a nap és az eső ellen; — s e kép elhúzódik több kilométernyi hosszaságban. Alant a völgyben narancs-, gránát- és citromfák, s egy órányi távolságra havasok fenyvesei a »grand cima d'Itali« aljában.

* * *

E tündérszép vidék lakosai, a legeredetibb nép a világon. — E jó emberek közt laktam én öt évig, szerettek ők engem úgy, mint édes apjokat, — nem neveztek másképen, mint »a mi magyarunk.« Aki nem hiszi, kérdezze meg Türrtől, Csernátonytól, Pulszkytól, s mindazon emigránsoktól, kik szerencséltettek s eljöttek hozzám: prendere il fresco. És mint Jókai: »dísz-csizmadia,« úgy voltam én »tiszteletbeli figurista.«

A népesség legnagyobb része figurista. Furcsa egy kis mesterség ez, — drótostótság nagyban, díszkiadásban, gypszszobor vignettekkel diszítve.

A suhanc-gyerek egynehány gypsz formát felrak a hátára, s azzal neki megy a világnak, — szárazon és vizen, nem válogatva: melyik világrészbe, Chinába, vagy Boldog-Arábiába, Szibériába, vagy az egyenlítőn túlra megyen-e, — mint a bolygó zsidó; — megy egyenesen vagy vargabetűt csinálva, halad előre mindig, s hátán a gypsz-forma. Odaül hosszú-hosszú időkig, elment mint suhanc, s visszajön fehér szakállal, mint én az emigratioból.

Katona-kötelezettsége idejét eltölti Csin-Csán-Csonnál, a nagy Mogulnál, vagy Hohenzollern Károlynál.

Ha egy kevés pénzecskét összekapart, haza jön, s legelső szavával »nécsit« kér, s aztán megvesz egy darab kősziklát magának.

Mi az a »nécsi«, a mit nem felejtett el soha, ami után úgy eped? A legroszabb kófic, ami valaha embernek torkán lement; — édes testvére a juh-faggyas piláfnak, — gesztenyelisztből izzó vason sütött hamvas pogácsa.

Menjen fel az ember a figuristák városába: Bargaba, vagy faluikba: Brandelio, Coreglia, Pallegio, St. Marcelloba, ott beszélhet aztán oroszul, spanyolul, japánul, törökül, magyarul, angolul, németül, tán még a Manasses nyelvén is.

Volt egy jó emberem, Ponte a Moriano-ban lakott, Angelo-nak hívták. Harminc évig lakott Magyarországon, de csak huszonhetet számít, mert három évig a pesti lánchidnál dolgozott, s addig nem volt figurista; úgy beszél magyarul, mint bármelyikőnk.

Van egy gyenge oldaluk a figuristáknak, s ha valaki jól meg akarná magát veretni általuk, arra nézve ezt, mint biztos receptet kommendálhatom.

Menjen fel Bárgába, tegyük fel egy vasárnap délután, nézzen be a korcsmába, s kérdezze egyszerűen csak ezt:

— Kivel találkozott Columbus Kristóf legelőször Amerikában? — A többi aztán az ő dolguk; — de hogy nem jön le ép-kézláb Bárgából, arról aztán már én kezeskedem.

Ennek az a históriája, hogy azt mondják: mikor Kolumbus Kristóf kikötött Amerikában, a legelső ember, akivel találkozott, egy Bagni de Lucca vidéki figurista volt, ki első Napoleon gypsz-szobrát árulta. (?!)

Mint mondám, engem nagyon szerettek azon a vidéken, de azért ezt a kérdést sohasem mertem kockáztatni.

. . . . Innen volt az ismeretség az én figuristámmal, s véletlen viszontlátásomon az ő nagy öröme és gyönyörűsége, Kolozsvárnak városában.

MIKOR ÉN »MÁTYÁS« VOLTAM.

— Szíves üdvözlet Haray Viktornak. —

Furcsa egy kis ember volt az öreg Bem apó az ő nagyszerüségében; egész shakespeare-i dráma abban a kis polyákban; a fenkölt magasztosság és a burleszk komikum egy kalap alatt, anyai jószivüség s caliban-i ravaszság, erély és kitartás, mint Columbusban, s szeszély annyi benne, mint egy másodrandú táncosnőben.

Besztercén voltunk a tél derekán, komisz Urbánt hajtotta az öreg úr maga előtt; megpihentünk a vendégszerető szászok közt, megmelegedni és jóllakni; az ingyen gazdálkodás keményen tiltva volt, parázspénzzel fizettünk úriasan, mint a köles; több vénasszony szemlesütve emlékezik még ma is rólunk.

A hadjárat alatt — Szathmártól Kolozsváron át Besztercéig — megnyertem az öreg

úr kegyét; zsémbelt is rám egyedül annyit, mint a fél hadseregre; dorombolásával adta jelét irántami vonzalmának.

Én voltam az öregnek mindenese, száraz dajkája, pennás embere, szóval olyan intendáns-féléje. Ha valami eszébe jutott, éjjel avagy nappal, rögtön hivatott. Török — az ordináncom — úgy tudta már a mi sorunkat, hogy csak szó nélkül adta a kardot és sipkát, a mi azt jelenté: a tábornokhoz!

Némán, mint a hal, harcsa-bajuszu Török hozá a kardot és a sipkát — szokás szerint, — bekopogtatok a tábornokhoz, épen reggelizett, kanalazta a mindennapi köménymag-levest. — Bem alatt utáltam én meg azt.

— Mennyi sarcot vessünk Besztercére? — kérdé.

— Mennyit gondol tábornok úr?

Mondott egy összeget.

— Sok lesz tán? — mondám én.

— A ki nem verekszik hazájáért, s még ármánykodik ellene: az fizessen!

— Nincsen is nekem az ellen semmi kifogásom, az összeg meglesz; csak a kivetés módján méltóztassék változtatni.

— Hogyan?

— Vannak e vidéken nagyon gazdag és népes falvak: Teke, Bátos, Vajola s a többi; szíveskedjék azokról is megemlékezni.

— Jól van, köszönöm!

— Szabad még egy megjegyzést tennem?

— Mondja!

— Parancsolja meg, tábornokom, hogy a sarcot magyar bankókban fizessék.

— Mit gondol ön az istenért? . . . magyar bankóban?!

— Igen, magyar bankóban.

— De hát miért? — kérdé nagy mérgesen, — hiszen ezeknek nincsen magyar bankójok.

— Ha a tábornok úr kegyeskedik egy kis türelemmel — s ezt hangsulyoztam — kihallgatni, megmondom; — épen azért, mert nincsen magyar bankójok, tőlünk kell, hogy váltsanak; ők befizetnek, a tábornok úr ujra visszaváltja tőlök, s lesz osztrák bankója a külföldi szükségletekre, s ez azonfelül a magyar bankók hitelét is roppantul emelni fogja, mert azt mondják majd: Bem tábornok ahadisarcot is magyar bankóval fizetteti.

— Jól mondja! — s lecsillapult, mint a tejleves, hozzám jött, két kezét a vállamra tette s szemeimbe nézett azokkal az intelligens, szép nagy kék szemeivel, melyek mosolyogni is tudtak.

* * *

Nem értem még kvártélyomra, már ujra hivatott. Töröknek nem kellett legalább a kardot és sipkát hozni nagy szótalanul.

— Hány napra van profiantirozva a sereg?

— Négyre.

— Rögtön intézkedjék úgy, hogy e négy napon kívül még tíz napra való legyen, — még pedig 48 óra alatt.

— Lehetetlen, tábornok úr!

— Nem szeretem ezt a szót! — Ha »lehetetlent« nem csinálnánk, úgy még most is csak ott volnánk Kápolnánál, vagy legfeljebb Déés körül, Urbán pedig Kolozsvártt... Tehát csak intézkedjék rögtön; személyesen felelős, s ha nem: — tevé hozzá homlokát összeráncolva — »je vous ferai fusilier!« ... (Szász Károly így mű-fordítaná le: »főbe lövetem önt!«)

Ezt a szólamot nagyon szerette.

* * *

... Szerelmes Jézusom, mi lesz már én belőlem?!... Prófontért lőjjenek engem agyon, édes anyámnak egyetlen fiúgyermekét?!... Dagasztó-teknyő legyen az én koporsóm?!... Furcsa kis állapot!

Elmerengtem gondolatban.

Van nekem egy jó barátom, Haray Vi ktornk hívják; a mi földünkön mindenki ismeri, s a mi több.: szereti is; együtt nőttünk fel s öreg időt értünk együtt, s a fiatal barátsággal tesznek bennünket a gyep alá, mert soha egy percig sem csalódtunk egymásban.

Rara avis!

Mint mondám, elmerengtem gondolatban, lesütött fővel, hátratett karokkal, habozó léptekkel, mint valami faluzó Hamlet; úgy járkáltam szobámban.

Igy talált Haray Viktor barátom.

— Mi baj van őrnagy úr? Mert azt látom, hogy baj van, — mondja Viktor.

— Van ám, még pedig nagy! — s majdnem dicsekedtem vele.

— De hát mi, az istenért?

Elmondtam a történteket.

— Már most mit csinálunk?

— Épen azon gondolkozom.

Egy rémdrámában a szerző a színésznek azt teszi instructioba: »fel s alá jár, és gondolkozik Balduinájáról.« — Én is ilyenformán gondolkoztam fel s alá járva a — prófontról. Végre gondolatim kováján egy eszme csiholódott. A tapló fogott.

— Viktor! Eredj rögtön a tábornokhoz, kérd ki a rendeletet irásban s németül; on-

nan menj a polgármesterhez, mondd neki, hogy egy perc alatt gyüjtse össze a pékmestereket, s jöjjenek ide.

Ugy lőn, a mint mondám, s nagy szaporán.

* * *

Kevés idő mulva nálam volt a polgármester, a városi tanács egy része, s az egész pék-céh.

Elővettem az öreg úr ukázát, élőszóval s érthetően felolvastam előttök, s hozzá tevém :

— Uraim! Ez katonásan van rendelve s katonásan lesz végrehajtva. Ha önök a parancsolatot nem teljesítik: engem a tábornok főbe lövet; de becsületszavamat adom, hogy mielőtt még ez történnék, én lövetek az urak közül vagy hármat agyon! Mentsük meg hát egymás életét, ezzel egymásnak tartozunk.

Mindnyájan aggodalmasan távoztak.

Pár óra mulva jön Haray s jelenti, hogy a pékek céhmestere felakasztotta magát, — s engem a tábornok hivat.

Felmentem hozzá. Az előszobában szívszaggató asszonyi sírás fogadott; — a pék özvegye s több gyermek anyja — — zokogott keservesen, s nekem a szivem majd megrepedt, s égető kínnal furdalt lelkiismeretem, hogy

azon ember halálának s ezen asszony keserves fájdalmának némileg én vagyok okozója.

Sokat ki tudok állani, de kettőt nem: a nő-sirást és a kérdezősködő, unalmas embert...

Az én tábornokom olyan volt, mint egy kis dorckings-kakas, mikor viadalra bocsátják; dúlt-fúlt, kapart lábaival, csakhogy épen nem kukorikolt. Rám támadt dühösen:

— Mit csinált ön?

Hallgattam.

— Faites peur aux gens, qu'ils travaillent, — mais non pas qu'ils se pendent! — (Ijeszsze az embereket, hogy féljenek, — de nem, hogy felakaszszák magukat!)

Nem mondva csináltam én azt, — gondolám magamban.

— Jól van! Ha 48 óra alatt a 10 napi készlet nem lesz meg, már most duplán lövetem önt főbe! Elmehet!

Elmosolyodtam s távoztam, azon gondolkozva: hogyan lehet valakit duplán főbe lőni? — Bizonyosan ugy, hogy 12 legény helyett 24 ministrál a lőporos requiemen.

Dies irae!...

* * *

Vannak nagyszerüen válságos idők, s ezen időkben végzetszerü emberek, kiknek személyiségétől függ az ügy diadala, melyért édes- örömest halunk meg. Leonidás a Thermopiléknél, Columbus Kristóf a hajón, Bonaparte az arcoli hidon, Garibaldi Calafatiminél . . . ilyen volt az öreg Bem nekünk mindig!

Nem mondom, hogy kellemetes volt, — azt sem, hogy bánásmódja míndig következetes és egyforma; de meg volt az a genieje, hogy a bántalmakat tizszeresen, százszorosan jóvá tudta tenni, egy pár szóval, egy mondattal el tudta boronálni a sértés barázdáit.

Meglátjuk mindjárt.

Tudtam én azt, hogy az a »főbe lövetés« csak olyan szokásos szólásforma, — hogy az el nem készült prófontért még soha senki nem lett martyr, — hogy holnap, vagy holnapután az öreg úr kedélye piroslani fog, s ha főbe akarnának lőni, még ő kiáltaná: nem kell bántani a magyart! — De fájt és bosszantott, hogy akaratának nem tudok eleget tenni, s hogy tevékenységem, mely eddig nem mondott csütörtököt — most megbicsaklik.

Az ember mikor bajban van: gondolkodik, vakarja a fejét, vagy rágja a körmeit, szakállában motorász, vagy bajuszát pödri, —

a bureaucrata hideg vizet iszik, — a hős szinész tragikai léptekkel rőföli a szobát, — a diplomata mosolyog és dörzsöli a markát, — a baka fütyörész, — a huszár káromkodik, — az asszony könyez, sir vagy óbégat, — a cigány tépi a haját, — az örmény imádkozik, — az oláh danol nagy keservesen; — én lefekszem, keresem az álmot, s Morpheus többnyire megvigasztal.

Lefekvém a pamlagra, behunytam szemeimet mint a vadpáva, — vártam az álmot, s az álommal az álmodást; tudtam, hogy profonttal álmodom.

Alig szenderedtem el, jön Haray Viktor; felserkenek, szerettem volna, ha máshol lenne.

— Őrnagy úr, gondoltam egyet!

— Én sokat, de egy sem ér semmit.

— Hallgasson meg, én megyek.

—Menni magam is szeretnék, de hát hova?

— Tekébe.

— Mit csinálsz te Tekében?

— Kenyeret és szalonnát, marha- és juhhúst, szóval 10 napra való eleséget. Teke, Bátos, Vajola, Debrád, mind nagy faluk, ráijesztek a szászokra, s holnapután estére itt lesz minden. Az őrnagy úr csináltasson itt annyit, amennyit tud, a »resztet« hozom én.

— Pompás gondolat! Megyek, jelentem

a tábornoknak, s felkérem, hogy rendeljen melléd egy csapat huszárt.

— Nem kell nekem.

— Tán csak nem mégysz egyedül?

— Nem; ha elengedi, viszem Törököt magammal.

— Tőlem viheted akár a három táboripapot, s nem bánom, ha vissza sem hozod őket. De hát mit fogsz te ott másod magaddal, ellenséges földön csinálni?!...

— Még magam sem tudom, majd a körülmények szerint fogok cselekedni. A fuvaros alant vár, viszem Törököt. Isten áldja! — S azzal távozott.

Vajjon mit fog ez a bolond ember csinálni?!...

* * *

Szorítottam a dolgot Besztercén, mindig ott ültem a pékek nyakán, csakhogy magam nem dagasztottam.

A tábornok hivatott, irtam neki, s kértem, hogy ha csak valami igen fontos parancsolatja nincsen, hát akkor hagyjon dolgom után látni, mert remélem, sikerrel működöm, de veszíteni való időm nincsen.

A városházához mentem. A »patres conscripti« (összeirt atyák) a »Stadt-

H a n«-nal élükön, p e r m a n e n t i á b a n ültek, tanácskoztak, tanakodtak és f é l t e k.

A pap — az ö s s z e i r t a t y á k s z á j a — zsolozsmás kenetteljességgel, imaszerüleg, a szász nagy L-et bassusba véve, megközelíté őrnagyságomat s rákezdé ilyeténformán:

— Ha meg nem bántanám, azt a kérdést merném kockáztatni és ezt nem kiváncsiságból teszem, mert nem természetem, hanem inkább az ügy érdekében és a dolog szerencsés kimeneteléért, mely úgy az őrnagy úr, mint a város, az egyház, mint saját magunk érdeke is és annyival inkább, mert amint mondani méltóztatott: emberélet, mondhatnám többes számban: emberek élete forog kérdésben . . . .

— Süsse el már tiszteletes úr, ne célozza olyan nagyon hosszasan, — majd mikor a p l a t z r a visznek, mondja el a népnek; — vágtam közbe én.

— Tehát csak egypár szóval?

— Úgy ni, katonásan.

— Amint méltóztatik, — tehát: miért kell az a tizezer részlet egyszerre?

— Tudja mit: legyen szíves, menjen fel a tábornokhoz, s kérdezze meg tőle, — magam is nagyon kiváncsi vagyok rá.

Jól ismertem az öreg urat, tanulmányoztam természetét, szokásait; hivatalomnál fogva folytonos személyes összeköttetésben lévén vele, kérdéseket kelle hozzá intéznem, s ez volt legnehezebb feladatom, mert a titoktartás volt jellemének egyik kitünő jellege; — ha a kiváncsiságnak csak árnyalatát sejté, összeráncolta homlokát, s többnyire azt mondá: »vous m'interrogez, comme un juge d'instruction!« — (ön engem vallat, mint egy vizsgálóbiró!) — s ha rosz kedve volt, még azt is hozzátevé: »je vous en prie, ne m'accabelez pas de questions!« — (Nagyon kérem, ne halmozzon el kérdésekkel!)

Gondolám, ha ez a szerencsétlen szász pap felmegy hozzá s hosszadalmas prózájával megkérdezi, hogy mire kell a tizezer részlet egyszerre: lesz ennek drága dolga.

A pap felvevé palástját, s neki indult a veszedelemnek; — megszántam s visszatartóztatám.

A hadjárat alatt sok szász pappal volt dolgom, s én elismeréssel szólhatok róluk, mert nolens-volens, mint az olasz mondja: »si prestavano gentilmente« (adták magokat kellemetesen).

Különös; — kevés kivétellel, modorban egyik olyan, mint a másik, — ki egyet látott,

az egész synodust látta; — olyanok, mint a pogácsa-kard; nagyobb, vagy kisebb egyik a másikánál, de egyforma.

* * *

Rendre jártam a pékmestereket; a munka javában folyt. Nincsen ösztönzőbb, serkentőbb, bátorítóbb szer a félsznél! — Ha az emberiség csak öt percig nem félne, a széles nagy világ összeomlanék, — s Tisza Kálmán nem lenne miniszter.

Elfáradva, kimerülve mentem reggelfelé szállásomra. A katonát semmi sem meríti úgy ki, mint az álmatlanság és szomjúság; — láttam én már menve aludni, s a szomjúságtól, kiaszott kórót rágni.

Álmos voltam iszonyatosan, — alighogy leoldtam kardomat s rávetém magamat az ágyra: elalvám, mintha agyonütöttek volna.

Alig alhattam pár órát, érzem, hogy emelnek ki az ágyból, állítanak talpra s reám kiáltanak: »Igazodj!« — Képzelhetik, milyen jól esett ez az ártatlan kis tréfa! — Szerettem volna gyilkolni.

Szegény Mikes Kelemen, Szalbeck Gyuri, Bethlen Gergely, Kiss Sándor és Riczkó Náczi! — ezek jöttek utánam, hogy menjünk együtt a tábornokhoz.

. . . S ezek — kik engem akkor talpra állítottak, — jó barátok, jó pajtások, jó cimborák, gyémánt-tisztalelkű hazafiak, hősök, — mindegyik egy-egy Roland — nincsenek többé! . . . . Mikes, Szebennél mellettem, oly közel hozzám esett el, hogy estében lovamat érinté; — Riczkó Wargerdorfsnál halt el a bátrak halálával; — Kiss Sándor a tömösi csatában sebesülten fogatott el, Csernovitzba vitetett, komisz Urbán haditörvényszék elé állította, nem akart egy kérdésre sem felelni, s a törvényszék előtt vette be azt a mérget, melyet egykor én adtam neki; — (majd egyszer elmondom e méregnek a történetét is;) — Szalbeck Gyuri bújában őrülten halt el; — Bethlent a számüzetés, a hontalanság, a honvágy lassan gyilkolta, — hazahozta ugyan testét, s itt porlad a hazai földben, de szelleme kinn maradt, s róla is el lehet mondani: obiit in exilio! . . .

* * *

Volt az én tábornokomnak egy bőrnadrágja és egy posztóbundája; a bőrnadrágot titkolta, mert egy posztóból alkotottat viselt felette, de a bundát nyilvánosan hordozta s nem csinált belőle semmi titkot; — ez volt neki a legkedvesebb szerszáma, — amint a főhadiszállására érkezett, levetkőzött a bőr-

nadrágig, s a bundával befödte a titkot, a térképet maga elé tette az asztalra, s fennállva nézte, két karjára támaszkodva, s úgy fújta a követ.

Ezen állásban találtam őt többnyire, így fogadott rendesen; mintha most is előttem állana.

Bekopogtattunk az öreg úrhoz, ugyanazon állásban volt mint leirám, s minden elöljáró beszéd nélkül rákezdte, ilyenformán:

— Uraim! az osztrák tábori postát elfogták, ott van az asztalon; Bethlen, Teleki és Riczkó őrnagy urak üljenek össze rögtön, bontsák fel a leveleket s vegyék jegyzőkönyvbe. Teleki őrnagy úr a fontosabb iromá-nyokból kivonatót csinál, et vous me l'apporterez n'est ce pas, — (és ön elfogja nekem hozni, nemde?); — jól indultak dolgaink, okom van hinni, hogy még holnap jó hírt mondhatok önöknek; — meghajtá magát, s mi indultunk kifelé.

— Mikes alezredes úr és Teleki őrnagy úr, maradjanak!

— Hogyan állunk az élelmezéssel? — kérdé tőlem.

— A lehető legjobban, tábornok úr.

— Határozottan?

— Egész bizonyossággal; — s elmondám Haray tervét.

Az öreg úr szemei — azok a szép szemek — ragyogni kezdtek; megfogá mindkét kezemet, s jóságának teljes szeretetével mondá:

— Köszönöm! tudtam, mert ismerem önt; — már Krassón felkértem, hogy maradjon mellettem, — nem fogja megbánni; alkalmat fogok adni, hogy hazájának kiváló szolgálatokat tehessen, s ez idő szerint ez nem kötelesség, hanem jutalom és megtiszteltetés. Önök még fiatalok, tanulják meg tőlem, hogy a rendetlen hadsereggel, mint amilyenek mi vagyunk, nagy dolgokat lehet véghezvinni, mert szabad: hazafinak lenni, gondolkodni és lelkesülni; a Marseillaise dala sok üteget pótolt, s a lelkesülés az emberből katonát, a katonából hőst csinál, — iparkodjanak ezt fenntartani és terjeszteni. — — Megszorítván kezeimet, hévvel folytatá: önnel teljesen, tökéletesen meg vagyok elégedve és ismételve köszönöm!

De mintha megbánta volna, hogy tán igen sokat is mondott a jóból, komolyan hozzá tevé:

— Önnek két hibája van, — egy az, hogy igen könnyen veszi a dolgokat, — a másik meg, hogy nem szeret irni.

Voltak ritka pillanatok, mikor szabad volt előtte — kivált nekem — egypár sületlenséget mondani, s ezt, a mikor csak lehe-

tett, nem is szalasztottam el, s ez alkalommal is kockáztattam:

— Én azt hiszem, tábornokom, hogy ez mindakettő előny és erény.

— Hogyan?

— Ha nehezen venném a dolgokat, tán nem lenne szerencsém most a tábornok úr mellett lenni, s otthon őrizném a vármegyét, — a másikra nézve pedig nem volna baj, ha nemcsak nem szeretnék, de sőt nem is tudnék irni, mert akkor nem irtam volna annyi váltót alá; — különben ez nem nagyon geniroz, mert most, ha hitelezőmmel találkozom, — és ez nagyon ritkán történik, mert azok ugyan nem dongják a tábort — úgy köszöntöm: »morituri te salutant!« — s még ők ijednek meg.

* * *

Összeültünk; — magunk mellé vettük még Kornis Albertet, s bontogattuk a leveleket. Sok érdekes, de még több érdektelen dolgok voltak ezekben; térparancsnokok jelentései komisz Urbánhoz; — aggódó szülők levelei katonáskodó fiaikhoz; — szakácsnék szerelmi turbékolásai a kanonirhoz; — szobaleány epedező vágya az unter-officier után gitárhangon tartva; — nemes erjedésnek indult német gouvernante ódája Félix lajdinánt-

hoz, ezen phrázissal: »ich bin, oh Félix! glaube mir, immer häuslich, gemüthlich und sentimental!« ... egy szász papnak a levele, melyben kéri Hans Fabriciust, hogy az 1 frt 38 kr. scheint küldje meg, mert ha nem küldené, kényszerítve lenne a regimenthez irni, mert ő nem maradhat kárban; — s a többek közt egy tudósítás a Puchner és Gedeon hadosztályainak létszámáról, — ez volt a legfontosabb, fel is küldtük rögtön a tábornokhoz.

Én nagyon álmos lévén, szunyókálni kezdtem; — egyszerre — mintha darázs csípte volna meg — Bethlen Gergely felugrik, el volt halványulva, egészen kikelt az arcából, s nagy dühösen egy levelet nyujt át nekem.

— Olvasd! ... olvasd az utóirást!

Én aztán olvastam:

»U. i. Még egyre figyelmeztetem alezredes urat. Egyik legtevékenyebb ellensége: gróf Teleki Sándor; ő az anyját végtelenűl szereti; — ha nagyságod a grófnét Kolozsvártt elfogatná, azt hiszem, ezzel nagyon lehetne fiára hatni.« Aláirva: gróf — — — —

Nevét elhallgatom; vannak igen derék, becsületes utódai; az almák nagyon messze estek a fától.

— Mit csinálunk a gazemberrel?! — Kérdé Bethlen Gergely egész dühvel.

— Semmit! — hagyjuk rothadni nyomorultságában; — válaszoltam, s a levelet két darabra téptem, — de több darabba szakítani már nem volt időm, mert Bethlen Gergely kikapta a kezemből.

— Tudod, hogy a gazember itt van?

— Tudom.

— Megyek a tábornokhoz ezzel a levéllel, s akasztatom fel a lábánál fogva! ... A grófnét, azt a szent asszonyt akarja elfogatni a hóhér! ... Hát gróf az?! ... tolvaj cigány! — ez volt a szavajárása. — Különben nem megyek sehova, hanem én lövöm le az utcán, mint a kutyát, sóval, mert golyót nem érdemel; — megbotoztatom, háromezret vágatok rá, s úgy vettetem a vizbe, oda a malom alá! ... S te is miféle fiú vagy? — Aztán ez az a híres fiui szeretet?! .... Az édes anyját fogják el, és ő szundikál, mint egy részeg optikus! ... — Ez is szavajárása volt.

Akik ismerték jó Bethlen Gergelyt, ráismernek a stylusára.

Kezdém únni a monologot, ismervén természetét, tudtam, hogy szívéhez szólva, rögtön lecsillapúl.

— Gligi! — igy kényeztettük, — szabad nekem is egy pár szót szólani.

— Azt várom, mondjad, — mért nem beszélsz?

— Hány esztendős az az ember?

— Nyolcvan, vagy azon is felül van. — De nekem mindegy, ha három esztendős is.

— Mi elegyedjünk a halál dolgába? — s mondják azt, hogy a Bem emberei nyolcvan esztendős gyámoltalanokat fogatnak el, s vetnek tömlöcbe . . . hisz ha ott lenne is, kieresztenéd! — Aztán látod, öregem, az isten sem akarta, hogy ez a gazság megtörténjék; — ez a levél már több hete, hogy tévelyeg a postán, s nem került az Urbán kezeibe; ő, megjehet, megtette volna. — Lásd, én ott voltam Spanyolországban, mikor Porredon tábornok a Cabrera 80 éves vak anyját főbe lövette, — s mikor Don Ramon Cabrera az esetet megtudta, egész hidegvérrel azt mondá: »Gyujtsunk fáklyát az anyám temetéséhez!« — s minden hadifoglyot agyon kartácsoltatott, s mikor vége volt, azt kérdezte: »Hány fáklyát gyujtottunk meg?« — A segédtiszt felelé: »százon jóval felyül!« »Szép temetés, — mondá Don Ramon, — de azért az anyám még sem támad fel!« — Ebben látod van nagyszerűség, a bosszúnak poézise; de tak . . . . ni egy vén szamárral: ez nem hozzánk méltó.

Gergely pajtásom lecsillapult, s ujra dühbe jött.

— Csak legalább ne lettem volna nála tegnap tisztelegni! — tört ki keserű hangon.

— Áhán! — mondám nevetve, — hát itt a bibi! . . . Feltetted-e a kamarás-kulcsot?

Erre aztán olyat mondott, amit csak Hugó Victornak szabad Cambronnal mondatni.

* * *

Volt nálunk a táborkarban egy gróf Seeher-Thos nevű nagyon kedves kis porosz-német; — ennek az volt a bogara, hogy ő magyar. — (Be jó lenne, ha ez a szenvedély ragálylyá válnék, s Albrecht főherceg is elkapná!) — Nem igen ismertem én jobb magyart az én kis németemnél; derék, becsületes, értelmes, lovagias uri ember, bátor, mint a fringia, ha jó kézben van; — végig harcolt Bem alatt, pezderkedett, verekedett, s szidta a skriblereket. — Ocsvayt, Kőváryt úgy hivta: »Euere Zeitungs-Juden,« Petőfiről azt mondta: »Ein nichtsnutziger Versenfabrikant, der sich auf dem Helden spielt,« Zerfyvel is volt valami kellemetlensége, ha jól emlékszem, meg is pofozta. — Kijött az emigratióba, velünk volt tizennyolc esztendeig; a porosz háború alatt a magyar legióban szolgált Klapka alatt, elfogták az osztrákok, s csak azzal volt

szerencséje, hogy Bismarck azt iratta, hogy a fegyverszünet alatt fogták el, a demarcationális líneán belül; kiszabadult, hazajött velünk, letelepedett Mármarosba, ott él és uralkodik egy nagy erdőben s szidja ma is a »Zeitungs-Judokat.«

Seeher-Thost küldte a tábornok utánam, hogy menjek rögtön, lóhalálában, okvetlenül beszélni akar velem.

Ahogy megyünk, a kapu alatt találom Földváry Józsit, Lázár Albertet és még egy pár idegen tisztet, a kiket nem ismertem, — olyan egyenruhában, a milyet én még nem láttam.

Az a festői a nem rendes hadseregeknél, hogy meg van egy bizonyos szabály, mely szerint mindenkinek ahoz képest kellene öltözködni, de azt mindenki a maga képzelődése és ízlése szerint változtatja. A Paganini »Velencei karnevál«-jának nincsen annyi variatiója, mint a mennyi különböző egyenruha előfordul. Vannak egyének, kik a sorból rögtön felléphetnének »Rinaldo Rinaldini«-, »Zampa«-, »Fra-Diavolo«-, vagy »Moor Károly«-ban; — s azt tapasztaltam, hogy aki nagyon sok fegyverrel halmozza el magát, ritkán használja azokat, mert többnyire megszalad; — a sok fegyver a gyávaság jele.

— Épen hozzád indultunk, — mondja Földváry Józsi, — itt van egy levél Haray Viktortól; na hiszen szépen kaptuk mi Harayt! — s átadja a levelet.

— Meddig maradtok itt? — kérdém.

— Az a tábornoktól függ.

— Tudjátok mit, nekem most épen rögtön a tábornokhoz kell mennem, — azt hiszem, egy negyedóra alatt végzek vele. Hol láthatlak benneteket egy félóra mulva?

— Mikes Kelemennél.

— Hol van Viktor?

— Tekében iskolamesterkedik.

— Megbomlott?

— Eredj csak a tábornokhoz, majd aztán elbeszélünk mindent; annyit mondhatok, hogy jót fogsz nevetni.

Útközben felbontám a levelet, s olvasom: »Őrnagy úr! Minden rendben van; ne aggódjék, élelem van elég, tán még több is, mint a mennyi kell. A szekereknek egy része útban van Beszterce felé, magam is kisérem őket. Törököt még itt hagyom. Holnap este Besztercén vagyok. Előre is tudassa a tábornokkal. — Haray V. százados.«

* * *

Megnyugodva, megelégedve, a siker örömétől lelkesülten, kopogtatok be az öreg úrhoz, azzal a szent meggyőződéssel, hogy midőn elmondom neki, hogy rendben van minden, nyakamba fog borulni s mindketten örömkönyeket fogunk sírni.

Igen ám, — majd ha fagy!

Kopogtatás után, még azt sem vártam, hogy rámondja: szabad! — benyitottam, úgy mint Ruy-Blas a miniszteri tanácsba, spanyol méltósággal és castiliai büszkeséggel.

Az öreg úr mosolygott, nagyon jókedve volt. A kis-nyíresi hegy óta nem láttam ilyen derült hangulatban. — Akkor azt a hírt vittem neki, hogy komisz Urbán nem szállotta meg a hegytetőt, — mire ő mosolyogva csak annyit mondott: »Esel!«

Nem várva, hogy ő szóljon, én kezdtem:

— Tábornok úr! jelentem, — s itt positiot vettem, mint egy tizenkétfontos üteg, — minden készen van; hova parancsolja, hogy az élelmezést szállíttassam! — — Vártam az ölelést . . .

— Már nincsen szükségem rá!

. . . Ha a mennyeknek minden tüzes istennyilája egyszerre belém csapott volna, s van annyi időm, hogy egy pillanatig gondolkozhatom: nem lepett volna úgy meg, mint e nehány szó: már nincsen szükségem rá!

Hát ezért fáradoztam, küzködtem, törekedtem, tettem éjjelt nappallá, gyötört hiúságom s kötelességérzetem, megrémlett agyamban az öngyilkosság eszméje, ha nem tudnék eleget tenni annak, a mi szinte a lehetetlenséggel határos; — megvillant képzelődésemben a pékek céhmestere, s özvegyének keserves sírása, Haraynak önfeláldozása, az a sok kínos munka, melyet egy egész vidékre ráerőszakoltam, — ezért, hogy: már nincsen szükségem rá!

Az öreg úr észrevette zavarodottságomat, vagy jobban mondva fájdalmas meglepetésemet, leült a pamlagra, s intett, hogy üljek mellé, — megtiszteltetés volt; — s mondá:

— Causons; — beszélgessünk. — Találkozott a székely tisztekkel, kik Maros-Vásárhelyről jöttek? — Azt mondák, önhöz mennek?

— Igen, az utcán egy pillanatra; ők hozták a Haray jelentését, hogy az élelem készen van.

— Nekem az volt a tervem, hogy üldözzem Urbánt egész Csernovitzig, s betörjek Bukovinába; ezért kellett olyan sietséggel az élelem, mert az a vidék nagyon szegény s a Dornákat Urbán felemésztette; — most az összeköttetés váratlanul megnyilt a székelyekkel, fel kell használnom minél gyorsabban ez

alkalmat, Szeben felé vonulni; először meglepni Puchnert és Gedeont, másodszor pedig segítséget küldeni a székelyeknek. Ha látni fogja ez a hős nép, hogy gondolunk rájok, még jobban fog lelkesülni, lesz katonánk elég!

Felállván, s jobbját gépiesen a térképre csapván, folytatá:

— Ezt a hadjáratot nem annyira fegyverrel, mint lábbal csináljuk, Maros-Vásárhelyen túl, — itt valahol! — s ujjaival egy pár helyre mutatott a térképen.

És úgy is lőn; Puchnerrel Gálfalván volt első csatánk.

— Ismeri-e ön Gábor Áront? — szólt tovább.

— Nem, tábornok úr! Azt sem tudom kicsoda.

— Nagy férfi! — a székely mozgalom lelke; közönséges paraszt ember, s önt ágyúkat, készít zündert, s szervezi és vezeti a sereget, mindenütt elől. Úgy vettem ki a székely tisztektől, hogy ő csinál mindent; Gál Sándor a száj és penna, Gábor Áron a tett, és minden. Ismeri ön a székely tiszteket, kik ide jöttek?

— Igen, gróf Lázárt, — s Földváry József nagyon jó barátom.

— Kérdezősködjék a székely dolgokról

s emberekről tüzetesen, körülményesen, részleteket kell, hogy tudjak.

— Szabad egy pár kérdést tennem?

— Tessék!

— Minekutána Vásárhely felé megyünk, azt hiszem, célszerűbb lenne, ha az élelmiszereket nem fárasztanám ide, hanem a vásárhelyi útra utasítanám.

— Mit gondol az istenért?! — A mit mondtam, csakis önnek mondtam, a legnagyobb titokban, s elindulásunkig senkinek nem szabad tudni, hogy merre, hova megyünk, — de sőt ellenkezőleg. — Az élelemnek egy részét küldje Dorna felé, ott vannak az Alexanderek.

— Tegnap küldtem nekik.

— Semmi, küldjön bőven; és azt tanulja meg, hogy mikor az ember rendkívüli katonai dolgokat akar végbevinni: legelső a fegyelem, utána a lelkesülés; az elégedetlen ember nem lelkesűl, azért mindent el kell követnünk, hogy seregünkben, amennyire csak lehet, minden ember elégedett legyen; előléptetni mindenkit érdeme szerint, hamar, gyorsan, jól tartani a sereget, s fizetni dúsan. Engem tudom vádolni fognak, hogy pazarlom a pénzt, de majd a hadjárat végén, az eredmények után látjuk meg, hogy ki harcolt legolcsóbban. — Nézze, a rendes hadseregeknél

a gratificatio majdnem ismeretlen, — látjuk is, hogyan verekszenek! — Én minden nyert csata, minden nagy város bevétele után, meg fogok jutalmazni mindenkit, ki tényezője volt az eredménynek; a szász urak elég gazdagok, hogy fizessék a mi dicsőségünket. — És most hallgasson rám! Ha bírnám a magyar nyelvet, nem halmoznám el önt részletekkel, mert tudom, hogy a sok részlet az összes egész kárára van, de kénytelen vagyok vele; önben sok a jóakarat, s én azt felhasználom; nekem egy biztos, elszánt, bátor emberre van szükségem, olyanra, aki akar és tud meghalni is a hazáért.

— Olyat, tábornok úr, kapunk akármennyit.

— Nem olyan könnyen, mint azt gondolja. Mint mondám, tervemet megváltoztattam; Csernovitz helyett Szebennek megyek, s azt a lembergi forradalmi bizottmánynyal tudatnom kell; mert azok várnak minket, s pénzt is kell, hogy küldjek nekik. Kit tud ön, aki alkalmas lenne e fontos és nehéz küldetésre?

— E percben még senkit sem, tábornok úr, de gondolkodni fogok. Mikorára kell az ember?

— Holnaputánra.

— Meglesz.

Az öreg úr felállott, kezet nyujtott, s egy pár dicsérő szóval eleresztett.

Mikor az ajtónál voltam, visszaszólított, s mosolygva mondá:

— Nem haragszik-e, hogy az élelemre nincsen olyan égető szükségem?

— Nem, tábornok úr, csak a péket sajnálom.

S mindketten elkomolyodtunk.

* * *

Mikes Kelemen alezredeshez mentem, hol a székely tisztek vártak.

Mikes Kelemen közeli rokonom, s igen jó barátom volt nekem. — A két nagyanyám édes testvér volt, mindkettő Mikes leány, a pápa engedte meg, hogy apám az unokahugát vegye nőül.

Mikes Kelemen igen szép férfias alak volt, hosszúra pedrett vékony bajuszszal, gesztenyeszín hajjal, egyenes, vékony görög orra izmos, erős vállakkal, széles kidomborodot mellel, erős karokkal és combokkal, nagyon kicsi kezekkel és lábakkal, gyönyörű fehér fogakkal; pipere nélkül mindig elegánsul öltözködött, látszott rajta, hogy az aristocrata egyenruhát öltött, vagy hogy a katona fekete frakkot vett magára; gyönyörüen lovagolt,

szép csengő hangon vezényelt, s bátor és kitartó volt, mint a másik Mikes Kelemen, aki: »egyedül hallgatta tenger mormolását, tenger habja felett futó szél zúgását — nagy Törökországban.«

A Kendeffy Ádám és Wesselényi Miklós iskolájából került ki, mely iskolának jellege volt: a férfiasság, hazaszeretet, bátorság és jellem.

Komolyan víg, és okosan csinálva bolondokat, — mosolyában és szemeiben volt valami elmerengő mélaság, s ha kitörő jó kedvében, pohár körül, cigány mellett, az asztalra ütve elkiáltá magát, abban az ujjongásban volt valami, melyen hallatszott, hogy a velőből a szíven át jött a torokba.

A seregnél nagyon népszerü, ezredénél szerettetve a bálványozásig; ezredének ő parancsnoka, ezredese, de mindenekfelett apja volt.

Én csináltam azt a rosz baka-viccet, hogy — boldog az első huszárezred, mert két keresztapja van: Kossuth Lajos és Mátyás király, az ezredes apjok, őrnagyjok Bethlen Gergely a frau mámá, s én vagyok a »herbergs-mutter«, mert kiválóan jól tartom őket.

Belépvén a szobába, mindnyájan rám agyarkodtak:

— Miért jösz te olyan későre? — kérdezé Mikes.

— Mert az öreg úr nem bocsátott el előbb.

— Hej, mert szeretsz is te diskurálni, látszik, hogy csak olyan burger cibil-katona vagy; — mondja Bethlen Gergely, aki elhitette magával, hogy ő az osztrák hadseregnél szolgált és régi katona.

— Pedig együtt szolgáltunk a németeknél; — válaszoltam neki.

— Hol, te cigány? — ez volt a szavajárása.

— Hát a nagyváradi várban, a strafkompániánál.

Nem is kellett ennél több! — Szeretném én látni és olvasni azt az irót, aki kerülő szavakkal, bevehetőleg, felcukrozva és bokrétázva, el tudná mondani, amiket ő nekem eldeklamált; azokat a pilulákat nem lehet megaranyozni.

* * *

Mikes, báró Löventhal Samunál volt bekvártélyozva. Házi gazdája kedves, kellemetes, vendégszerető ember volt, az egész ország úgy hívta: Libi!

Szásznak született, németnek nevelték, s kinőtte magát magyarrá. Szenvedélye volt a

kártya, s annak minden neme, minden fajtája; a passiancetól a baccaratig, a tarokkon, lhombrán, whisten keresztül a kalabriászig, — márjásozott, ferblizett, beziguezett, equartezott, piquettirozott, lengyel-kutyázott és filkózott, s játszott olyan játékot is, melyet soha nem játszott más senki; hanem mindezt csak *kicsiben*, mert a bárónė volt a pénzügyminiszter a háznál és *spórolt*, mint Zsedényi. Szenvedélyes medvevadász, de ezt is inkább a kártyáért, mert hosszú őszi és téli estenden, a víg vadásztársaság *nem vesztegette a drága időt*. — Nagy gyümölcsész is volt, s mai napság is híres a kucsmai cseresnye.

Húszan, harmincan ebédeltünk, vacsoráltunk nála, s mikor már jól kiettük, akkor jutott eszünkbe, hogy a kijárandó *menázst* főzessük meg nála. De kinek lesz bátorsága, azt élő szóval előadni. — Bethlen Gergely vállalkozott rá. A báró szabadkozott, hogy ő nem *kosta*, mi meg nem vagyunk kálvinista diákok . . . Eleinte csak simán ment a negotiatió, aztán vastagabban, végre darabosan; mi meg majd agyon nevettük magunkat. S mikor már épen tele volt a mérték s csordulni kezdett, közbeszól Mikes:

— Jó, nem erőltetjük, menjünk a kocsmába, ott megfőzik a menázst, s nem teszik ki a szűrünket.

Erre a mi jó bárónk úgy megijedt, hogy csak elhalt a szó a szájában, s búsan nézett maga elébe. — Én megszántam s mondám:

— Én nem megyek, itt maradok mind halálig!

A báró szánalmasan rám nézett, testvériesen nyújtá jobbját, felsóhajtott s elérzékenyülve mondá:

— Köszönöm! — Igen, de te . . . (egy sóhaj közben) n e m j á t s z o l! . . .

A Sphinx szólott, a rejtély fejtve lőn.

* * *

Térjünk vissza Harayhoz.

— Hol találtátok Viktort? — kérdém.

— Tekében; — felelt Földváry Józsi.

— Mit csinál?

— Oskolamesterkedik.

— Nem dühödött tán meg?

— Közel van hozzá.

— Kérlek mondjad hát hamar, — szerfölött kiváncsi vagyok rá.

— Majd elmondja a pajtásom a mi históriánkkal együtt, én meg majd bevégzem.

Magyar ember nem tud röviden beszélni, törökfaj vagyunk, k e l e t n é p e.

A történetet — dióhéjban adva — a

székelytiszt, ki mészáros is volt, s kinek nevét elfeledém, igy beszélte el:

— Neszét vettük, hogy Bem tábornok üti a németet, s halad előre. Merre, hova? nem tudtuk; azt sem, hogy miképen. Összegyültünk, s úgy szokotyáltuk, hogy a kitől telik, úgy ni, önkénytesen, neki indulunk s addig megyünk, ha mindjárt a világ végére is, míg rábukkanunk. Úgy is lett. Felültünk a lóra, s neki egyenesen Marosvásárhelynek, — ott tán tudják a világ sorát. Kerültük a németet, s jobbára éjjel ballagtunk, — az oláh falukat mikor lehetett kerülve, mikor nem: hát pisztoly a kézbe, kard a portopén, a karon; — egyelőre egy hátúl, a többi közbül, mert hát öten vagyunk, gróf Lázár és a méltsás úr hetedik, mert ő csak Marosvásárhelyről jön, nem mint mi: Háromszékről. — Vásárhelytt azt mondták még az okosak is, hogy nem tudnak semmit, úgy fundamentumból, — az bizonyos, hogy Kolozsvártt volt, az is való igaz, hogy onnan elment, de hát merre? — Mert kétfelé osztotta a táborát, egyiket Tordának, másikat Deésnek küldte. De hogy ő hol van: ki tudja? — Mikor az ember valamit nem tud, hát okoskodik. A méltsás úr (Földváryra mutatva) jól treffelte a dolgot, s bölcsen mondta, épen úgy is van rittig; — az a sereg, mely Torda

felé megy, az Enyednek tart, s onnan Balázsfalvára, a másik Deésen keresztül Beszterçére; másuva nem mehet, mert Nagybánya felől jőve, miért menne oda vissza? — Már most csak abban kellett választani, hogy Tordának-e, vagy Beszterçének? — Én azt mondtam, hogy hát húzzunk, a méltsás úr azt mondta, hogy Beszterçének; azután oszténg erre felé jövénk, s ehen — itt vagyunk ne, szépen.

— Hát Haray Viktor? — kérdém.

Erre aztán kaptam egy igazi székely feleletet:

— Én aztat azurat nem esmérem, — azt mondja el a méltsás úr.

* * *

. . . Szabad-e egy kis kitérést tennem, s közbevetőleg és csevegve, a székelyt jellemeznem?

Tárcacikkeimnek nincsen követelésök, nem öltöztetem én azokat prádéba, hanem úgy irom őket, mintha a nyájas olvasóhoz Koltón, a portámon lenne szerencsém s úgy vacsora után, egy téli este a kandalló előtt, berkeszi bor és bányai borkút mellett elfecsegnénk; s elmondaná a vén ember, a miket átélt s a mi emlékében maradt. Én is

tudnám azokat formába önteni, iparkodhatnám a classicitást majmolni s lehetőleg unalmas lenni, de isten ugyse: nem fizetné ki magát!

Arra, hogy tanítsak: nincsen elég tudományom; hogy úntassak: nem természetem; sokat élve, sokat látva, megkisértem mulattatni s ha a kort és tárgyat, melyről irok, híven, igazán és valóságosan rajzolom s néha-néha olvasóm elmosolyodik, elmondom Kölcseyvel: »más koszorút nem óhajt!«..

De lássuk a medvét!

Fura egy nemzet az a székely náció, mely csak Bach óta vált néppé; a mágnás, a regalista, a prior, a pixidarius, a lófő, a fiúleány, a potior és a ficsor egyaránt — fizeti az adót s nagy egyenlőségben él az adótabellának defterében s a végrehajtó előtt mindenki egyenlő.

A »natio bellicosissima« sok erénynyel bír s én büszke vagyok, hogy véremnek fele székely. E nép hősiesen bátor, elszánt, kitartó, csodákat tett s ha nem lennének az Aporok, a Béldiek, a Mikesek, a Kálnokiak, a Mikók; Kőrösi-Csoma, Benkő, Nagyajtai, Kovács, Mike Sándor, Jakab Elek és még hányan! azt mondanám: itt van Kiss Sándor és Gábor Áron!

Elég ebből ennyi.

S hol vannak még a háromszéki asszonyok s Dózsa György uram Dálnokról?!....

Betört a török: mint eleven chinai falat — ott találta a székelyt; járt a tatár: álltak elébe, kinek nem volt fegyvere, parittyával sújtotta agyon; jött a labanc: guzsalylyal verte agyon a székely asszony. Tanácskozásra hívták őket össze: az érvelés kartácscsal történt; ott van Mádéfalva!...

Rájok adták a fegyvert, őrizni a határt s mázsaszámra mérték külföldön a székelyhúst.

Nálok a só a napot nézi: hány martyrja van e kőnek?... Oláhországból csempészik a portékát, mert a tőlünk vitt só olcsóbb ottan, mint nálok; azért van olyan nagy keletje a portékának.

A kis üstöt kotolja a finánc, a góbé keletnek vándorol, mint a daru s leányait kinevelik Prediáltól-Kairóig Egyptomba.

Csoda-e aztán, ha perlekedő, ha bizalmatlan, ha soha nem ád egyenes, határozott feleletet?

... Gyergyó-Szentmiklóson leégett a fél város, a főutcán egy nagy sárga ház épen maradt; kiváncsi voltam tudni, miféle ház lehet az, s egy felém jövő siculustól kérdem:

— Atyafi, miféle ház az ott ni, a melyik nem égett le?

A székely rám néz, gondolkozik s végre furfangosan azt feleli, szokásszerint vontatva a szavakat:

— Az a sárga nagy kőház? . . . az uram — é p ü l e t.

. . . Makfalván kancákat vásároltam; egy pár erős izmos macko volt egy borvizes fakó szekérbe fogva; innen állva, nem láthattam jól a túlsó lovat, kérdem a bakon szunyókáló embertől:

— Kanca-e vagy paripa az a nyerges ló?

— N i n c s e n i t t a g a z d á j a! — lőn a felelet.

. . . Hát Haray Viktor?

— É n a z t a t a z u r a t n e m e s m é r e m.

* * *

S minek utána a székely tiszt Haray Viktort n e m e s m é r t e, Földváry Józsi folytatá:

— Megérkeztünk Tekébe kora délután, nem mehettünk tovább, lovaink nagyon el voltak fáradva, beszálltunk a korcsmába, lovainkat bekötöttük az állásba, egyikönk ott maradt strázsának, a másik őrt állott a kapu előtt. Én véletlenül benyitok egy szobába, — majd kővé váltam csodámban, mikor látom Viktort az asztal mellett ülve, két gyermek

közt. Az asztalra kitéve egy pár pisztoly és Viktor németül felolvasást tart a gyermekeknek.

— Hát maga ugyan mit csinál itt? — kérdém.

— Tanítom ezeket a kisdedeket.

— Nem értem!

— Mindjárt megmagyarázom. (Gehtes spielen, meine Kinder, dort im Ecke, aber nicht hinaus!) — Teleki Sándor őrnagy úr küldött ide, vagy jobban mondva én küldettem magamat ide az őrnagy úr által, hogy süttessek és főzessek a sereg számára. Magamhoz rendelém a bírót és a papot s kiadtam a parancsolatot, hogy teremtsenek elő tízezer emberre való eleséget — itt és a környéken — 24 óra alatt, mert Bem tábornok holnapután seregével ide érkezik. Azonban másodmagammal ellenséges földön lévén, nem éreztem biztonságban magamat, tehát ide rendeltem a bíró és a pap fiait azon fenyegetéssel, hogy ha legkisebb bántalmunk lesz, én mind a kettőt agyonlövöm. A dolog sikerült s minden a legjobban megy. És most oktatom a kisdedeket.

Beszédközben kezembe veszem az egyik pisztolyt, Viktorra nézek s mondom:

— Ezen a pisztolyon nincsen kápszli?

— Nincsenek megtöltve — felelt rá.

— Hát aztán?

— Azt hiszi ön, hogy meg tudnám lőni ezt a két kis majmot?...

Bethlen Gergely elkiáltotta magát: Bravo Viktor!...

* * *

Kit fogok én olyat kapni, aki Lembergbe menjen?

Az öreg úrnak igaza volt: »nem olyan könnyen, mint azt gondolja.«

Ubi est, et laudabimus illum! — Bevárom Viktort s megbeszélem vele a dolgot.

E közben megjött. — Elmondá ő nekem, én meg neki a történteket, csakhamar tisztába jöttünk mindennel, de nem kaptunk embert, akit Galiciába küldjünk.

Végre türelmét vesztve kiálta fel Viktor:

— Elmegyek én!

— Tudod-e, hogy mire vállalkozol?

— Mire?

— Majdnem a bizonyos halálra!

— S aztán? ... Hát miért jöttünk mi ide?!

E szavakban: »hát miért jöttünk mi ide?!« benne van szabadságharcunk genesise, filozofiája.

Számot vetve magunkkal, indentifikálva magunkat a haza ügyével, hitvallásunknak

vallva a »szabadság — egyenlőség — testvériség!« nagy tanát, az ujvilágnak e szentháromságát, mint Krisztusnak apostolai, mint Cromwellnek katonái, mint a Conventnek emberei, elszántan, nyugodtan, hittel és reménynyel várva a jövőt, — szembe nézni a halállal, elesni a csatatéren, meggyilkoltatni orozva, lemészároltatni, mint Enyeden, Zalathnán, Krakóban, — kínoknak kínszenvedésével, martyr-halált halni, mint Huszár Zsigmond Kis-Nyiresen, — feldicsőűlni a vesztőhelyen, mint Aradon a tizenhárom!...

Azért jöttünk mi ide!...

* * *

Viktor útra készült, s útra kelt; meg is járta szerencsésen, s igen fontos és nevezetes tudósításokat hozott a külföldről.

Kossuth Lajos rendeletére Bem ötezer forinttal jutalmazta meg. Ő vonakodott azt elfogadni, mire az öreg úr, az ő szokott lakonikus lapidár stylusával csak annyit mondott:

— Köszönöm fáradságát! — Ön ügyesen elvégezte a rábízottakat; a hadipénztárnál nyugtázza a kiutalt ötezer forintot . . . Nem vagyok hozzászokva, hogy jutalmazásomat ne fogadják el!... S most elmehet a százados úr!

* * *

Volt a tábornok irodájában egy kis debreceni kálvinista deák, Bauer titkárnak jobbkeze, az öreg úrnak kedvence. Kedves, kellemetes, furcsa kis alak; sűrű, tömött felálló hajjal, villogó szemekkel, ajkain mindig mosoly, szájában mindig szóbeszéd, mert üres semmiséget nem mondott soha, mindig, minden körülmények között víg, jókedvű, tele élccel, humorral. Az öreg urat nem hagyta el soha; a csatákban a főhadiszálláson mindig mellette, mintha belőle nőtt volna ki, mint a nyírfa, a fenyő gyökeréből.

Mikor az öreg úrnak rosz kedve volt s restelltünk bemenni hozzá, őt küldtük be előbb. Az öreg úr rendesen elmosolyodott láttára, s zsémbelve kérdé: hát magának mi kell már megint? — Mondott aztán egy pár furcsaságot azzal az ő utánozhatlan modorával, az öreg úr elnevette rá magát, — az út meg volt hengerelve, s azután bátran bemehettünk hozzá.

Ez a kis ember ma is él. — Mi ketten vagyunk még életben, akik Bem tábornok közvetlen közelében valánk, — itt felejtett maradványai az öreg gárdának.

Ez a kis ember megtartá humorát, jellemét, jó szívét, irántami barátságát; cimborám, pajtásom a multból, igaz jó barátom je-

lenleg; megtartá a fehér haj és szürke szakál alatt is ifjuságát. — E derék kis ember neve: Kiss Sándor, hírneves volt intendánsa hosszú időn át a debreceni színháznak.

* * *

Az utcán találkoztam vele s mosolyogva mondá:

— Épen az őrnagy úrhoz indultam, figyelmeztetni akarom valamire.

— Mondja, druszám, mire?

— De el ne áruljon! — Az öreg vén fene indul holnap a sereg egy részével Bukovina felé; az eleséggel legyen készen.

— Hiszen nekem azt mondta, hogy Marosvásárhelynek tart, — hát újból lóvá tett?

— Most kaptuk a holnapra szóló napiparancsot, s Bauer kéreti, jöjjön fel hozzá, beszéljék meg együtt a dolgot, mert a napiparancs csakis holnap olvastatik fel.

Felmentem.

Mint Kiss Sándor Bauernek, úgy Bauer Bemnek volt a jobb keze. — Ő csinált mindent. Igazgatta a hadi irodát, írta a titkos íratokat, vezette a létszám-kimutatásokat, s vitte az öreg úr háztartását, bevásárolt neki, ruházta s ápolta is. Ő volt az egyetlen, aki előtt a tábornoknak nem volt titka; tapinta-

tosan tudta Bauer, hogy kinek mit és menynyit lehet mondani abból, a mit a tábornok belé temetett.

Megbeszéltük Bauerrel a dolgot; s én láttam a dolgom után, mely meg volt nehezítve Haray Viktornak elutazása miatt. Nem levén megbízható emberem, minden legkisebb részletben magamnak kellett cselekedni.

* * *

1849. január első napjaiban történt.

Virradat előtt összes kis seregünk a besztercei főtéren volt felállítva. A sereg kinyugodta magát, meglehetősen fel volt ruházva, s jól élelmezve.

Virradni kezdett; ködös, homályos, téli idő volt. — Félórai várakozás után megjelent a tábornok, gyalog, botjára támaszkodva bicegett, szürke bundájában, fején csákóval s ezen a történelmileg híres kócsagtoll-forgó, — fegyvertelenül.

Az egyes csapatok előtt álló vezénylő tisztek »t i s z t e l e g j!«-et parancsoltak, zörrent a fegyver, pergett a dob, harsogott a trombita, a zászlók meghajoltak; s midőn ez az igénytelen külsejü, törpe kis csúf emberke az első soroknál megállott s Mikes Kelemennek azt mondta:

— Alezredes úr, nyittasson sort! — az egész sereget egy villanyszikra futá keresztül, s ott állottunk elbűvölve, mint a bujdosó zsidók a sínai hegy alatt, midőn Mózes megjelent a lángoló tűzbokor mögött, kezében tartván az Úrnak törvény-tábláit.

A sorok megnyíltak, s lőn síri csendesség; vezérünk végigjárta a sorokat, zárkóztatott. — Bethlen Gergelyt magához parancsolta, halkan mondott valamit neki, mire Bethlen Gergely vezényelt, s a Kossuth-huszár-csapattal előörsül indult. Lova ágaskodott, bókolt, lacandirozott, s ő ült rajta, mint egy római senator a márvány curulli széken. — Szép volt ezt az embert látni!

Utána a bécsi-légio, az ő hetyke könnyüségével, tollas kalapjokkal, puska tusájok égfelé a vállon, mindaddig, míg nem az ellenség oldalbordájában; szuronyaikat oldalukon hordták, s csakis akkor tűzték fel a puskára, ha közel volt a német, az ők landsmannjai. Szemen-szedett, művelt, bátor, könnyelmű gyerek-nép, még rajtok az iskola pora, — s a halál lehellete.

Utánok a többi, — mint Hugo Viktor mondja: »És menjünk a még jobbakra!«

Közbül az ágyúk, az öreg úr elkényeztetett »selyem-gyermekei«, szerelmének tárgyai, reményeinek horgonya, — s midőn

elhaladtak mellette, édes anyai mosolylyal nézett beléjök, s majdnem látszott, hogy azt gondolja: *in tempestate securitas*!

* * *

Leszállottam lovamról s megközelítém vezérünket és jelentém, hogy minden rendben van.

— Épen önnel akartam beszélni. — Ön itt marad, s nézzen utána, nehogy fogyatkozás legyen; írjon Nagybányára, hogy küldjenek mennél több *munitiót*, és minél előbb.

— Tábornok úr, az isten áldja meg, tán csak nem teszi velem azt a csúfot, hogy itt hagyjon? — mondám.

Láttam, hogy megszánt.

— Igen, de ha velünk jön, fogyatkozása lesz a seregnek.

— Az aztán az én dolgom.

— De ki áll nekem jót, hogy nem lesz baj?

— Én és a nyakam!

— Na jól van. Küldje előre lovát, velem fog jönni a kocsimon; most rendelkezzék, két óra mulva indulunk.

* * *

Haray helyébe adta nekem az isten Teksztoriszt.

Furcsa egy hosszú szász volt az én Teksztoriszom. — Mint magyar érzelműt, elfogták az oláhok, megverték s behasították a fejét. Mint német érzelműt, elfogták a mieink, megverték, s hátrakötötték a kezeit, úgy hozták valami tyúkászok hozzám, azon gyöngéd kérelemmel: akasztatnám fel.

Azelőtt ismertem már, s első szavaiból átláttam, hogy ártatlan. Lekáromkodtam a tyúkászokat, s Teksztoriszt szárnyára eresztém. Hanem a tyúkászok propagandát csináltak ellene s nem volt nyugodalma a jámbornak; hozzám jött s rimánkodott, venném be a seregbe.

— De hát minek?

— Nem bánom én, ha dobosnak is.

Egy eszme villant meg agyamban, s kérdém tőle:

— Tud-e maga muzsikálni, s ismeri-e a kótát?

— Minden szász tud muzsikálni, s a kótát is ismeri.

— Na hát akkor tudja mit, telepedjék meg maga az én szárnyaim árnyékában addig, míg b a n d á t szervezünk; olyan takaros ezreddobos lesz magából, hogy ritkítom párját, — hiszen az isten is arra hízlalta magát!

Meg volt lepetve, de hát — periculum in mora — nagy kedvetlenül ráállt.

Felhasználtam aztán az élelmezésnél s kinőtte magát egyik legjobb élelmezési tisztemmé.

Egy pár kényeztető szóval felserkentettem benne hiúságát, a profont-osztás szenvedélyévé vált, s úgy hozzánk simult, hogy akár a tűzbe ugrott volna ügyünkért.

Rábíztam a teendőket, elláttam utasításokkal, s mentem a tábornokhoz.

* * *

A nagybányai minorita-barátoktól vett négy lova befogva állt a kapu előtt; jelentém magamat. — A tábornok jókedvű volt, mint mindig, mikor csatára kelt; mint mindig, mikor csatát nyert vagy vesztett. Különös jellege volt, hogy a legkétségbeejtőbb helyzetekben is megtartá hidegvérét, s akkor volt rosszkedvű, zsémbes, szeszélyes, ha tétlenül kellett vesztegelnie.

Felültünk a kocsiba, s hajtatott a sereg után. Hárman valánk, ő, Bauer és én. Hosszas hallgatás után megszólalt:

— Nem szivaroznak?

— Csak pipázunk, tábornok úr!

— Hát gyujtsanak rá. — Én nem dohányozom, sohasem tudtam hozzászokni, pedig gyakran megpróbáltam. — Szeretem a katonát, ha pipázik; jobban állja az éhséget és jobban tűri az álmatlanságot. Ha Marosvásárhelyre érünk, ott szerezzen be jó nagymennyiségü dohányt, s rendesen kell majd osztani a legénység közt. — A dohány olyan a katonának, mint a só a lónak.

— Tábornok úr! mi Bukovinának tartunk, s ha embereink Marosvásárhelyig nem pipáznak, nem lesz füstös a foguk és sárga a bajuszok.

Elmosolyodott.

— Ön mindig tud valami furcsát mondani; jó kedélylyel áldotta meg az isten.

— Nem is adnám én azt a Rotschild zsidó vagyonáért! — Mit is érne az: ott kotolni a pénzes ládán, lesni, hogy derül-e vagy borul a b ö r z e, dagály vagy apályban van-e a r e n t e, állani a m e t a l l i q u e-ot, mint vizslakutya a fürjet, hason csúszva h ú z n i az államadósság szalonkájára, ólálkodni a statuskölcsönök után, mint kigyó a békára; aztán lenne egy csúf vén zsidóné a feleségem, egy csomó borzas zsidó-purdém, akik úgy hívnának, hogy: t h á t e l e! . . . pfuj! — Igy, tábornokom! örvendek, ha jól megy dolgom, s ha rosszul: reménylem, hogy ismét jól fog menni. — Szá-

mot vetettem magammal, jőjjön, a minek jönni kell! — Engem, jót állok, készen talál!

Az öreg úr jóízűen nevetett e boutadra, kezdett felolvadni, s halkan azt kérdé tőlem:

— Tud-e a kocsis s az ordinánc németül?

— Nem hiszem, — mondá Bauer.

— Kérdezze meg!

— Tudnak-e magok németül? — szóltam ki hozzájok.

— Én oláhul tudok, — felelt a kocsis.

— Én egyikkel sem élek, — válaszolt a würtenberg-huszár ordinánc; — a ráchoz konyítok, de csak vászonnéppel, meg a korcsmában. — Kún-Szentmiklós nem tűri a németet; nálunk csak a slájferos német, de az sem lakik ott, csak úgy oda jár; országút annak a hálótanyája. — A Smila zsidóval vartyognak, de azt is inkább polyákul.

— Was sagt er von Polen? — kérdé a tábornok.

Bauer megkisérté leforditani, de lemaradt a textusról .... Az öreg urat nem igen láttam így nevetni.

* * *

— Nem telik el sok idő, őrnagy úr! — kezdé, — s vehet dohányt Marosvásárhelyen. Hallgassanak ide, elmondom tervemet.

Mi egészen füllé váltunk.

— Urbán állást vett Tihucánál. — Tihuca, — mint a térképen látom — természettől alkotott erős vár, kivált most, ebben a nagy hóban megkerülhetlen; bevenni majdnem lehetetlen. — Mi be fogjuk venni! Ha Tihuca a miénk, Urbán el van veszve. Két dolog áll előtte: vagy leteszi a fegyvert, de ezt nem fogja tenni, — vagy visszavonul Csernovitzig. Én nyomban követem őt, folyton, szakádatlanul, mindaddig, míg ki nem merülünk, úgy hogy összerogyunk. — Nagyon sajnálom, sok áldozatba fog kerülni, de ennek meg kell lenni. — Holnapután Erdély északi része, azaz fél Erdély a miénk. Nagyszerű eredmény! — aki megéri, gyönyörködhetik benne.

— Csak a tábornok úr kimélje magát! — mondá Bauer.

— Aki másokat halálba küld, annak elől kell járni! — IV. Henrik mondta: »Nem előre, hanem utánam!« — Az őrnagy úr figyelmeztetett már párszor erre, kérem legyen ez az utolsó!

Bauer lesütötte szemeit, én hallgattam; az öreg úr folytatá:

— Meddig üldözöm Urbánt: az bizonytalan s a körülményektől függ, de mindenesetre addig, míg össze nem morzsolom. — Ennek a fanfaronnak ki kell hogy vegyem a fulánkját! — Utálom a lovagiatlan katonát. Aki asszonyokat korbácsoltat, gyermekeket gyilkoltat, fegyvertelen népet mészároltat: az bot alá való és kötélre! . . .

Elhallgatott. Nekem nagyon ínyem szerint beszélt.

* * *

Elértük a sereget. Kértem a tábornokot, engedné meg, hogy lóra üljek és rendelkezzem.

Az öreg úr többnyire kocsiban kisérte seregét, leghátul. Midőn a meghálási helyhez közeledett, vagy előre akart menni, a mellette ülő tisztnek parancsolá: csináltasson utat! — Ez rákiáltott a kocsija mellett lovagló huszárcsapatra: utat a tábornoknak! — s ez végig hangzott a seregen; a szót átvették s tovább adták az elől menők, s az eleven tömeg ketté vált, mint a tordai hasadék.

Elérvén ordináncomat — a harcsa-bajuszú szótalan Törököt, — leszálltam a kocsiról, felültem a lovamra, s visszalovagoltam a társzekerekhez.

Szokásunk volt, hogy megérkezvén a táborba, az élelmi társzekereket ütegbe állíttattam fel, s nappal vörös zászlót, éjjel lámpást tűzettem ki, mindig a sereg legvégén, a fő- és az utócsapat közt. Ide jöttek az egyes szakaszok, kikapni a porciót. A kiosztásnál, mikor csak lehetett, személyesen jelen voltam.

Nehéz feladat az éhes katonával okoskodni; mindegyik első akart lenni, s többnyire szép szóval ugyan, de néha kardlappal is csináltuk a rendet.

A főhadiszállás egy viskóban volt, alig tért el benne egy pár ember a táborkarból Bementem jelentést tenni s a másnapi parancsot átvenni. Benn volt Mikes Kelemen és Bauer.

Nem igen láttam az öreg urat ilyen komolyan, majdnem ünnepélyesen; nyomta a lelkét a következő napnak felelőssége. Felém fordult s mondá:

— Önt vártuk. El van-e látva a sereg?

— El, igenis!

Erre Mikeshez fordult:

— Jól jár-e az órája? — s nagy arany zsebóráját kivevén zsebéből, összehasonlítá a Mikesével.

— Jól van! — Holnap reggel öt órakor gyűlőt veret; a gyűlhely ott lesz, a hol a pa-

tak kanyarul, ott egy tágasabb helynek kell lenni. — Bauer írjon! s diktálta:

— Mikes alezredes úr személyesen fogja kiállítani az elöőrsöket Tihuca felé. Egy század gyalogságot küld mindaddig, míg az ellenséget megtalálják; az első puskaszóra, futást színlelve, visszafordulnak. Az út árkában rejtessen el egynehány embert, s ha lehet, csináljanak egy pár foglyot. — A IV. honvédzászlóalj fogja az elöőrsi szolgálatot tenni, s úgy a nagy őrt is adni. A bécsi-légio, és az Alexanderek reservában maradnak. Az élelem-kiosztás reggel öt órakor lesz . . .

— A többit reggel fogom megmondani. — Jó éjszakát!

* * *

1849. január 3-dika!

E napnak emléke nem mosódik ki agyamból.

Amit ezelőtt harminc évvel láttam, most is látom; felujul képzeletemben a gigansok harca; szeretnék Virgilius lenni, hogy leírjam Aeneast, a Bem apó személyében. Miért nincsen Voltaire-ünk, hogy »Henriád«-ot írjon arról a kis polyákról? — Cserhalom környékén történt, de nincsen többé Vörösmartynk, aki bronztáblára vésné a csúf kis ember hal-

hatatlan nevét. — Petőfi megénekelte s a dal még most is szól.

Szabad ég alatt táboroztunk, 26 foknyi hidegben; a zúzmara ránk fagyott, jártunk fel s alá, fehéren mint egy eleven szemfedél; a tűz pattogott, égetett, de nem melegített; a szél véknyan fújt, s koronként szemeink közé csapkodá a havat s hasítá arcánkat.

— Ez aztán a paprika! — mondá a huszár.

— E má' döfi! — felelt rá a baka.

Nem zúgolódott senki, nem türelmetlenkedett senki, nem káromkodott senki.

Fáztunk, fagyoskodtunk, — de melegített a hazaszeretet, és a kötelesség érzete, — nagy forrósággal bír az!

— Ne aludjatok fiúk, mert jéggé fagytok, s csak a más világon olvadtok ki; különbet is fáztam már én a muszka gránicon! — mondá egy három kapitulációt szolgált vén huszár, kinek mellén díszlett egy nagy rézcsillag, e szóval: »VETERANIS.«

A lépteknek hangja volt, melyeket visszhangzott a hó recsegése.

— Állj, ki vagy? — dideregve kiáltá az előőrs.

— Jó barát! — vacogá az őrcsapat vezető.

— Mi a jelszó? — s az megsugá; és mintha csak telephonba szólt volna: füleinkig

jött a hang, a hidegtől megritkult, összeszorított, condensalt levegőn át.

A holdvilág fényesen sütött, sugarait belövellé a zúgva rohanó, jéggel zajló hegyipatakba; a táj megvolt világítva, s éjszaka — nappal volt.

Keskeny, szűk völgyben táborozánk, óriás fáktól környezve, nem lehetett megkülönböztetni fajukat, hóval borítva egyformák voltak, mint iker-testvérek; a nagy hideg hangot ád, a fa szól ropogásával.

Mint milliárd fénybogár: csillámlott a megfagyott hó; s mint a sima tenger vize az evező lapát alatt: phosphorizált.

A csillagok ragyogtak ékesen, szépségesen, a vén fiastyúk hűségesen őrzé csibéit, a göncölszekere ott állt változatlanul. — Vajh, mi sors vár reánk? . . . Sors bona, nihil aliud!

* * *

A nagy hideg a legjobb étvágycsináló, természet alkotta pepszin, nem kell absynth, hogy étvágyunk legyen.

A főző-edényekben sustorékolt a bugyborékoló víz, a fagyos hús kényelmesen melegedett, elkészült a vacsora, s nem megkészíteni, de megenni: volt a kérdések kérdése.

A huszár nyalka, kényes, hányivető, alig tudja hova legyen nagy dicsőségében; a baka élelmes, találékony. Minden bakában van egy parányi adag Columbusból, egy milliomodnyi részlet Watth-ból, egy pehelynyi Foultonból. Kenyerünk koncсá fagyott; a hyppopotamus agyara beletörne, nincsen az a vadállat, mely megtudná rágni.

— Hogyan esszük meg, édes tanító apám? — kérdé a huszár regruta a csillagos öregtől.

— Hát hiszen majd csak megesszük édes szógám valahogy! — felelt rá, s gondolatokba merült.

— A hús még csak hús, de a kenyér édes tanító apám?

— Hát az meg kenyér, édes fiam.

A baka ez alatt szó nélkül vette a forró húst, rátette a fagyos kenyérre, s meglocsolta meleg levessel; a kenyér kiolvadt s a hús meghűlt . . . Columbus tojása! — necessitas cunctas artes docuit!

* * *

Sebesen vágtatva rohan sokszor az idő, de gyakran ólomszárnyakon repül; vagy villám, vagy csiga. Ha szeretőnk ölünkben: villany az, nincsen kezdete csak vége; a szenvedésben vége nincsen.

A halálra itéltnek a vesztőhely a világ végén van, a boldognak nem jár az órája s mégis üt; az »e g y e s«-be zárt rabnak egy év mathusalemi idő; a szerelmes új házaspár mézeshetei egy nap, mint a rózsa élete.

A szenvedélyes kártyásnak a játékasztal mellett, a korhelynek a csapszék asztala körül: agár az idő nyúl után. Próbálná csak a d e r e s e n !

. . . 26 foknyi hidegben, vékony zephir lengedezése mellett, talpon állva táborozni: hosszúra nyúlik az éjszaka.

Istenem, mikor lesz már öt óra?! . . .

* * *

Kemény János önélete leírásában beszéli, hogy kimentek Lengyelországba, a fejedelem mátkája után. Az arát kisérő küldöttséggel útközben találkoztak, megálltak, sátrakat ütöttek fel, s táborba szálltak.

Az erdélyi küldöttek mentek előbb hódolni a leendő fejedelem-asszonyhoz.

Visszatértek sátoraikba, s már ott találták a lengyel küldöttséget.

Ezeket visszakisérték, emezek meg újból vissza őket; így kisérőztek egy darabig ide-oda járva, mint a fali óra; míg végre abban állapodtak meg, hogy a fél úton egyik jobbra,

a másik balra megyen; — s azzal végzi: »és volt nagy frekventzia, mind a két részről.«

Nálunk is ez éjjel nagy frequentia volt minden részről.

Egyik csapattól a másikhoz, a lovasságtól a tűzérekhez, onnan a honvédekhez, az élelmi társzekerekhez; — szóval: nagy frequentia; de az idő még se telt.

Végre valahára elkiáltja Mikes:

— Trombitás, gyülőt kell fujni!

A trombitás befuj az instrumentumába, de ez olyan hangot adott, mint a báró de Manx trombitája, mikor a nóta fölolvadt benne s magától szólt. Kínlódott, nyomorkodott, erőlködött, de nem boldogult: a trombita be volt fagyva. Ennek a hangjától ugyan nem dőltek volna le Jericho falai.

— Lódulj! — mondá Mikes — húzd nyársra s olvaszd ki. Dobos, gyülőt!

Reá pergetett dobjára, de ez is zeruson alól szólott.

* * *

Hadjáratok alatt a legérdekesebb momentumok egyike az, midőn virradat előtt a sereg útra kél. Az a sürgés-forgás, járás-kelés, tipegés-tapogás, lótás-futás, zaj, lárma,

kiabálás, a legények káromkodnak, az altisztek zsémbelnek, a tisztek redelkeznek, olyan az, mint a rajzó méh, vagy egy óriás hangyaboly.

Végre megindul az első csapat, utána a többi, a kirendelt helyen sorakoznak, elolvassák vagy elmondják a napi parancsot, s minden egyes csapatnak a teendőjét.

A nagy úton végig, végig! . . .

Ki tér vissza? ki marad ott? kinek lövik el karját vagy lábát? ki fagy meg a hó tetején? ki hal meg a forró nyár hevében?

»A haza minden előtt!« s vígan kutyagol a honvéd.

Menve haladtunk, a szivar nem égett, a pipa nem füstölt a nagy hidegtől, a pálinkás butykos járta, s fagyott az orr és fül egyremásra.

A tábornok kocsijához lovagoltam. Az öreg úr szundikált, feje be volt kötve egy nagy keszkenővel, csak szeme, szája, orra volt látható; úgy nézett ki, mint egy rórátéra menő vén banya; olyan idétlen, jelentéktelen, félkegyelműen nézett ki, hogy nem tudtam: sajnáljam-e vagy nevessem? Valóságos torzalak, Calotte tollrajzaiból.

És ez hát a mi vezérünk? . . . nevetség!

Fejével nagyot bólintott s fölnyitá szemeit.

— Parancsol-e valamit a tábornok úr? — kérdém.

Dadogva, akadozva mondá:

— Mondja meg Mikes alezredes úrnak — a címet nagyon ritkán szokta elhagyni — küldjön egy csapat huszárt mindaddig, míg az ellenségre bukkan s őrnagy úr jöjjön vissza.

Behunyá szemeit s elaludt.

Küldetésemben eljárva, újra visszatértem kocsijához; Bauer ült mellette, intett, hogy hagyjam aludni s halkan mondá: egy sebe fölbomlott, nagy kínjai voltak s egész éjjel nem aludt.

Kevés idő múlva jött Mikes s jelenté, hogy az ellenség Tihucánál van. A szegény öreg le akart szállani kocsijáról, nem tudott; leemeltük; lovat rendelt, föltettük rá; előre-hátra billegett, úgy ült a lovon, mint egy részeg szenes oláh.

* * *

»Arma virumque cano!«...

Tihuca elé értünk. — Keskeny völgy, nagy hegyek közt, erdővel környezve; — hosszú oláh falu. Tihuca olyan erősség, melyet csakis ballonnal lehet bevenni. Mi bevettük gyalog és lóháton.

Az ellen készen várt, tudta jöttünket, a csatározás megkezdődött. Sem mi, sem ők nem tudtuk terjeszteni erőnket, össze voltunk szorítva e Mackbet boszorkányainak katlanában, komisz Urbán főzte az ármány dögkóficát.

A csatározás hosszasan folyt; sem mi előre, sem ők hátra nem haladánk; a IV. zászlóaljból két század csatározott, s csatározott hosszasan.

Az öreg urat leemelték lováról, mi is leszálltunk s követtük.

— Maradjanak helyeiken!

Én kisértem tovább.

Megfordult.

— Mondtam, maradjon helyén!

— Nincsen vezényletem alatt semmi csapat, az én helyem a tábornok úr mellett van.

Reám nézett s mondá:

— Jöhet!

Elértük a IV. zászlóaljat; — mondja:

— Hívják elő a parancsnokot!

A parancsnok előállt.

— Őrnagy úr! Csatározzék további rendeletig, s változtassa a legénységet, — szoktassa a tűzhöz őket,

— Szokva vannak azok, tábornok úr!

— Igaz! hisz ez a IV-ik.

A tömeg és a csatározók közé ment; mi követtük. Hosszasan vizsgálta a helyet, (ma úgy mondanák: a terepet). Visszajött, leült egy kőre, behúnyta szemeit s elkezdett szundikálni; én beszélgettem az őrnagygyal.

A sereg hátul fagyott, s türelmetlenkedni kezdett. A csatározás folyt hosszasan, unalmasan. Sok idő telt bele; az öreg úr szundikált, néha-néha felnyitá szemeit, s tekintetével ujra átvizsgálta a helyet.

Szaladva jön egy altiszt s jelenti:

— Őrnagy úr! a mieink hátrálnak, — azt kérdi a százados úr: menjen-e hülfre?

— Was sagt er? — kérdé a tábornok tőlem.

Leforditám.

Az öreg úr teljesen fölébredt, kitörlé szemeit, s levevé a nagykendőt fejéről.

— Hagyja hogy hátráljanak, — s ha a csatárok közel lesznek a zömhöz, veressen takarodót.

— Fel tudom én tartani, tábornok úr!

— Ne okoskodjék!

Az öreg szemei villogni kezdtek, dörzsölte kezeit és mosolygott . . . a kő fujva volt.

— Menjünk!

* * *

Midőn az ágyukhoz értünk, a IV-nél takarodót vertek.

Mikes vágtatva oda lovagolt.

— Jelentem tábornok úr, az elécsapatnál takarodót vernek; megyek s felfogom őket.

— Veressen ön is takarodót!

Mikesben elfagyott a szó; mi sóbálványok levénk.

— A lovamat! — Feltettük a lóra.

Megfujták a visszavonulót.

A sereg ott állt álmélkodva, mint a borjú az ujkapu előtt . . . »Conticuere omnes, intentique ora tenebant!«

* * *

A bécsi légiótól jön két legény, elővezettetik magokat a tábornokhoz. Megáll előtte a két virágszál legény, mint öntött vas-szobor, — s mintha Pygmaleon lelket lehelt volna beléjök — szalutálnak. A vén ember öszszeráncolja homlokát, szemeivel kemény tekintetet lövell rájok, s durva, parancsoló hangon kérdi:

— Mi kell?

— Tábornok úr! mi megesküvénk, hogy hátrálni nem fogunk; előre megyünk, de hátra nem! Ezt akartuk jelenteni.

— És önök ma esküszegők lesznek! — Mit tudja a kéz, hogy mit akar a fő? — Egy tiszt felé fordulva: Vezesse elém a légiot! — Önök kövessenek.

Megindulánk visszafelé. Mindenki káromkodott, s éktelenül szidták az öreget.

Egy félórát hátráltunk, az ellenség hajtott bennünket. A keskeny völgy kanyarulatánál tágasabb helyre értünk, a tábornok előre lovagolt, Mikest maga után parancsolta.

E közben a légio megérkezett; az öreg úr maga körül gyüjté őket, s csak annyit mondott:

— Meghalni könnyebb, mint engedelmeskedni! — Honnan tudja a kéz, mit gondol a fő? — El vannak-e látva élelemmel?

Bámulva nézett a légio; parancsnokuk durcásan felelt:

— El!

— Van-e pálinkájok?

— Nincsen.

A tábornok felém fordult:

— Töltesse meg a légio kulacsait.

— Falatozzanak, pihenjenek, estig nehezen fognak enni. Látják azokat a hegyeket? — meredekek és kősziklásak; — megtudják-e mászni?

— Megkísértjük.

— Ide hallgassanak! Önök felmásznak a sziklákra, elrejtik magukat az erdőben, hagyják az ellenséget, hogy üldözzön bennünket. Ha lehet — és ezt szeretném! — kerüljenek hátokba, ha nem sikerül, támadják oldalba. Ne lőjjenek, előre a szuronyokkal! Önöktől függ a mai nap győzelme. — Ha visszaverem őket: egyidejüleg érkezzenek velök Tihucára, ha lehet még előbb. S most mehetnénk — in Gottes Namen — isten hírével!

A hályog lehullott szemeinkről.

A légio lelkesülten elkiáltá magát: Vivát Bem apó!

Hajtott a német bennünket, s mi hátráltunk hűségesen, — nagy kedvünk telt benne. Állásokat foglalva, azokat védve, hagytuk magunkat belőlök kiveretni.

Egy völgykanyarulatnál megált az öreg úr. A sereg mogorván, kedvetlenül, szomoruan, szégyenletesen haladt el mellette. Mi tudtuk a hadicselt, ők nem is sejték.

Midőn az ágyuk e helyre értek, magához rendelé az ütegparancsnokot.

— Látja ön azt a helyet ott?

— Látom; — felelt a tűzértiszt roszkedvűen.

— A négy utolsó ágyút állítsa ott fel, amennyire csak lehet rejtegütegben; — kettőt jobbra, kettőt balra, ott a domb aljában;

— ez a leghosszabb távlat az úton ; ide vágytam. Vegye célpontúl az országút közepét, abban az irányban, ahol az a fa áll ; — töltessen kartácscsal. Elmehet!

A sereg hátrált, az ellenség diadalmasan üldözött. Midőn az Alexanderek mellett elhaladtak, megszólítá a zászlóalj parancsnokot :

— Keller őrnagy úr! Ön két századdal ágyú fedezeten marad, a többit tartsa reservában. — Teleki őrnagy úr vágtasson Mikes alezredeshez, mondja, ahol alkalmas helyet talál, állítsa fel a seregét, s legyen készen ; a lovasságot reservába !

Én csakhamar megtaláltam Mikest, s átadtam neki a parancsot. Mikes mosolygott.

— Fene ember az öreg!

— Kani gyerek!

Visszatértem a tábornokhoz, — épen akkor vették le lováról.

Az öreg úr szénája rendben volt.

* * *

Odasántikált az ágyúkhoz, felnyittatá a lőszer-ládákat, beléjök nézett, — s mint édes jó anya, rég nem látott gyermekének hazatértét az anyai szeretet boldog mosolyával üdvözli, s elmereng tekintetében : úgy nézte

ő kedves magzatait, azt a négy darab hatfontos ágyút.

Az öreg úr kezdett átszellemülni.

Búsan lépdelt a IV-ik, ők szaladtak meg és nem tudták miért... Amint a tábornok mellett elhaladtak, lesüték szemeiket. Hanibál serege Capnánál, a magyarok Várnánál.

— Messze van-e az ellenség? — kérdé Bem.

— Nyomban követ benünket!

— Gyors léptekben hátráljanak; helyre van szükségem! Sebesen hátráltak.

Hallatszott a dobszó, az ellenség üldözött keményen. Az osztrák-német verte a »Kossuth kutyák«-at!... Bem megszaladt!... Éljen a gleichberechtigung...

Kibukkantak az útkanyarulatból.

Az öreg úr egyik ágyújára hasalt, s halkan mondá:

— Nicht schiessen! — Nem kell lőni!

Végig nézett két ágyúján, s közelebb inté a parancsnokot:

— Egy gondolatnyival lejebb, — inkább a lábat, mint a főt, az talál!

Hagyta őket jönni, közeledni.

Mikor a célponthoz ért a hadoszlop közepe, elkiáltá magát:

— Jetzt schiessen! — schnell laden! — Most lőni! sebesen tölteni!

A rézbika bömbölt, a hó porzott, a »kájzerlikek« hullottak rakásra, mint a kéve, — az öreg úr magasztosult . . .

A colonne megállott, habozott, nem tudta előre-e vagy hátra? — Egy tiszt kiugrott a sorból, s elkiáltá magát:

— Fällt das Bajonnet, — im Sturm!

A négy rézbika egyszerre bömbölt, a füst elfedte a láthatárt, el az üteget; nem látszott semmi; csak egy rikácsoló hang kiáltá folyvást: sebesen tölteni és lőni!

Igy folyt ez percekig a sötétben, csak a közelgő dobpergés hallatszott, — mind közelebb, mind közelebb.

A rikácsoló hang újra hallatá szavát:

— Alexanderek! szuronyszegezve előre!

S megindult az ember-kőfal. — Hallottuk a csata rivalgását, a fegyverek ropogását, a szuronyok pengését, az agyúk mennydörgését, jajkiáltást és káromkodást; — de látni nem láttunk semmit. Éjszaka volt nappal, és sötétben ment a gyilkolás, árnyékban a mészárlás, sűrű füst és ködben az öldöklés.

És ez tartott jóideig!

Végre a szél lecsapott a havas ormáról, s magával ragadta a füst felleget; a nap kisütött, a láthatár fényben ragyogott, s mint ködfátyolképen: elénk tárult egy nagyszerű, egy irtózatos, egy borzasztóan szép jelenet.

Az Alexanderek pale-male a császáriakkal, sűrű tömegben összekeveredve, mint tengerbe a hering-uszat, ember-örvény a gyilkolás tengerében, forgószél a halál mezején. A halálos szurás volt kegyelem, a szívbe mártott szurony az irgalom, a halálos vágás a megbocsátás.

És ott állott átszellemülve, megdicsőülve, az a kis pisze orrú, sebes pofájú, csúf vén polyák; glória övezé dicső fejét, szép szemei ragyogtak a meggyőződés gyémánt sugarától; felegyenesülve, mint a haladó, vezérlő tűzoszlop, a vándorló nép előtt, a bujdosás pusztáján, a menekülés sivatagjain

Olyan volt ő ott, mint az Úr transfiguratiója, színátváltozása; a katonának a hősbe, a szabadság katonájának az evangelistába, a polgárkatonának az emberbe!

Ott állott átszellemülve, megdicsőülve, az ő ragyogó szépségében, lélekemelő nagyszerüségében — Bem József tábornok, — »Osztrolenka véres csillaga!« . . .

* * *

A tömeg nem haladt sem előre, sem hátra; ott kavargott, mint Scylla vagy Charybdis örvényei; forgott, mint ördögmotollája a gyűlöletnek, óriási ember-helise a gyilkolásnak.

Ott ült lován felegyenesedve a vén ember, kezében tartá ostorát, egyetlen fegyverét, — s nem a csatát nézte, hanem fürkészte a helyiséget, mintha a táj-képet akarta volna levenni.

A csata folyt halkan, csendesen; az ágyuk hallgattak, a puska is csak gyéren szólt, úgy egybe volt keveredve a két harcoló fél, hogy ágyút használni nem lehetett.

Sok ideig tartott ez így.

Nekem úgy rémlett, mintha a mieink hátrálnának, de majd csaknem észrevétlenül.

Végre megszólalt az átváltozott ember:

— Na, hála Istennek! ezt vártam. Hívják ide Mikest.

Mikes megjött.

— Édes barátom! — e megszólítást ritkán, csakis ünnepélyes alkalmakkor használta. Látja ott azt a helyet, hol a patak legkeskenyebb, a felett van egy kis fensík, — a hó meg van fagyva, megbírja az embert, — küldjön fel oda egy századot, ha fele feljut, az is elég; tegyenek onnan egy nehány lö-

vést az ellenségre, s aztán haladjanak Tihuca irányában. Ön egy egész zászlóaljat és egy csapat huszárt magához véve, idejön; s aztán nézzen egy heccet!... Tihuca be van véve!

Amint Mikes hadoszlopával megérkezett, s a század átgázolt a patakon, — majdnem övig a vizben, 26 fok hidegben, — (a hegyi patak, a havasok meredélyein oly rohamos sebességgel zuhog alá, egész sziklaköveket ragadva és görgetve magával, hogy a legkeményebb hidegben sem fagy be medre, s csakis a partok mellett jegecűl és zajlik) — a tábornok takarodót veretett, a mieink kezdtek kiválni a vegyes tömegből, s szép rendben hátráltak, Kofler őrnagyal élükön.

A tábornok Mikeshez fordult:

— Alezredes úr! figyeljen! — Két század Alexanderrel fogja fel a hátrálókat, s mikor túlhaladták őket, akkora tömegben, a mekkorát a hely megbír: szuronyszegezve neki! vegye be Tihucát; én követni fogom.

A két Alexander század felfogta a hátrálókat, meggyérité sorait, szuronyszegezve az ellenségbe hatolt, — a hegyoldalról is megkezdődött a lövöldözés, — haladtak előre. — Az ellenség sebesen hátrált, Mikes üldözé; mi nyomban követtük.

Az ellen hátrálása futássá vált. — Azon

helyen, hol a légio felmászott volt, futásuk vadult; — kezdték a bornyukat vállaikról le-vetni, s elbujni a bokrok, fák, sziklák mögé.

A sebesültek uton-útfélen fetrengtek, irtózatos volt jajkiáltásaikat hallani, a vér alig folyt, a seb kétszeresen fájt, mert a forró golyók-lőtte lövéseket, a szurony-szúrásokat, a kard vágásait a hideg megvette, a meleg vér ráfagyott, s a zúzmara ellepte.

Tihucához közeledtünk, — de a harc már nem folyt, csak a vad futás és a sebes üldözés hátul; jaguár-csapat gazellákat üldözve.

A légio Tihuca előtt állt tömegben; odaérkezésök előtt az ellen már elhagyta a falut s komisz Urbán megmenekült ágyúival. — Egy nehány tisztet fogtak el.

A légio előre szegezé szuronyát, s az ellenség két tűz közt idestova szaladgált, nem tudván merre menekülni. Oly irtózatos zavar támadt köztök, melyet leírni lehetetlen. Fegyvereiket nem tehették le, azt futásközben dobálták el; a légio csak ímmel-ámmal puskázott közéjök, — únta, restelte a fegyvertelenekre lődözni.

Végre Mikes előre lovagolt s a légióra kiáltott:

— Hagyjátok őket futni; nem kell fogoly, mert drága a kenyér!

Aki akart mehetett, vagy jobban mondva szaladhatott isten hírével.

Felállíták a sereget a főuton. A tábornok a csapat elébe lovagolt. Mikes jelentett. A tábornok halkan odaszólt valamit Mikesnek, mire az intett kardjával, s harsány hangon vezénylé:

— Figyelj! A tábornok úr beszédet akar mondani.

A mellettem álló Salbeck fülembe sugja erre:

— Ez bizony el is maradhatott volna ebben a nagy hidegben.

— Nem lesz az hosszú, — válaszolám.

Azonban a tábornok Mikeshez fordult:

— Kérem ezredes úr! — az alezredesből ezredes lett; vezényeljen: »Vállhoz!« s fordítsa le, amit mondani fogok.

Az öreg úr meggondolta a dolgot, — gondolám magamban, — s hosszasan fog beszélni, mert »vállhoz«-t parancsolt.

Mikes is összeráncolta homlokát, s feszülten figyelt, hogy majd szószerint mondja utána.

A tábornok a sereg felé fordult:

— Gyermekeim! — (e megszokott megszólításért csinált belőle a székelygóbé

»Bem apó«-t); — Gyermekeim! üdvözlöm önöket; — fél Erdély a mienk!

Ezt ugyan könnyű volt lefordítani.

* * *

Én követtem a szónokot főhadiszállására. Útközben azt mondja:

— Szép nap volt ez a mai!

— És nagyon hideg, tábornokom.

— Nem is éreztem. — Igazán hideg van?

— Tessék! — gondolám magamban.

— Mit fog ön most csinálni?

— Elmegyek, kiosztatom az eleséget.

— Jól van; ha elvégezte jöjjön hozzám.

— Értem.

* * *

Tágas udvaron oláh parasztház, magas, füstös, szalma-fedéllel, keskeny lantornás ablakokkal, közepén a pitvarkonyha, nyitott kemence a füstfogó alatt; tűz ég, mellette nagy fazékban a forró víz sziszegve bugyborékol, e mellett egy másik fazék, puliszka maradék az oldalához száradva, benne a puliszka-keverő. Frissen vágott nyersfa az egyik szegletben, nyers juhbőrök a gerendákra aggatva; a tűz mellett az oláhné remegve, kócos gyermekek a tűz mellett dideregve.

Jobbra a lakóház, vert-agyag padozattal, egyik szegletben nyilt kályha, habos könyekkel, sír benne a nyersfa, a láng küzd a szénnel, de a füst győzedelmeskedik, — tertius gaudet. — A másik szegletben osztováta, fekete harisnya szövődik rajta, a nádszálak kiállanak belőle; a harmadik szegletben poloskás faágy, a párnák sokadalmával majdnem padlásig rakva; a negyedik szegletben vizes cseber, három lábu alacsony padon, mellette két zöld korsó, a víz megfagyva bennök. Falhoz szegezve a tálas, nehány tulipános, tarka-barka madaras tányérral, pléh fakanáltartóban fakanalak, két cintányér »ezüst nemű«-nek, száraz majoránna és zsálya-bokréta illat és fűszerűl, csape csoraszke egy csuprocskában, festékűl a római hölgynek. A fal egyik oldalán fogas, lopó-tök, avult kender kötőfékek, szeges szerszám, az elválasztandó szopós borjú homlokára, egy pár szolgálaton kivűl helyezett bocskor, alamizsnának szánva, zöld pálinkás-butykos üresen a tetődeszkán nehány hasadt fazék, drótos után epedve; — az egyik ablakdeszkán apró sárga dísz-tökök narancsnak kirakva; az átelleni falon fekete rámában Szvinta Mária, hét gyilokkal szivében, szent Márkus a szárnyas oroszlányon ülve, szent György tarka lovon, a sárkányt lándzsájával leszúrva, szent

Péter a kulcsokkal, szent Pál a damascusi úton, szent Illés a tüzes szekéren, és több szent képek, a hírneves mikulai oskolából aranyozott alappal, byzanti stylben festve. Nehány czifrán varrt kendő, párnahaj és katrinca, a falra, ablakra, ajtóra aggatva; a szoba közepén X lábu asztal, hurkolt abroszszal leterítve; a fal mellett végig nyuló padok, négy szalmaszék, s a tulipános »Wertheim-kassa.«

Pár órával előbb e lak volt az osztrákok főhadiszállása, s most a Bem tábornoké.

* * *

Míg én az eleséget kiosztottam, az alatt a tábornok beköltözött főhadiszállására.

Bementem hozzá.

Ha festő lennék, a közelebbi műtárlatra ezt a képet festeném.

A fent leírt szoba. — A kemencében lángol a tűz, mert száraz fát raktak rá kerítésből, és az asztalon égő egy szál faggyúgyertya világítja be a szobát. A tábornok, a nyitott kályha előtt lócán fekszik, két kocsipárna a feje alatt, fejét bal karjára támasztja, arcát a lángoló tűz rózsaszínű fényben világítja meg, míg testének többi része árnyékba vész el, szürke bundája van rajta, s harina-posztó

botosok lábain. — Az asztal mellett Bauer halkan diktál Kiss Sándornak, Mikes, Bethlen, Ríczkó mellette állanak, én a tábornok lábainál; oláh házigazdánk térdepelve rakja és fújja a tüzet, s az ajtó melletti sarokban, egészen árnyékban, egy fogoly osztrák-tiszt áll.

— Tiszt úr, kérem egy szóra! kezdé a tábornok.

A tiszt előlépett, hosszú, vékony, száraz, sápadt heptikus alak.

— Hogyan fogták el önt?

— Betegen feküdtem az ágyban.

— Kiss úr, kérem, adjon egy széket, tessék leülni, mi baja van?

— A mellem fáj, és vért hányok.

— Nem bántalmazták?

— Nem, igen jól bántak velem, az ágyban hagytak; jószántomból öltöztem fel s jöttem ide, magamat jelenteni.

— Mennyiből és mikből áll seregök?

— Nem tudom.

— Mi a terve Urbánnak?

— Nem tudom; s megbocsásson excellentiád, (az öreg úr e szóra elmosolyodott,) ha tudnám se mondanám azt, amit nem szabad; én hűséget esküdtem császáromnak, s azt megis tartom, tudom, exellentiád is méltányolni fogja ezt. — Különben azt hiszem, hogy Urbán ezredesnek határozott terve nincsen is. Mi

Beszterce és Naszód előtt pocsékká voltunk téve; úgy voltunk meggyőződve, hogy ez a hely bevehetetlen, s itt is csak a katonai becsületért küzdöttünk. A lehetetlen megtörtént . . . Fájdalommal és szégyennel vallom be, amit különben exellentiád is jól tud, hogy seregünk teljesen demoralizálva van: mindenben hiány, lőszerünk fogyatékán, élelmünk szűken, féladagra leszállítva, elrongyosodva, mezítláb, előőrseink elevenen fagynak meg, s ott kapjuk őket reggel halva, gyógyszertárunk elmaradt, vagy elfogták, a fegyelem megszűnt, mindenki parancsol, senki sem engedelmeskedik, kórházaink nincsenek, sebesültjeinket nem ápolja senki, lovaink eldöglöttek, alig voltunk képesek az ütegeket előre küldeni; mint mondám, itt csak is a katonai becsületért küzdöttük az utolsó csatát; boldog aki elesett, bár köztök lennék én is! . . . s fájdalmasan lehajtá fejét; minket, s a tábornokot is, nagyon meghatott e beszéd.

— Mit akar ön tiszt úr? — kérdé a tábornok.

— A fogolynak nincsen akarata.

— De a beteg embernek lehet.

Parancsoljon a tábornok úr, én engedelmeskedem, úgy sincsen már sok hátra! . . . A mellbeteg ezt a hidegct nem állhatja ki . . .

szeretnék csendesen s meleg szobában meghalni.

— Teleki őrnagy úr, holnap vissza fog menni Besztercére, önt beviszi, elhelyezi s s gyógyíttatni fogja. Kiss úr! kisérje el kérem a tiszt urat előbbi szállására, ha el volna foglalva, üríttesse ki rögtön, tudja, én parancsolom! ... — Ez mindig nagy szó volt. — Mehetnek!

— Hogyan tudom ezt meghálálni? rebegé a fogoly tiszt elérzékenyülve.

Gyógyuljon meg!

* * *

Igy bánt hadifoglyaival a »rablócsapatvezér«, a »bandita főnök«, a »törvényen kívül helyezett lázadók feje«, a »Rebellen führer«, mint ahogy Bem tábornokot a lovagias komisz Urbán kiáltványaiban nevezni szokta.

Az öreg úr folytatá, Mikeshez szólva:

— Holnap délben a sereget állítsa fel, addig kipihenhetik magokat; azok akik ma tényleges részt vettek a csatában, itt maradnak az ezredes úr parancsnoksága alatt, kivéve a légiot, — őket viszem magammal. Én egy csapattal, azokból kik önkénytesen vállalkoznak, betörök Bukovinába; most itt

a legkedvezőbb alkalom, hosszú időre lerázni nyakunkról. Rickó őrnagy velem jön, Teleki őrnagy visszamegy Besztercére s ott erélyesen folytatja a szervezést ; — a fogoly tisztet magával viszi, kérem legyen gondja rá. Bauer, lesz ma vacsoránk? Éhes vagyok.

Bauer Kissre nézett, Kiss meg én rám.

— Mindjárt kotyfolunk valamit, tábornok úr, s ha megengedi, én is itt maradok vacsorára ; — mondám.

— Tudja őrnagy úr, hogy mindenkorra meg van híva.

Kimentünk Kissel ; a főzésnél nem az az első dolog, hogy legyen mit főzni, hanem az, hogy legyen aki főzzőn. Kiss előkerítette Törököt ; Török neki gyürkőzött, s főzött egy olyan vacsorát, melyet csakis 24 órai koplalás és 26 fok hidegben lehet megenni.

Vacsora után az öreg úr szundikálni kezdett.

— Megvettessem-e az ágyat? kérdém.

— Tanulja meg, hogy faházban, paraszt embernél, sohase feküdjék az ágyba, s ne vetkőzzék le ; ha nem alszik is, de legalább nem kínozzák, s ha elszokik a mosdástól, a többi aztán magától jön.

Sokat tanultam én az én tábornokomtól!

Az öreg úr a lócán elaludt, a tűz világított, a r ó m a i rakta és fujta a tüzet. Bauer

ledőlt egy padra, feje alá tett egy csomó iromány, én bundámat tevém az osztováta alá s ráfeküdtem, a tűz világított, az ágy üresen maradt; egyszer aztán bejött az oláhné is három gyermekével, lehuzta csizmáit, nedves kapcáit kiterítgeté száradni az osztováta fölé, s mind a négyen belefeküdtek az ágyba, az ágy megtölt, a tűz világított . . . Tableaux!

Jó éjszakát!

* * *

Délben a fogoly-tiszttel Beszterce felé indultam.

Irtózatos hideg volt; a hó csikorgott a kerék alatt, a lovakból füstölt a pára, mely hóvá fagyott rajtok, mint a stalachit barlangban: úgy csüngött a jégcsap bajuszainkról; szakállunk, szemöldökünk, szempilláink havassá váltak, lábaink elzsibbadtak, füleink égtek, a szó elfagyott szánkban, csak a kocsis biztatta didergő ajakkal lovait: gyi bicskás! ne patkány!

Végre megérkeztünk Besztercére. Ott tudtuk meg, hogy 28 foknyi hideg van.

Az öreg úr haladt Bukovina felé, az éjjel szabad ég alatt fog táborozni, ő halad előre, az ellenség szalad előtte.

28 fok a hideg! . . . Csúf dolog az a háború! . . .

* * *

Besztercén folytattam a szervezést. Harminc éve épen.

Futár jött Kolozsvárról, leveleket, rendeleteket hozott az országos kormánybiztostól. Az időben teljhatalmú országos kormánybiztos Beöthy Ödön volt.

Beöthy Ödön — a »kis úr« — nemes Biharvármegyének volt tekintetes első alispánja, majd ugyanott főispán, s hirneves követe ugyan e megyének több országgyülésen. Nem alak, hanem typus; eszményképe a táblabírónak, nem megyei, de országos rámában. Fiumétól Borzásig, minden irástudóember ismerte; az egyetlenegy, aki, ha az országgyülésen Kossuth Lajos után beszélt, nem hagyott tengert közöttük.

Törpe kis ember, akkora mint Thiers, vagy Luis Blanc, fehér hajjal s bajuszszal, villogó szürkés-kék szemekkel, melyek szikráztak, mint a hiuzé, eleven, mozgékony, szenvedélyesen ideges, szóval ember-örökmozdony, az ő nyughatatlanságában.

Minden nagy dologért, nagy elvért, nem hogy lelkesült, hanem kigyúlt, s égett, mint az örökfény, s világított, mint a szüzek lámpája Veszta templomában.

A lengyel ügyben, e szerencsétlen, elárult, elkótyavetyélt hős népnek védője, mint

Cicero, házának, s vádlója a bitangoló zsarnokoknak, mint Fouquier-Thonville.

A vallási, a vegyes házassági kérdésekben Luther hangján, Voltaire elveivel korbácsolta a jezsuitizmust, lerántotta az álnokság álarcát a Tartuffe-pofákról, s odavágta azt a sekrestyék küszöbéhez. A kurta és hosszú kabátú jezsoviták egyaránt gyülölték.

. . . Hírét vitték egy főpapnak, hogy Beöthyt megütötte a guta.

— Meghalt-e?

— Még nem.

— Ha a nyelvét külön agyon nem ütik, még szónokolni fog a vallás és papság ellen!

. . . Üdvözöllek óh keresztyén szeretet, a te irgalmasságodban!

* * *

Aki tudna hozzá, írhatna egy érdekes kötetet e cím alatt: »Beöthy-adomák.«

Futólag elmondok egy párt.

Beöthy Ödön és Tisza Lajos ellenségek voltak Nagyváradon, mint Montechi és Capuletti Mantuában, Orsini és Doria Genuában, Bardi és Buondelmente Firenzében.

A Beöthyek és Tiszák: mint a Gwelfek és Ghibellinek.

Két pártra volt osztva Bihar-ország, s mint Romeóban: a cselédek is egymás ellen verekedtek.

Beöthy satyrával. ironiával, sarcasmussal, ékesen szólásával és csúf nyelvével harcolt, Tisza hajdukkal felelt.

Széchenyi lejött Tiszát szabályozni. Az alföldi parasztok nem jó szemmel nézték, hogy bántják, háborgatják, s nem hagynak békét annak az ártatlan, árva folyóviznek, hadd menjen az ott ni, a maga útján, lassan, szépcsendesen, mint ahogy már régesrégen megszokta.

Beőthy eleibe ment Széchenyinek, a megyei tisztelgő küldöttség élén, ékesen elmondta mondókáját, s Széchenyi felelt rá illendően. Kimentek a Tiszára. Széchenyi minduntalan per »Kolléga« címezte Beőthyt. Ez csak hallgatta egy darabig, végre nem állhatta tovább, s azt mondja:

— Nagyon kiváncsi volnék tudni, miért kollégáz engem nagyméltóságod? én nem vagyok excellenz, s nagyméltóságod nem alispán?

— Igaz, felelt rá István gróf, de mind a ketten Tiszát szabályozunk, s így kollégák vagyunk.

. . . Beőthy Ödön nagyon nyájas, kellemes társalgó volt, szívesen, örömest felelt

mindenre, mindenkinek, s órákon át képes volt elmulattatni egymaga egész társaságot, de ha dolgozott, s akkor háborgatták: dühbe jött, s neki agyarkodott az embernek, mint egy vadkan.

Egy ízben alispáni évnegyedes jelentését írta a vármegye házánál, s a hajdúknak fejvesztés terhe alatt meg volt hagyva, hogy élő lelket be ne ereszszenek hozzá.

A hajdu valami sürgős dologban eltávozott az előszobából, s az alatt véletlenül két ember besuhant a szobába, hol Beőthy dolgozott. Ödön úr észre sem vette, s mélyen elmerülve dolgozott tovább.

A bejöttek közül az egyik, háta mögé lopózik, s egyszerre csak rákezdi nagy fenszóval, azon a reszketős, fel s alá hullámzó, kenetteljes hangon, melyet a prédikáló székekből ismerünk:

»Tekin-tetes el-ső alis-pán úr! Nagy-érde-mű haza fi!«

Beőthy felugrott ülőhelyéből, s mint felbőszült tigris, a szoba közepén termett; szemei szikráztak, hajszálai kezdtek égnek meredni, de a szónokot ez azért nem hozta ki sodrából, s azon módon folytatá:

— Én vagyok az a szerencsétlen evangeliko-reformált vallású lelkész, kinek nagy reményü csikóját, ezen ember polturás

kancája, egy meggondolatlan rugással, örök időkre tönkre silányítá . . . .

Beőthy a fejéhez kapott, hirtelenében még szóhoz sem tudott jutni, s csak elordítá magát, mint egy oroszlán a sivatagon:

— Hajdúk! — — lökjenek ki — engemet! . . .

Mondott-e valaha Shakespeare ekkorát?!

* * *

Csengeri Antal a »Magyar szónokok és államférfiak« cimü jeles munkájában így jellemzi Beőthy Ödönt:

»Szónoklatának vegyülete belső életében, jellemében is mutatkozott. Nyugtalan, zsémbes természet, ingerlékeny véralkat, nehéz helyzetekben sok mérséklettel. Kedélyében jó adag kíméletlenség, kihívó dac, megvetés, gúny mellett — sok gyöngédség, s még több nemes érzés. Kedvcsapongása, ha más tárgyból kifogyott, önszemélyét állítá pellengérre, oly kíméletlenséggel, mely elleneit vérig bosszantá; s legyőzött ellenei iránt nagylelkű, engedékeny, majdnem a gyöngédségig.«

Igaz! — ilyen volt a »kis úr!«

* * *

Forradalom alatt a polgári hatalom a katonai hatalommal a parliament a hadsereggel szemben bizalmatlan. E bizalmatlanságra ok van elég. Ott van: Caesar a Rubiconnál, Cromwell a tönk-parliamentben, Bonaparte 18. Broumair, Görgey Vácon s később Világosnál, a kis Napoleon december 2-án.

Beőthy Ödönt, a honvédelmi bizottmány leküldte teljhatalmú kormánybiztosúl Erdélybe, — először azért, hogy az »excelsum regium gubernium«-ot ugrassza szét, mit ő con amore meg is tett, — aztán, hogy újból szervezze az országot, s végre hogy Bem és hadserege felett őrködjék.

A conventet utánozták; ezeknek valami afféle: »Représentant du peuple, commissaire du gouvernement auprês de l'armée« — (népképviselő, teljhatalmú kormánybiztos a hadtest mellett,) kellett volna hogy legyenek.

Beőthy nem ismerte Bemet, s még kevésbbé jellemét. — Teljhatalommal akart rendelkezni, parancsolni, — az öreg úr zsebrerakta a rendeleteket, s boszánkodott. Beőthy első fellépése rögtön surlódást idézett elő köztük, — Bem panaszkodott Kossuthnak, ez közölte a vágást, s olyan »sem hal, sem hús« politikát űzött. A surlódás folyton nőtt.

Én kővárvidéki főkapitány voltam és

kormánybiztos, midőn Bem a hadjárat kezdetén Szathmárra jött; eleibe mentem, mindjárt megkedvelt, s kért, maradjak mellette. — Őrnagygyá nevezett s a sereg főfelügyelőjévé.

Rögtön beadtam lemondásomat a főkapitányságról, de a honvédelmi bizottmány nem fogadta el, s azt rendelte, hogy maradjak a tábornok mellett, s ideiglenesen főkapitányi helyettesnek Hosszú László barátomat nevezte ki.

Hűségesen, meggyőződésből, előszeretettel, majdnem szenvedélylyel teljesítettem kötelességemet; a tábornok mindinkább jobban megkedvelt. — Az igaz, hogy nagyon sokat zsémbelt rám, de az nem fogott én rajtam; haladtam a magam útján, s hagytam az öreg urat dorombolni.

Midőn javában folytatom a szervezést Besztercén, egy jó reggel beállít hozzám egy úr, s azt mondja nagy megelégedetten:

— Én Oláh Mátyás vagyok.

Gondoltam magamban: szép dolog.

— Mivel szolgálhatok? — kérdém.

— Rendeletet hozok az országos teljhatalmú kormánybiztostól

Felbontom a fermánt, s olvasom az ukázból, mely nagyon kurtán volt parancsolva, s meglehetős goromba hangon, hogy

rögtön adjam át az intendaturát az ujonan kinevezett főintendánsnak, tisztelt Oláh Mátyás úrnak.

Elmosolyodtam, s gondolám: ha az öreg úr visszajön, lesz ennek a jámbornak drága dolga, — nem szeretnék a bőrében lenni.

— Igen tisztelt Oláh Mátyás úr! A kormánybiztos úr rendelkezik, a tábornok parancsol, — ő távol van; illendő lenne talán ha bevárnók, — mit gondol ön? — én azt hiszem, jó lesz, ha addig itt mulatja magát.

— Az országos teljhatalmú kormánybiztos úr azt parancsolta, hogy rögtön vegyem át az intendaturát. — A gróf úr pedig menjen rögtön Kolozsvárra.

— Hm, de nagyon sietnek azok az urak Kolozsvártt — Engedje meg, igen-igen kérem, hogy legalább elbúcsúzhassam a tábornoktól, — aztán szaladok. Ajánlom magamat!

* * *

Pár nap múlva a tábornok visszatért győzelmes útjából, — kimerűlve, idegesen.

Lelkendezve szalad hozzám Kiss Sándor, egészen ki volt kelve a képéből, s lihegve mondja:

— Kérem, jőjjön rögtön a tábornokhoz.

— Azt mondta, szaladva jőjjek, s az ablakból nézte, hogy szaladok-e; én úgy jöttem, mint egy kengyelfutó.

— Baj van?

— Olyan dühben sohasem láttam még az öreget; féltem, hogy megüti a guta.

— Oláh Mátyás miatt, ugy-e?

— Az hát, verje meg az isten!

— Menjünk.

* * *

A tábornok — mint egy hyena kalitkájában — meggörbedve, mankójára támaszkodva, bicegő léptekkel kerülte szobáját. — A hogy megpillantott, felém sietett, s asztaláról egy irást ragadva fel, mérgesen felém nyújtá:

— Olvassa!

Futólag belepillantva, mondám:

— Megkaptam én is.

— S mit mond rá?

— Amit a tábornok úr parancsol.

Az öreg úr fölegyenesedett, kezét nyújtá, s szelíden kérdé franciáúl:

— Hát megmarad továbbra is az én **„Mátyásomnak“**.

Elnevettem magamat.

— Meg én, mindenkorra.

— Kiss! — kiáltá mérgesen, — küldje be azt az embert!

Oláh Mátyás úr megjelent, méltóságteljes komolysággal, búsan, mint Banquo szelleme, vagy mint Hamlet apjának a lelke.

A tábornok rátámadt németül:

— Hallja! — én önnek csak annyit mondok, hogy rögtön takarodjék, különben Kolozsvárra toloncoltatom! . . . s mondja meg a kormánybiztosnak, hogy nekem van **„Mátyásom“**, — nekem más **„Mátyás“** nem kell, — én más **„Mátyást“** nem fogadok el! — Packen Sie sich!

Oláh Mátyás úr aztán erre iparkodott minél hamarább eltünni szem elől.

Hanem az előszoba ajtaja nyitva volt, az ott levők mindent hallottak, s leírhatlan nevetésbe törtek ki.

Én sem tarthattam tovább, elfogott a görcsös kacagás, s a falnak dőlve nevettem. A tábornok ott állt bámúlva, ő is elmosolyodott. — A röhögés folyt.

— De hát mi lelte önöket?

Nem tudtam felelni a nevetéstől. Az öreg úr már majdnem türelmetlenül kiáltott fel s kérdé újból:

— Önök mind megbolondúltak! — mondják hát mit nevetnek?

— Tábornok ur a »Mátyás« szót intendans helyett vette.

— Hát mi az?

— Keresztnév és — madár.

— Bánom is én! — Azért ön még is az én „**Mátyásom**“ marad!

. . . . Így lettem én »MÁTYÁS.«

AZ ORSZÁGOS VÁSÁR.

Ajánlva Gorove Istvánnak,

az országos szabadelvü-párt választási elnökének.

(Nagybányán, 1878. augusztus 14.)

Sokszor föltettem magamban, hogy országos vásárba, meg képviselőválasztásra ne menjek. — Azt hiszik, megállom?

Dehogy állom! Erősebb az nálamnál.

Még az országos vásárral csak hagyján, mert hát nem mérgelődik az ember; de minden képviselőválasztásnál kiömlik az epém s megfekszem sárgaságban; a feleségem nem győz kurálni sárga répával, azt mondja: az annak az orvossága.

Az országos vásárban kinéz az ember a barompiacra, lát, hall, tapasztal és tanul. Ott van a szolgabiró, bús hazafi vagy víg cimbora, de mindig az önérzet, méltóság, megelégedés, saját magát-bámulás szalonnájával spékelve, kezet nyújt s leereszkedik hozzánk, alászáll, mint a megrepedt sárkány.

Ott van a csendbiztos úr, a megye lelki házának szellemi mestergerendája, dupla pandurral, mert rendesen hárman vannak, mint a szentháromság; nyalka szál legény mind a három, kivált a majszterek, — ki nem látott olyat? — testének legcsillogóbb része a lovagostor, hozzá van az nőve, mint az aggcserhez a vén folyopdár, hatalmának jelvénye az, mint a királynak a jogar; veressel szegélyzett kipitykézett nadrág s zsinórral kiteremtettézett pruszli, kacskaringós sugár bajusz, kifényesítve illatos dohottal, — úgy csüng rajta a fegyverek sokadalma, mintha középkori király lovagterme lenne, csakis a lándzsa, helebard, meg a hóhér bárdja hiányzik. Tőle remeg a vásár, a cigányság írtózik, mindenki frontba áll, nehogy hátát érje; szarvasnyakú, madárhúsú lováról lenéz a világra s fogai közűl kifecscsent a földre és szinte roskad a dicsőség alatt.

A cédulaház körűl a színe-java, a döntő kör; argonautái a lábas jószágnak, areopagjai az adás-vevésnek, választó polgárok, virilis urak, gazdag birtokos s bukott mágnás, uzsorás zsidó és falusi plebános, lókupec és zsiros mészáros, képviselő, vagy olyanok, kik az akarnak lenni, gazdatisztek, messze földről jött bizományosok marhában, életben és aszalványban s tán még maga az alispán is.

Közel szomszédban a »L a c i - k o n y h a«; rotyog a kolbász, sustorékol a hurka, sül a cigánypecsenye, szagával is jóllakhat a koldus.

. . . Két címeres ökröt hajt az a r a n y-p a r a s z t, pengőzött szíj lapul homlokukon végig s fölnyúlik az öles szarvakra, melyeknek végén piros szőr-bojtok libegnek; szőrük sima, vakítón fehér, reng rajtok a faggyú, csaknem csepeg róluk a zsír s párosak, mint két fehér galamb.

A mészárosoknak veséjébe nyilallik, a kupec hajcsárjára néz s meghatottan kérdi:

— Mi az ára e két tuloknak?

— Ökörnek is megjárják! — S hajtja tovább.

Az ökör-szedő rávigyorít a mészárosra s önérzetesen mondja:

— Ez aztán bécsi portéka!

— Minek az? — Nálunk is megtudják enni; vagy már ebben is k i e g y e z t ü n k? Majd visznek oda Boszniából!

. . . Elől megy az oláh, utána a tehén, hátúl az oláhné.

Oláh kezében kötél, tehénnek nyakára kötve, oláh asszonynak markában a tehénnek farka, emígy lelkesítik a jámbor kérőző állatot a menésre.

Melyik soványabb e háromságban?

A cédulaház előtti döntőkör nem tudja megállapítani s Juvonasék bokáznak tovább, utánok az én »Pulyka zsidóm« ballag; nem vetek neki három napot s a sovány tehén húsából én is eszem Koltón.

. . . Zsidó meg cigány, mindkettő nagy mestere a lónak, a zsidó venni, a cigány eladni tud. Melyik a nagyobb dolog?

Egy jó emberem egyszer azt kérdezte tőlem: »Te sokat jártál-keltél, sokat láttál s tapasztaltál, mondd meg igazán, melyik a nagyobb dolog: a vasút-e vagy a gőzhajó?«

A zsidó gyalog dolgozik, a cigány lóhátról, kézzel és lábbal, nyakkal és derékkal s leginkább nyelvvel; a zsidó hallgat s lesből lelövi a vadat, a cigány támad s kiveszi a párából az utolsó szuszt; vasút és gőzhajó, zsidó és cigány: mindkét rendszernek egyaránt van előnye is, hátránya is.

Kivétel lehet és van is, de általánosságban a hyppicában, a lókupecségben a zsidó phlegmatikus, azaz angol, a cigány sangvinikus, azaz — cigány.

. . . Irgalmatlan röfögés, országos vinynyogás, porzik az út s a távolból két alak sebes vágtatva szalad; formájokat nem lehet kivenni, mert hol az egyik, hol a másik van elől, hol mind a ketten elől is, hátul is. Mi az isten csodája? Tán a garaboncás diák szál-

lott le a földre felhő sárkányával s szétriasztja a vásárt?

Nem; egy római — mint »Normá«-ban éneklik — »megfertőztettem Irmenzul templomát« ... nem, nem fertőztettem meg semmit; nem kell félni.

Egy római egy nagy tüskés disznót hajtott a vásárba s hogy könnyebben peregrinálhassanak en bonne compagnie: kötelet kötött a hátulsó lábára, mint az már atyáinktól öröklött szokás. Utközben befordultak a csárdába; a római megöntözte torkát a nemzeti nektárral, melyet a roszakarat spiritussal fölereszett s vízzel jól megkeresztelt törköly pálinka-csavickának nevez; a mérték nagyobbacska volt a szokottnál, azaz hogy biz akkora volt az most is, mint rendesen — extra félliterest nem öntenek az üveg-csűrben az ő számára — hanem a meleg volt nagyobb; a meleg bódít és elálmosít, Morpheus gyötörni kezdte, mi telhetik tőle? derekához köti — mint nemes nyelven Racine mondta — az ocsmány állatot, mely makkal táplálkozik, s Morpheus karjai közé veti magát. A római elszendereg, a disznó elmereng; béke a földön az emberek között.

Ámde felleg támad nyugatról, szél indul az irányból; római hölgy járva kel, vörös kötő veri elejét, gazdag piros csizma kotyog

lábain, pávatoll leng fülei mellett, üveg-kláris nyakán, ámor szivében, tarka kendő kezében, szépre festve csápe-csoraszke-val majoránna orra alatt — így halad az erény és vásár útján, keresve ő t, ki után »szíve vérzik, szíve fáj.« Szél lebben és a vörös kötőt a disznó orrához fújja, a mangalica megijed, rőkönyöz, nagyot ránt a rómain, ez fölugrik álmából, mint a bokorból kiriasztott nyúl, a disznó erősebb, mint a gyenge lábon álló római s úgy elragadja, mint Phaetont szárnyas lovai s röpíti a vásártéren.

Az út árkához érnek; nagy zökkenés mindkét részről, — ember, állat egy tömeggé lesznek lent az árokban, talpra mindketten, s a frenetikus futás tart mindhalálig; — derbyznek a gyepen, Kincsem disznó Kisbér oláhval.

Végre egy bivalyheverő pocsolya vendégszeretőleg fogadja; a római eltünik, mint Hamlet tatájának a lelke, csak gubája jelzi hollétét, — a disznó most is szalad.

. . . Sápadt, vézna, száraz női alak, ráncos kézzel, s még ráncosabb pofával, rongyba fagyva, elaszott emlőkkel, reszkető fővel, fejős kecskét árul.

Ennek az asszonynak is van genezise.

Ilia, a pandúr beszélte el nekem.

Kimentek az erdőre fát vágni, — a fa lehulltában agyonütötte a férjét, hazavitték halva; otthon volt négy kis gyermek és egy fejős kecske, meg tíz forint adósság, minden forint után hetenként öt krajcár, meg egy napszám kamattal.

Az embert eltemették, a »pompes des funébres« került két forint negyvenöt krajcárba, a pópát és fetujt oda nem számítva, — ezek azt mondták: várnak aratásig.

A jég elverte az aratást, az uzsorás elvette a földet, de meghagyta a kecskét.

Jött a »Baudisz-járás.«

Az adót fizetni kell, — olyan az mint a halál; nem tud várni.

A kecskét eladták! — Megmaradt a négy gyermek. Ki fogja szoptatni őket?!

. . . Az ilyen látott-hallott dolgokért nem szeretek én országos vásárba járni!

* * *

. . . Szabad a vásár!!!

A kutyabagosi, a piripócsi, a p.-perecsenyi választókerületbe s et caetera, megérkezik a választási elnök, s tudtul adja urbi et orbi, hogy a választás megkezdődik, s szavazhat ki-ki kénye kedve és meggyőződése szerint.

Szabad a vásár!

Lutriznak a helyre, a szavazási rendre, — tíz ember felállithat egyet; — tán én is csak kaphatnék annyit.

Ha a kormánypárt kisebbségben marad: megbomlik a világ.

Caveant electores! . . .

A nagypiacnak közepén, a szökő-kuttól jobbra, (én Koltó felől jövök) áll a választási bódé »sub tegmine fagi.«

Egyik párt jobbra, másik balra húz.

Uram isten! ki lesz ennek a dolognak a megmondhatója?!

A cédulaház körüli »döntő-kör« meg szaporodva, a választási bódét környezi.

A »muszáj« párt jelöltje csak pillanatra mutatja magát, s eltűnik, mint Jézus a feltámadás után.

Egy kevéssé láttok, azután nem láttok. — Kukk . . . az . . .

A jelölt hosszú, száraz, vékony alak, sárgás-fehér kecskeszakállal, horogra kent bajuszszal, Doré »Don Quixotte« rajzának eleven képmása, csakhogy már erjedésbe indult; Sancho Panzája hűségesen követi, lándzsáját — egy fehér esernyőt — lobogtatja utána; a főhadiszállásra vonulnak, mely Sanchonak a portája, — futárok jönnek-mennek, járnak-kelnek, aggodalmas arccal, kétkedő mosoly-

lyal, — hisz a jövendő az isten titka; hozzák a hírt, jelzik a veszélyt, — nagy az ijedelem Jerichoban!

A jelölt jeles gyerek; — a bányászok nagy törvényhozónak, a törvényhozók nagy bányásznak tartják, — s ilyeténképen vakul a magyar és az oláh, mert hát ő elvégre is csak: »Bányarém.«

Nagy városunk kis fehér kakasa, az öszszeirt atyák almocherifje izeg-mozog, fireg-forog, mint a buborék a fürdőben, — párthívei majdnem szédűlnek a nagy melegtől; fehér esernyőjét — régi jó toledói kardját, villogtatja; nem leli helyét. Flamberg au vent!!

A trup vajdája vastag, zömök, peckes alak, hajdanta valami a borbély és chirurgus közt, — már nem borbély, de még nem chirurgus, most gazdag verkes, mindaddig, mig a piaristák szentjének * tetszik neki ereszteni; fehér esernyőjére támaszkodva, búsan őrzi a nyájat, »szegény juhászlegény!«

Egy kurta kis prókátor, penész-színű arccal, hörcsög pofával kigyózik, csúszva mint a vipera, a kövezeten; ólálkodik: kivel tehetne rosszat, hol fújhatna ármányt, kit bánthatna alattomban vérig, hol tehetne lesben kárt; — ez emberben sok van

* Szt. Calasantius nevű bánya Nagybányán.

a hörcsögből és gyíkból, úndorító, kártékony, de nem veszedelmes. Fehér esernyője, mint Boa coonstrictor nyelve, trillázik hóna alatt. Predikátuma: Felturja, — cimere: barátkápa. — »Csókollak! — képeddel alszom el!« — mondja Dáma Náci.

Egy igénytelen hazafi, ki csakis következetlenségével kelt parányi figyelmet, nagy mestere a zsugorologiának, — azt hírlik annyira — használjunk parlamentális szót — takarékos, hogy több pénzzel jött haza a bécsi világkiállításról, mint amennyit magával vitt. Legfőbb szellemi tulajdona: fehér esernyője.

Végre Sancho Panza, jelöltünk fegyverhordozója, gömbölyű kis húsgolyó, olyan jóízűen hömpölyög, hogy kedve jön az embernek, mint egy hordócskát hengergetni; feje tar, — pedig beh csúf a kopasz ember!

Ezek voltak a »muszáj — fehérparaplis párt« templomának gránit fő-főoszlopai.

Szabad a vásár! . . .

A választó falkát behajtották a minckarámba, a »minc«, hajdan pénzverde, hivatalos épület, — hivatalnokok bojtárkodtak, csendbiztosok terelték a nyájat, s mindenki szabadon követhette meggyőződését, — szabadon folyt az országos vásár.

* * *

Szomoritó, undoritó látvány, megutáltatja az emberrel a választást. — Miért nem tesznek úgy, mint Olaszországban? — Minden község saját községében szavaz, a választás meghatározott időben folyik, bepecsételt urnába; a választókerület székhelyén összpontosittatik a szavazat, s egy bizottmány nyilvánosan bontja fel és számlálja meg a szavazatokat.

És ki legyen választó? — Csakis az, aki irni, olvasni tud.

Bosznia helyett: népiskolákat. Hercegovina helyett: világosságot!

És egyezzünk ki saját magunkkal!...

HOZOTT ISTEN!

— Liszt Ferenchez. * —

E városban nekem van legtöbb jogom üdvözölni téged, mester!

Hozott Isten!

Mások vihetik neked tiszteletüket, bámulatukat, hódolatukat — én hozom: szeretetemet és hálámat!

Szeretet és hála: az emberi szív két legszebb virága.

. . . Te dicsőséged kezdetén valál; én pályám elején.

Téged már hír borított; én iparkodtam valami lenni.

Figyelmedre méltatál s tanítványod levék, nem a zenében; nem értek én ahhoz, hanem az élet útján.

Megközelítém lángelmédet, s nekem is jutott belőle egy szikra.

* Liszt Ferencnek, gróf Zichy Gézával való kolozsvári látogatása alkalmára, 1878. március 11-én.

Magad mellé vevél, s megmutatád fél Európát; vígan, kedvteljesen, tán kicsapongva is utazánk, hisz még mindketten fiatalok valánk. — Te otthon valál mindenütt, én otthon — melletted.

Dicsőség fényárja sugárzá nevedet, nekem is jutott valami árnyékodban.

Hasonlóid megközelítének, s általad ismertem meg a világ nagyjait.

Ami sötét volt én bennem, azt te megvilágítád.

Te törted az utat; én, szerény követőd, tapogatózva haladtam utánad.

Mesterem, barátom, oktatóm, vezérlőm, útmutatóm valál fiatal koromban; vénségemben hozom hálámat értte.

Hozott Isten közinkbe!!

* * *

Diák »bursch« valék a berlini egyetemen, bölcsészetet hallgaték. — Te mondád: akaszszam azt a szegre, nem lehet azt könyvből tanulni; jer velem s lapozd az élet bibliáját.

Tanuld ismerni önmagad, s általad az embert. — Szeresd a népet, kerüld a tömeget; az aranynak is van salakja, a népnek is csőcseléke.

Két dolog legyen előtted szent: hazád és becsületed.

Bármit alkotsz, e hármat ne feledd el: a természetet, az emberiséget és saját önmagadat.

A természet sugall; az emberiség a cél, önmagad az érzelem.

Szeress sokat, szeress mindent, de azért ne pazarold szeretetedet.

Törekedjél: ismerni az embert! Ez az élet legnagyobb tudománya.

Magasztos fogalom és aljas pökedelem; tiszta erény és égbekiáltó bűn; önérdektelen hazaszeretet és cudar honárulás, nemes törekvés a jó felé, nemtelen akadály ellenében. — Könyörület az önfeláldozásig, kegyetlenség a kínzó eszközökig; Jézus a keresztfán; Nero a cirkusban égő Rómától világítva; János a pusztában hirdetve az igét, Omer Alexandriában égetve a könyvtárt. — Tamerlán emberkoponyákból építve gúlákat, Coriolán a rostrumon, s önkénytesen a suplitiumon; Leonidas a thermopylei szorosban, Ephialtes a háta megett Xerxessel; Marcus Curtius lóháton, fegyveresen, a tátongó mélységbe ugorva, Judás a vérfilléreket számlálva; Columbus a haditörvény s Gallilei az inquisitió előtt; Milton a börtönben, Alba herceg Fülöp mellett a trón zsámolyán ülve; Mirabeau a szószé-

ken, Escobar a katedrán; Washington a fehér házban, III. Napoleon a montmartrei boulevardokon és Sedánnál . . . .

Tanuld: ismerni az asszonyt!

Az asszony! . . . Mélységes, rejtélyes titok, megoldhatlan talány; fénylő, ragyogó déli napsugár, homályos árnyék az élet sötét éjszakáján, csöndes tó vize holdfénytől világítva, viharos tenger orkántól felkorbácsolva; anyának szeretete s rimának álnoksága, meghal szerelemtől s gyilkol szerelemből, feldicsőül az eszményiességig s lerothad az aljasságig. Jean d'Arc és Messalina; szűz Mária és Borgia Lukrétia. — Michelet mondja: »minden asszonyban megkapod az anyát!« — Shakspeare: »álnok mint a hullám!« . . .

Ezek fenn az emberiség eszményi magaslatán, vagy alant a sülyedés pandemoniumában; s közöttük a nagy tömeg.

Ilyeneket tanultam én tőled! . . .

Hozott Isten!

* * *

Nagy költőnk elpanaszlá:

»Hirhedett zenésze a világnak,
Bár hová juss, mindig hű rokon!
Van-e hangod a beteg hazának
A velőket rázó húrokon?
Van-e hangod. szív háborgatója?
Van-e hangod, bánat altatója? . . . .

Bár hová jutál: hű rokon valál, s lelkesült örömmel üdvözölt a nép; érzelmeket keltél, s szíveket töltél.

Elhozád a velőket rázó húrokat, s volt és van hangod a beteg hazának, érzed fájdalmait, bár sok örömében osztozhatnál!

Van hangod »szív háborgatója«; saját szívedet is eléggé háborgaták.

Ne legyen hangod »bánat altatója«; boldogság környezze e hazát, s benne tégedet!

Hozott Isten, mesterem!

* * *

Van neked egy különlegességed: remeket teremteni.

Leülsz hangszered mellé, újjaiddal érinted s lelket lehelsz belé és a gép él, a hang énekké válik, s ha akarod: halljuk a szerafok dalát vagy a sátánok üvöltözését; fénylő napot vagy homályos holdvilágot varázsolsz képzelődésünk tájképére; megereszted az orkánt, s mint Lear mondja: »Fújj szél, ordíts vihar!« — s menydörög az, amit mások keze alatt zongorának hívnak.

Compositióid: az ember összes érzelme; magyar rhapsodiáid: a magyar nép öröme és búbánata; indulóid: a harc repülő lelke, Kaulbach »Hunnok harcá«-

nak képe, zenére téve; átirataid: a szerző bámulata; oratoriumaid, cantateid: a fölszellemült vallás magasztos zsolozsmái; szent Cecilia orgonájának megállándósított hangja.

De megbocsáss, nincs időm: kötetnyit írni.

Irodalomban utánozhatlan a modorod: ott vannak a cigányok.

És elvégre — remeket csinálsz az emberből; kilesed a lángészt, s felemeled magadhoz, — az emberből művészt alkotsz, s alkotásod hazánknak dísze, ha mindnyájan nem is itt születtek, de itt élesztéd a szent tüzet bennök. Csakis egypárt említek a sokból: Reményi, Remmert Mártha, Menter Zsófia, Zichy Géza; ennek az embernek egy keze van s játszik hat kézre, s művész mindenben, gondolkozik és ír, mélyen érez és költ, komponál.

És most engedd, hogy nyújtsam jobbomat, fogadd a vendégszeretet kézszorítását; nemcsak én, de a város örvend ittléteden, s megtisztelve érezzük magunkat látogatásod által.

Hozott Isten!!!

UTAZÁS
a Kis-Szamostól a Nagy-Szamosig.

— Szives üdvözlet: Bánffy Ádámnak. —

Ha Karr Alfonse két kötetet irhatott e cím alatt: »Utazás szobám körül« és »Utazás kertem körül,« nem látom át, miért ne utazhatnám én is a Kis Szamostól a Nagy-Szamosig, azaz Kolozsvártól Déésig, s miért ne közleném, mint Lamartine, utazási impressioimat, e távol vidékről.

Ismertem egy családot Jersey-szigetén, melynek egy tagja sem járt St. Heliérben, a sziget fővárosában, mely tőlük három óra távolságra feküdt, s hova én gyakran kisétáltam, csupán a jobban emészthetésnek miatta. Emlékezem, milyen áhítatos figyelemmel hallgatták az előttök csodaszerű dolgokat, melyeket a sziget fővárosáról beszélék.

A csatornán, Frankhon és Anglia közt, Guernesey-sziget közelében, van egy

óriás kőszikla, Casquet-nek hivják; a szirt tetején világító-torony áll, e toronyban lakik egy család: az apa, anya, egy fiú és három leány; — ott éltek ők hosszú évek során keresztül, elszigetelten, egyedül; minden hónap elsején és tizenötödikén a sauthamptoni phanar-igazgatóság elküldte élelmöket, s a kellő olaj-készletet, a gőzös megállt a szikla közelében, a csolnakot leereszték, az elemozsinával és az égetni való olajjal odaeveztek, lerakodtak a sziklára s távoztak; a család magára maradt, s éltek a világitó toronyban, mint a bagoly odujában.

Én azon időben halászattal foglalkoztam. Egy számüzött francia tengerésztiszt barátom volt, Mauntbrand kapitánynak hivták; nagy bűnt követett el: nem helyeselte a »kis« Napoleon államcsinyját, s azt találta, hogy esküt szegni, törvényt törni, bankot felverni, öreget, asszonyt, csecsemőt gyilkoltatni, kivégeztetni: mind nem catoi erény; e bűneért lakolnia kellett, minden ceremonia és frázis nélkül, kitették a szűrét a hadi marinából.

Némely ember úgy van alkotva, hogy ha élni akar: enni, inni, ruházkodni, fűtözködni, s még mosatnia is kell, sokan még dohányoznak is. Mauntbrand ez utóbbit nem

tette, mert csak bagózott, de a többit mind elkövette.

Pénz nélkül járni a búcsút nehéz; a »Mater dolorosa« lámpája sem ég olaj nélkül; mit volt mit tennie? Vett egy halászbárkát, s felcsapott halásznak; ismerte a tengert, s jó viszonyban volt a szelekkel.

Egy kenyeren voltunk, a számüzetés cipóján; egy korsóból ittunk, elveink ugyanazonosságából; egy tálból ettünk, a jövő reményéből. Hamar megbarátkozánk, s együtt jártunk halászni. Rossz idő, jó idő, az neki körülbelől, mindegy volt, s ő engem vitt magával.

Egy napon, május havában volt, tengeri rákra mentünk. A tenger hullámzott, sűrűn verte a tajtékzó habokat a kikötő falához, a bárka horgonyát kezdtük felhúzni.

Fillion — a pilott — odajön s kérdi:

— Mit akar kapitány úr?

— Megyek rákra; nem jön Fillion úr?

— Nem kisértek istent! Ne menjen a kapitány úr se; meglátja, nagy vihar lesz.

— Kiállja azt a »Marie-Anna.« Ez volt a bárka neve.

Én Fillionra néztem s aztán a tengerre. Mauntbrand észrevette habozásomat s mondá:

— Ha restelsz jönni, maradj.

Ha hivott volna, nem megyek; igy szégyeltem magára hagyni s kérdém:

— Te mégysz-e?

— Igen.

— Akkor én is!

Kiértünk a kikötőből, felhúztuk a l á t i n vitorlát, a szél beléje kapaszkodott, a bárka oldalra dőlt, mint a rémkirály lova a levegőt: ugy hasítá a vizet, s mi haladtunk irtózatos sebességgel. S e r k sziget felé vitorláztunk, a szél hátban fujt, s a vitorlát nagyon kidomborítá, az árboc recsegni kezdett.

Húzd összébb a vitorlát; Serknek kormányzok s ott kikötünk és megvárjuk, mig a tenger lecsillapul; a májusi szél olyan, mint a kéjhölgy szerelme: nem tart hosszasan.

Elértük a S e r k - C a p-ot, azon helyen valánk, ahol Hugo Victor a »T e n g e r m u n k á s a i t« dolgoztatja. De jól ismerem e helyet!

Serk sziget egy óriás nagy szikla. Egy s p l e e n - ben nyavalygó angol megvette felét, Thebaidot akart belőle csinálni, hogy ott anachoretáskodjék, furta a követ, sziklára sziklát rakott, mindaddig mig belebukott, s mint koldus: kigyógyult a spleenből.

A sziget kikötője egy nagy sziklameder, a kikötőből egy szikla-hasadékon kötéllajtorján mászhatni fel egy lyukon át, s csak ezen a keskeny lyukon lehet felérni.

Akkor mindössze hat lakója volt, a spleenes angol családján kivül. A tenyészélet itt majdnem semmi, s állatja egy csomó tengeri nyul.

Egy ide származott idegen vendéglőt tart, s a nyári évad alatt sokan látogatják.

E helyre akartunk menekülni.

Amint a kikötőhöz közeledénk, a sziget magas ormáról ránk csapott a szél.

— Vondd össze a vitorlát! kiáltá Mauntbrand.

A vitorla lehullott, s bárkánk — mint pereszlen — forogni kezdett. A szél zivatarrá, a zivatar fergeteggé, a fergeteg viharrá, a vihar orkánná vált.

Eszembe jutott Fillion mondása: m'i istent kisértének.

* * *

Az ég elsötétült, a köd nyirkosan, vastagon szállt alá, alig láthatánk pár lépésnyire; az ég mennydörgött, az orkán ordított, s mint milliom gőzmozdony: fütyölt vészteljesen; Istennek nyilát nem láthatók, nehéz fekete fellegek szemfedelezték azt; ha oszlott a köd, a fekete nehéz felleg a tengerre borult, sötét éj lett nappal, s az árnyék eltünt; a hullám dagadt, felragadta a bárkát tetejére, s azon pil-

lanatban alant valánk a hullámok völgyében; igy labdázott velünk a vihar, egyik hullám átdobott a másiknak, a »Marie-Anna« recsegett, ropogott; gondolám magamban: aligha drágán nem fizetjük meg a tengeri rákot!

A bárka párkányzatához kapaszkodánk, menteni magunkat az átcsapó hullámoktól, egy-egy sirály, egy-egy fregatt-madár bárkánkra csapott, sivításaikat nem hallhatók, mert a vihar beszélt; egy-egy kormorán fel-felüté fekete nyakát a hullámok közül s utána mindjárt a másik is, mert párjával jár az, mint a zsandár.

Delphin-csapat követte bárkánkat, úsztak egyik hullámról a másikra ugorva, eltüntek a sós-vízben s ismét megjelentek a víz fölött, követtek hűségesen; azt mondják ,húsevő állatok.

Vitorla nélkül haladánk, iránytalanúl, cél nélkül. A kapitány a kormányrúd mellett állt tántorogva, én az árbochoz kapaszkodtam; merre, hova irányul menetünk: nem tudók, a szél szeszélye vitt, hányt-vetett; a kormányt csakis annyiban lehetett használni, mennyiben kikerülhessük, hogy a szemben jövő hullám oldalba ne kapjon.

Beszélni nem lehetett; szavainkat a tenger igazán »túlkiáltá, mint nő-sírást az égiháború.«

Eszembe villant:

»Láttátok-e már a tengert,
Midőn fergeteg szánt rajta,
S vet beléje halálmagot?
Láttátok-e a fergeteget,
E barna parasztot,
Kezében villámösztökével?
Hahaha!«

De én nem kacagtam! Emlék volt ez is a multból és az édes hazából a halál torkában; két nagy tenger között, mely egymás fölött állt. Alant a föllázadt, fölkorbácsolt, viharos, sötétkék tenger hullámhegyeivel, fölötte a csendes, méla, tükörsima fekete tenger; a héttérben egy irtózatos emlék, az előtéren, homályban kéklő fellegek árnyalata közt, egy halványan csillámló reménycsillag ... tengerén a számüzetésnek!

Qui non scit orare: pergat ad mare!

* * *

»Májusi szél olyan, mint a kéjhölgy szerelme: nem tart hosszasan!« — mondá Mauntbrand, s igaza volt.

A sűrű köd a tengerre szállt, mi tenger fölött vízben valánk, átázva, mint uszkárkutya apportirozás után. A szél emelkedett, a tenger mormolása fölülről hallatszott,

a fellegek vad futásban űzték egymást, egy-egy világos foltot hagyván az égen maga után, az eső megeredt s hullott nagy cseppekben; hallhatók már a dörgést s láthatók a cikázó villámokat; a hullámok nőttek, dagadtak, de nem rohantak oly dühvel; egy helyt a nap kilövellé halvány, kétkedő sugarait, de csakhamar visszahuzá azokat. Neptun még egy nagyot fújt s a vihar kiadá mérgét; meg voltunk mentve.

Meg, a tengertől, de nem ám a francia policiától.

A szél egyenesen a francia partoknak hajtott s ott mindkettőnkre a deportatió várt. — Auch eine schöne Gegend!

Én még csak ki tudtam volna vágni magamat a Teleki László és több más barátaim befolyása folytán, de hát a cimborám?

A milyen hamar föllázad, ép oly hamar csilapul a tenger; olyan az gyakran, mint a sanguinicus ember haragja, dühvel kezdődik s csakhamar — nem ritkán csókkal — végződik.

Hallók már a sirályok sivítását, mi is beszélhetének.

— Mit fogunk most csinálni? — kérdém Mauntbrandtól.

— Azt, a mit a sósvíz akar.

— Nem ismerem olyan közelről, hogy

kitaláljam gondolatát; te jobban ismered vén tengeri farkas; nem kerülhetnénk ki azokat a vendégszerető partokat, hol — nagyon szivesen fogadnának bennünket?

— Épen az a föladat. A szél egy óra alatt lecsendesül s olyankor változni szokott; a kérdés az: milyen irányt fog venni? Most Cherbourg felé fuj, meglehet Jerseynek, Guerneseynek veszi irányát; ha megtartja fúvását, akkor megfordítom a bárkát. Addig, reménylem, kiérünk a folyamból (courrent), melyben most vagyunk; a »Marie-Anna« nem elég erős, hogy ellene úszszék; a fődolog az: kijutni a currentből; ha kijutunk, a többi az én dolgom. — Hogy érzed magad? Nem vagy-e rosszul?

— Nem, de nagyon fázom.

— Jó természeted van, jól állod a tengert.

— Sokat hintáztam gyermekkoromban.

* * *

Tisztulni, világosodni kezdett, de a hullámok nőtten-nőttek; engem ez aggasztott, nyugtalankodni kezdék s kérdém:

— Te, a hullámok folyvást nőnek, szavamra mondom, itt veszünk!

— A míg a veszély volt, nem féltél, most már megfogott. Pedig ez ment meg, mert ez

azt jelenti, hogy közeledünk a partokhoz; vihar után a partok közelében nagyobbodik a hullám, mert a föld visszaveri s azt jelenti, hogy a szél a földön van; még egy félóra s utólér. Már most hogy merre: az a kérdés? A folyamból kinn vagyunk, nem kell félni!

Az idő egészen kitisztult, az ég szürke színe átment a kékbe, a nap kisütött, déltájt lehetett, a tenger hirtelen változott. — Jól mondja Shakspeare: »változékony mint a tenger!«

Mauntbrand kapitány fölegyenesült, lábujjhegyeire állt, bal kezét szeme elé tevé s végig nézett a láthatáron.

— Látod, jön már!

Én bizony nem láttam semmit.

Kanyarulatot vett s hirtelen megfordítá a bárkát.

— Húzd le a vitorlát, csak félig ereszd ki s kösd le keményen.

Alig volt időm rendeletét végrehajtani, rám kiálta:

— Kapaszkodj' meg jól! — S ő a kormányrudba kapaszkodott, előre hajtván lábait, én lefekvém a bárka fenekére.

Egy hullám keresztülcsapott a »Marie-Annán«, mély sötétség borítá el szemeimet, azt hittem: a pokloknak mélységes fenekén

vagyok; ütött az óra s eltört a pipám, a mi tengerész-nyelven annyit tesz, hogy »requiescat in pace!«

A »Marie-Anna« recsegett, az árbóc — mint tisztelgő zászló — meghajlott, a vitorláról csorgott a víz, a bárka oldalra dőlt s versenyzett a sirályok repülésével és mi rohantunk a vizen, mint futócsillag az égen.

Serk szigetének roppant sziklái előttünk álltak s tetejök fölött egy óriás szivárvány.

— Pár óra alatt kikötünk Serkben — szólt Mauntbrand.

— Mikor megyünk megint rákászni? — kérdém tőle.

* * *

A milyen szerencsétlenül indulánk, olyan szerencsésen érkezénk. Nem volt időnk Guerneseybe, St. Pierre-Portba átevezni.

Behajtánk a serki kikötőbe. A bennszülöttek — mindössze is nehány pár halász s az említett vendéglős — előnkbe jöttek és segítették bárkánkat a partra húzni.

Elvégezvén teendőinket, s biztosítván a csapkodó hullámoktól a Marie-Annát, a sziklalyukon át, a kötél segélyével feljutánk a sziget tetőzetére s elszállásoltuk magunkat a vendéglőben. Ellátásunk szűk volt, kétszersült, egy kevés füstölt hús és almabor.

Beállt az est. — Tüzet raktunk a kandallóba, a kőszén vígan percegett, egy-egy lángoló gáz-tűzvessző felcsapott a kéménybe, rózsaszínben világítván meg a kandalló körül ülő csoportozatot.

A tűz mellett pléh ibrikben bugyborékolt és sípolt a forró víz, messzire lövelvén gőzoszlopát. E „semmi“ fogamzott meg Watth Jakab agyában s teremté a gőzgépet.

A házi asszony piros-pozsgás menyecske, kurta derékkal, izmos veres karokkal, lábain fapapucs. — Fél méteres norman-patyolat fejkötő félig fedé hollófekete-kékszín dús haját, ibolyaszín szemeivel, édes mosolylyal — gyöngyfehér egyforma fogait láttatva — üdvözlé a menekült számüzötteket. Kezében tálca, üres poharakkal, sárga tört cukorral, hóna alatt cilinder kőkorsó ginnel, ezekből vegyül a groog, a tengerész mindennapi itala.

Groog mellett megeredt a szó, s folyt a szóbeszéd.

Veszedelem után nyugodtan pihenni, nem kis örömélvezet. A túlélt veszélyes kaland elmondása rokonszenvet s bizalmat kelt. — Mauntbrandt vitte a szót, a menyecske élénken figyelve mellé lapúlt s a férjnek öröme telt benne.

— Úgy ni, kapitány úr! ugyan ölelje már meg azt az asszonyt!

Mauntbrandt megcsókolta a menyecske homlokát.

— Lejebb is veheti, kapitány úr! — Tudom én kivel van dolgom; én is a tengerészetnél szolgáltam, találkoztam is önnel. — Én a Paurfaulon voltam, kapitány úr a Vénus fregattán; vizet vittünk hajóinkra. — Ön akkor másodhadnagy volt; mondták legényei, hogy érti a mesterséget s ismeri a szelek járását; azt is mondták, hogy jó hazafi; nekünk meg volt már akkor Viktória királyné, nem kellett róla gondolkodni. — A kötelek az árbocokon feszesen állottak, a fedélzet tisztára volt súrolva, a gép jól megolajozva, kőszenünk volt elég, vizünk is bőven, mi hazafelé vitorláztunk, önök Chilibe; mi jöttünk, önök mentek. — Lássa, jól emlékezem rá még ma is!

A mi emberünkben megeredt a beszéd; láttuk, jól esik neki elmesélni élményeit, figyeltünk rá, hagytuk hadd beszélje ki magát.

— Akkor mentem keresztül másodszor az egyenlítőn (equator). — Úgy hozta magával a szolgálatom sora, hogy mindig olyan hajókon matrózkodtam, amelyek hosszú utat tesznek; ez a szerencse dolga. — Van olyan, az istenadta, amelyik alig megy ki a

southamptoni kikötőből, s a Weit szigettől a Themséig kitölti idejét; én megkerültem háromszor a földet, jártam a jeges tengeren, Éjszak- és Dél Amerikában, Chinában, Japánban, Ausztráliában, szigeteken, szárazföldön. — Kezdtem mint mous, 11 éves koromban, bevégeztem mint ács-kormányos, kiszolgálván időmet és azonfelül még három kapitulációt; a vége is az lett, hogy megkaptam a földi betegséget, s most gondomat viseli itt ez az asszony.

— Hová való kegyed? — kérdém az asszonytól.

— Messze földről! — Vágott közbe a férj, — Granvilleből; tetszik tudni hol van?

— Igen.

— Sokat utazott ő is; elhoztam Granvilleből idáig; hét egész órát jöttünk. Az igaz, nem fújt kedvező szél, az az, hogy a szél jó irányban fújt, de nagyon habzott a tenger.

— Beteg volt úgy-e? — kérdé Mauntbrandt.

— Jaj! kapitány úr, ne hozza elő; mert már is émelyedik a gyomrom

— Ugyan mondja csak, szép asszony, hogy volt? — kérdém tőle, vágyván látni gyöngysor fogait.

— Mondjad na asszouy, — de kezdd elölről; — biztatta a férj.

A menyecske megigazgatá fejkendőjét, s kedves bizalmasssággal húzódva férje mellé, rákezdé:

— Hát kérem — — én halászember leánya vagyok. — Apám míg jól birta magát, saját hajóján járt Terre-Neuvebe, tok-hal halászatra; ebből készítik a bakalát, a stokfischt, meg a hal-májolajat; egypárszor az a szerencse is érte, hogy cethalat fogott, s jól megrakodva tért haza. De ő is gyengülni kezdett, úgy látása is; a köszvény — a tengerész ellensége — nem maradt el, a sok nyugtalan nappalt, nyugtalan éjek válták fel, eladta hajóját, s az árán egy halászbárkát és négy tehenet vett. — A bárkával kijárt halászni, én meg Margot testvérem készítettük az irósvajat; tetszik tudni, azt a szép sárga granvillei vajat, melyet csak nálunk Normandiában csinálnak . . . . Nincsen abban sáfrány, kérem, egy sószemnyi sem és mégis olyan sárga az, mint a békanyál virág; — a mi tejünk, kérem, kivált a Brunettáé, olyan, hogy megáll a kanál benne. a harminc és negyvenedik fordításra már hallatszik, hogy válik el a vaj az irótól, s már kotyog . . . . nekünk is van itt egy tehenünk, de nem ér fel az egy normandi kecskével sem. — Mon-

dom is az uramnak, hogy adjuk el, s vegyünk helyette egy kecskét, de az aztán kecske legyen, olyan mint Roquefort vidékén; tudom én a roqueforti sajtot is késziteni, aztán itt a kősziklák közt épen úgy megérik, mint a roqueforti barlangokban, csak nem tudom: megkapja-e azt a penészt, ami elvégre is, higyje el a kapitány úr, nem penész. — Ugy-e emberem (mon homme), eladjuk a tehenet?

— Az a te dolgod, édes asszonyom.

— Igen! — A kecskénél hagytam el . . . most már azt mondom el, hogyan ismerkedtem meg evvel az emberrel, s hogyan utaztam ide.

— Nagy út! — jegyzé meg mosolyogva a férj.

— Nekem nagy, mert elhagytam szülőimet, s nem élek hazámban. — Margot testvérem sirat engem és én őtet siratom, még a tehenek is érzik, hogy nem vagyok velök . . . . de ugy-e uraim, ne mondjunk szomorú dolgokat? — S a szép asszony édes-bús mosolylyal nézett reánk, s folytatá bőbeszédű kedves csevegését:

— Apám tengeren volt, harmadmagával, — sol-ra ment, s turbo-t is remélt. — Délután volt, épen vajat forgattunk Margottal; egy szállítmányt kellett küldenünk Londonba,

F e l i c i t é a n y ó rendelte meg. — Tetszik ismerni Felicité anyót? — Azt a kövér, vastag asszonyt, aki Jerseybe is viszi a halat, de inkább v a j b a n d o l g o z i k; S e g n i e u r e veszi meg tőle s küldi egyenesen Londonba. — Az is olyan, mint az urak; tudja olyan . . . ejnye, hogy is mondják? . . . akinek nem szabad hazamenni . . . .

— Számüzött; — segíté Mauntbrandt.

— Nem úgy, máskép hívják.

— Emigráns?

— Az a! — De hát ez nem tartozik ide . . . . amint legjavában köpüljük a vajat, lelkendezve szalad felfelé, — mert a mi házunk sziklatetőn áll — Jean-Claud a félkegyelmü, (l'imbecile), — ez amilyen buta szegény, olyan erős; apám gőz helyett használja az evező rúdnál, s messziről kiáltoz:

— Margott! Georgette! — Engem Georgettnek hívnak; s módosan meghajtá magát. — Szaporán, nagy baj van; jaj, jaj, jaj!

— E jajveszékelésre nagyon megijedtünk, s testvérem remegve kérdé: mi baj, az istenért?

— Jaj, jaj, jaj! — folytatá a ripők, — nem lehet azt elmondani, olyan szörnyü dolog.

— De hát mi? Az isten kegyelmeért! . . . tán édes apánknak van baja?! — Kérdjük egyszerre mindaketten.

— Hm! — S elkezdett bután röhögni — van ám a bárkának!

— Micsoda? — kérdém.

— Hát . . . öhöhöhő . . . . tele van hallal.

— Szamár!

— Igen, — azért jöttem, hogy jőjjenek le kosarakkal, s hordják fel a temérdek halat, — van sol, turbot, maqueraut, rouget, aztán meg hering; — jajajaj! De mennyi hering!

— Margot a vajverővel hátba üté, én nyakon kaptam, s mindaketten, az örömtől nevetve, mondók neki újból: óh te ripők!

— Lefelé indultunk a sziklán a kosarakkal. Bámulatos volt látni azt a temérdek halat, melylyel a bárka tömve volt, majdnem lesülyedt a teher alatt.

— Szaporán édes leányaim! — mondá apám, — rakjátok a porondra a halakat. — Hering-menetre bukkantunk, s megyek rögtön utánok, s ha utólérhetem, kicsinálom belőle nászajándékodat Georgette, mert te vagy az idősebb. — S édes jó apám jól megjósolta és az nekem szerencsét hozott.

— Kiraktuk a bárkából a halakat, apám távozott jó délkeleti széllel, mi meg hordtuk a halakat. Mikor harmadszor vinnők felfelé, szemben jön John, egy matróztársával . . . .

de ezt már mondja el maga John, én megyek, s addig megszoptatom a picikét (petitotte).

John nagyot kortyantott a groogos pohárból, s folytatá:

— Vígan tivornyáztunk egy lebujban. — En be voltam ... tudja kapitány úr: ködös voltam. — Ez az asszony, itt né, most feleségem, szemközt jött velem; kosár volt a fején, tele hallal. — Reám néz, s úgy megnézett, hogy kijózanodtam, de én is úgy megnéztem, hogy a kosár megbillent a fején, s nehány hal kihullott a kosárból. Patrick, a pajtásom, egy veszett, részeges, veres orrú irlandi, felvette a legnagyobbikat s elakarta vinni. Ez az asszony, itt né, most feleségem, újból rám nézett; én Patrickra kiálték: te, add vissza azt a halat! — De ő sebesen iramlott lefelé, én utána, utólérem, ő megfordúl s boxba áll. — Én is neki rugaszkodom, s egész erővel (foul laest) olyat pingálok a két szemén alól, épen a veres orrára, hogy az összelapult, mint a földhöz vágott főtt krumpli. — Patricknak nem kellett több ennél az egynél; megindult az orra vére, visszaadta a halat s azt mondta:

— John, maradjunk jó barátságban! — Te voltál a keresztapám az equator alatt, s ilyesmit nem könnyen felejt az ember.

— Tudod mit: segítsünk a kisasszonyoknak a halat felhordani.

Láttuk a parton a hal-rakást; Georgette megint reám nézett. — Úgy tetszék, mintha megbocsátott volna Patricknak, ezért, a gondolatáért. — Nem volt nehéz elhatározni magamat. — Felkísértük a két leányt, ott kosarat adtak, s mi ketten Patrickkal, felhordtuk a halakat.

* * *

E közben bejött háziasszonyunk, karjai közt tartva, emlőin szoptatva édes gyermekét. Nincsen festőibb, magasztosabb látvány, mint édes anyát látni, szoptatva édes gyermegét, adván neki — a kedvesnek — szeretettel életet. Alma mater.

Látni Raphael, Tizián, Sasso Ferato nagyszerü Madonna-képeit megelevenülve, az anyai szeretet legfenségesebb megtestesülését, az anyának szűziességét.

Beült az asszony a kandalló mögé, árnyékban, majdnem sötétben egész alakja, koronként a fellángoló kőszén-gáz megvilágítá a csecsemő arcát, s az édes anya emlőit; melle hullámzott, a gyermek mosolygva feltekintett, az édes anya végtelen szeretettel

nézett bele az ártatlan szemekbe, s üdvözült örömmel mosolygott ő is, mint gyermeke.

Ha Geraldo de la Notte lennék: e képet festeném le a lelencház kápolnájába.

* * *

— Most már én folytatom! — mondá az anya.

— Közeledett az este, én vacsorát főztem nekik, halat mormand szószra, egy ürücombot fokhagymáson, Margot almabor után ment, sárga vajat tettem az asztalra és édes sajtot. Mikor az utolsó kosár hallal feljöttek, így szóltam hozzájok: köszönjük a fáradságot és becsületes munkájokat! — Ha nem utálják az én főztemet: legyen szerencsénk egy kis vacsorára; a hadi-tengerész úgy is ritkán eszik friss halat.

John Patrickra nézett, Patrick meg Johnra.

— De valjon elfogadhatjuk-e? — kérdé John.

— Bátran uraim! — Köszönöm e gyöngédséget, becsületes jószívüségre mutat; de a Jean-Jaques Dusol halászmester leányai, mindketten rózsákkal voltak már megkoronázva, s a rágalmon felül állanak. Különben Margot, ki almabor után ment, beszólott a ple-

bániára, s jelentette, hogy önök nálunk vacsorálnak.

— John lesütötte a fejét s mélyen elgondolkozott; nem tudom miért, de én is úgy megszomorodtam. Margot megjött egy gallon ciderrel, vacsorához ültünk. John nézett engem s nem igen evett, én néztem Johnt, s a falat nehezen csúszott; Patrick nézte Margotot s csak vájkált az ételben; csakis Margotnak volt jóétvágya. Vacsora után aztán becsületesen köszöntek s távozának.

— Másnap feljött John hozzánk. — Ki volt öltözve és nagyon jól nézett ki. Jobbját nyujtá fejém, megszorítá kezemet, s így szólt:

— A bárka jelezve van, nehezen jöhet, mert a szél ellenirányban fú, s így cotoyirozni kell. Úgy látszik, szerencsés volt a halászat, mert a bárka sok vizet fog: egy óra alatt itt lesznek, sőt ha a szél fordul a kanyarulatnál, még előbb is. — Nem mennénk eleibe? Az uton egy kis mondanivalóm is lenne; Patrick a parton vár, ő is segítni fog.

Menjünk! — mondám, s leindulánk ketten, Margot otthon maradt. A homokra érve, leültünk egy sziklára. John megfogta kezemet s így szólt: Georgette, én szertem magát! — Én hátat fordítottam neki. — Akar-e feleségem lenni? — kérdé gyöngéden; én

hallgattam. S aztán beszélt mindenféle bolondokat, de olyan szépen, olyan behízelgőleg, hogy én könyeztem bele, s végre azt mondtam neki: beszéljen az édes apámmal.

— Ez alatt a bárka megérkezett, tömve heringgel, s kikötötték. Apám el volt fáradva, de örvendett a dús halászatnak s jó kedvvel mondá:

— Jó hogy itt vagy! — Én megyek hordók után; itt a parton sózzuk be a halakat, — ügyelj lányom, míg kirakodnak, a halakat rakjátok vitorlákra! — Azzal távozott, mi pedig munkához láttunk.

A kis lányka sírni kezdett, az anya ringatta karjain, s egy breton bölcsődalt kezdett dúdolni.

— John mondja el a többit, — én lefektetem a kicsikét, — s azzal távozott.

Házigazdánk látható kedvteléssel hallgatá csinos nejének előadását, koronként mosolyogva bólintott helyeslőleg fejével, s jókedvüleg vette át tőle a szót:

— Elmondom pár szóval, mert én nem tudok olyan szépen beszélni, mint Georgette. Sok verset, meg nótát tud ez az én asszonyom, azért megy neki olyan jól a szó, azokból veszi. — Hát egész nap sóztunk. Én mondtam az öregnek: menjen fel, s feküdjék

le, majd én elvégzem, — telehold van, folytatjuk az éjjel is.

— De hát ön voltaképen kicsoda? — kérdé az öreg tőlem.

— Majd megmondom reggel, most nincs időm rá; — felelém.

— Mennyi napszámot kér, vagy inkább átalában vállalja fel? — mondá ujból az öreg; arra aztán megalkuvánk egy csekély összegben. — Reggelre be volt végezve a munka; az öreg meg volt elégedve a besózással, ki akart fizetni, de én így szóltam ekkor:

— Megálljon! — Elmondom előbb ki vagyok, s mi kell tulajdonképen nekem. — Én a Derbicher William fia vagyok, Jerseyből.

— Óh, a Derbicher William fia? — Hagyjon csak kissé gondolkoznom! — mondá szivélyesen az öreg. — Nemde egy magas, izmos, erős ember? — folytatá, — stokfischra járt éjszakra, St.-Clementban lakik Samarez mellett . . . jól ismerem, mondhatnám: barátom. — Sok tokhalnak vágtuk mi már le együtt a fejét, meg egynehány cetnek is, — hát mondja csak: hogy megy neki? — huzza-e még a hálót?

— Azt már csak ritkán; tejben-vajban és zöldségben dolgozik Angliának, — meg w a r e c k r e jár; hát csak úgy zökög-zökög;

a mindennapi csak kikerül s marad is egy kevés.

— Hát ön mi járatban van nálunk? — kérdé az öreg.

— Dusol halászmester úr! — feleltem én nagy zavarodottan — jó, hogy ismeri ön apámat, s tudja, hogy nem vagyok sehonnai, s munka mellett megélhetek. — Egész életemet a vizen töltöttem eddig, — ácskormányos voltam a hadi tengerészetnél, most szabadságolt vagyok, ime, itt van obsitom, három kapitulációval; — s átnyujtám neki bizonyitványaimat. — Az öreg átolvasta s kezet nyujtva szólt:

— Erre büszke lehet! — szeretném, ha ilyen fiam lenne, — ámbár leányaimmal is meg vagyok elégedve.

— Ejnye, de jót emelt a dolgomon! — mondám örömmel,

— Hogyan?

— Hát épen az akarok lenni.

— Mi?

— Hát a fi a.

— Az én fiam?

— Igen! — s nagy lőn zavarom, s csak úgy hebegtem, akadoztam tovább.

— Igen . . . hát Georgette . . . tudja, Georgette, halászmester uram leánya . . . . aztán az édes apám, meg az édes anyám . . .

aztán a vendéglőt kibérelték Serkben a bátyámnak, az meghalt, az özvegye nem akar oda menni egyedül; mit is csinálna ott?... édes szülőim azt mondták, nősüljek meg és menjek én, én megszöktem hazulról, mert félek az asszonyfélétől, afféle nincsen a vizen, és én eddig csak olyanokkal beszéltem, akik igazabban nem is érdemlik meg a szót; tudja, úgy a kikötőkben.... Tegnap megláttam Georgettet, — megvertem Patrickot, — felhordtuk a halakat ... az éjjel sóztunk — — aztán tudja már! — — halászmester uram, adja nekem a leányát!

— Ilyenformán beszéltem, kegyetlen zavarban és elfogulva. — Az öreg ur egy kicsit gondolkozott, s aztán leányai után kiáltott.

— Georgette, Margot! jöjjetek be! — A leányok bejöttek, s az öreg úr ünnepélyes komolysággal fordult hozzájok:

Ez a tengerész-ácskormányos megmutatta bizonyitványait; olyan az mind, mint a síma tenger. — Atyját jól ismerem, becsületes jó ember, s olyan halász mint a fóka; Georgette leányom, megkérte kezedet tőlem, mit mondasz hozzá?

— Kérdezze meg édes apám Margotot.

— De itt rólad, és nem Margotról van szó!

— Épen azért. — Margot nem úgy nézi őt, mint én, azért okosabban beszélhet.

— Vagy úgy! — Na mondjad hát te, Margot leányom! — Margot aztán így szólt:

— Georgette szereti John ácskormányos urat s elfogadja kezét. — De azt kivánja Georgette, meg én, meg édes apám is, hogy John úrnak édes apja vagy anyja jőjjön el hozzánk, nézzék meg ezt a vidéket, Granville városát, a mi házunkat, azokat amik benne vannak; menjenek el a maire úrhoz, a plebániára, a halászok chefjéhez, s tudják meg, hogy milyen erkölcse van Dusol Georgettenek. — Aztán a többi az édes jó apám dolga.

— Jól mondod Margot, legyen úgy! — szólott az öreg. — Sok szó nem dagasztja a vitorlát . . . . beleegyezel? — kérdé tőlem.

— Édes örömest! — felelém; s aztán . . . minden akképen történt.

Georgette bejött, férje vállára hajtá fejét, s mosolyogva hallgatá beszédét, és midőn odaért, hogy az esküvő után három napra elhagyták Granvillet, s »utaztak« Serkbe, a vendéglőt átvenni, közbe szólt s folytatá:

— Beszálltunk a bárkába. Apám állt a kormánynál, Jean-Cloud a horgonyt húzta fel, John mellettem ült. Apám fordított s künn valánk a kikötőből.

— El voltam lankadva, bágyadva, ki-

merülve; fájt a szivem és mindenem; és mégis . . . boldog, nagyon boldog voltam! — Néztem Johnt és a tengert; John szeliden, nyugodtan nézett rám, a tenger hullámzott, a bárka hánykódott, fejem szédülni kezdett. — Lehajtám fejemet a John ölébe; ő levevé fejkötőmet, a szél kibontá hajamat, ő összeszedte s leszúrta a fésűvel, s ez nekem olyan jól esett! . . . Éreztem, hogy van emberem aki szeret, kit szeretek, ki megtud védni, kit én ápolhatok . . párja lettem a kormoránnak, melyek soha nem hagyják el egymást, s ha az egyik meghal, a másik utána vész. — A nap rám sütött, érzém melegét; a szél fujt, s fáztam tőle; — szivem telve örömtől, mert vele megyek, s csordultig volt a fájdalomtól, mert ott hagyom hazámat, apámat, Margotot, a teheneket, s azon partokat, melyeken csigákat, kagylókat, wareckets szedtem . . . ki fog a szűzanya lámpájába minden harmadik szombaton olajat tölteni? — A Serken nincsen templom, hol az oltár előtt térdelve elmondhassam: »Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes!« . . . Fejem szédült, gyomrom émelygett, ereim kidagadtak, szivem dobogva vert, szemeimben könny fakadt, s éreztem, hogy ajkaim mosolyganak . . . és én olyan boldog . . . és én olyan szerencsétlen voltam!

— Elszenderültem, elaludtam . . . s megálmodtam ezt a kis majmot, itt né! — s kimondhatatlan szeretettel és gyöngédséggel csókolta meg alvó kis leánykáját.

— Mikor felébredtem : Serk alatt voltunk ; — és íme, ez az én »utazásom« kapitány úr! — szólt, kedvesen meghajtva magát.

. . . . Olvastam »Anacharsis utazásá«-t, és sokat ásítottam rajta. — Négyszer megjártam Görögországot; s megutáltam a görögöket.

. . . . Georgette »utazása« sugallott megírni :

»Utazásomat a Kis-Szamostól a Nagy-Szamosig.«

II.

Szüreten voltunk a peéri hegyen az Érmelléken.

Unalmas, ködös, nyirkos, permetelő idő volt, pedig nincsen unalmasabb mulatság mint rosz időben szüretelni. A szőlő vízízű, a must zavaros, a szedők lucskosak, a taposók undorítók, nem lehet künn laci-konyhát ütni, a mustos pecsenye többnyire odaég, a szűk kemencén a bőrös pecsenyét megverte az isten,

nem sül az a nyárson, a mustár-főzés alszik, a levelen-sültnek híre-hamva sincsen.

Én elátkoztam azt is, a ki a spaarherdet föltalálta; nálam e takarékony intézményben annyi fa elég, mint egy gőz-szeszgyárban s becsületes, emberséges sültet még sem eszem soha olyat, mint a régi időben. Mikor kimondják előttem azt a szót: »rhern« a vesémbe nyilallik s átkozódom, mint a római pápa, hogy legyen a föld nehéz fölötte! nőjjön ki a fű a küszöbén! hogy ... hogy nyerjen egy ambót, a ki a sparherdet föltalálta.

A taposók melancholiával táncoltak, úgy néztek ki, mint Dürer Albert mackhabeusi csárdást járói; az egy szál csimpolya szólt, de nem lelkesített, nem volt szava a táncnak, el volt kedvtelenedve a magyar.

Besötétült, este lett — jól tette; tüzet csináltunk a hangárba, sátoros cigányok módjára körülültük, az eső sűrűn permetélt, a pipák füstöltek.

Luzsenszky Lajos barátom mesélni kezdett s mondott szép dolgokat, tanultunk tőle s épültünk rajta; elmondta azt a mesét: »Hála istennek kész a kosár!«

Fogadom, nem tudják ezt a históriát, ugy-e? — Elmondom.

A kosárkötő bevégzett egy nagy kosarat; sok időt, nagy fejtörést, türelmes szorgalmat vett az igénybe, de hát végre is készen volt s azt mondja a feleségének:

— Na fiam, kész a kosár; mondjad te is, lelkem: h á l a i s t e n n e k k é s z a k o s á r!

— De hát minek mondanám én azt? — bánom is én.

— Nem bánod?... tudod te jól, hogy az után élünk, hogy ne bánnád?

— Nem én; de hát minek is bánnám?

— Hát csak annak, hogy nekem is csinálj vele egy kis örömet, gyöngyöm!

— Örvend kend eleget a korcsmában!

— Te, hát megbodolondultál? járok is én a korcsmába?!

— Igen, de járhatna én miattam!

— Mi a fészkes fene lelt ma tégedet? elment az eszed, asszony?!

— Jól van! a fenével étet kend?!... dejszen nem ülök én itt egy tapodtat sem tovább! Megyek én rögtön haza az édes szülőimhez, itt törheti kendet a nehéz nyavalya itéletnapjáig!

As asszonyt elfutotta a pulykaméreg, se látott, se hallott csak érthetetlen szavakat kodácsolt, mint a gyöngytyúk, mikor esőt érez, s a kezében levő habarlót a földhöz vágta.

A férj erre nekiment s hevenyében jól elpáholta.

Az asszony szaladt nagy sirva biró uramékhoz panaszt tenni. Biró úram nem volt otthon, másodszor kapált a tengeriben; bíróné asszonyom maga vitte ki neki a délebédet, csakhogy minél hamarább, még melegében elmondhassa a szörnyű újságot s már messziről kezdte mondani, nagy perlekedni készülő hangon:

— Na hiszen volt drága dolog a helységben! . . . Mig kegyelmed itt hever, addig egymást ölik az emberek a faluban.

— Heverek?! hát nem látod, hogy itt kapálunk?! . . . Hát mi a baj? mondd csak szaporán.

— Jaj, de nem lehet ám azt csak úgy szaporázni! A kosárkötő agyba-főbe verte a feleségét; vérbe köpülve szaladt hozzánk az istenteremtette, törvényt akar látni a bíró előtt.

— Hát minek az okáért verte agyba főbe?

— Csak azért, hogy nem akarta azt mondani: hála istennek, kész a kosár!

— Tudom, az a nagy kosár, a min olyan réges-régen dolgozik . . . hm, hm, nagyon megverte az asszonyt?

— Meg azt úgy, hogy soha se fog többet kenyeret dagasztani.

— Ugyan úgy-e?

— Úgy azt!

— Menjünk n á l o k! — Ejnye, ejnye, pedig az a kosárkötő nem valami házsártos ember! . . . De tán csak nem hal bele?

— Nem lehet azt tudni.

A mint a helységházához érnek, a nagyutcán látják a kosárkötőnét az urával, nagy vidáman, hazatérő utjokban.

— Megálljanak csak kelmetek egy szóra! — mondja a bíró — hát hova sietnek olyan szaporán?

— Megyünk haza, bíró uram; az öregemnek fizettem egy pint édes bort az ideiből s viszem haza, még utól nem érné; édes anyám adta a borravalót s azt mondta ő kelme, hogy aztán csak feküdjünk le.

— Jó, jó; — hát a mint látom, szent a békesség.

— Nem tartunk haragot, bíró uram, hoszszú harag nagy kárral jár; szegény ember hamar kibékül a maga kenyerén.

S haladtak tovább ellenkező irányban.

A bíró hazaért s szemrehányólag mondja feleségének:

— No látod; mért tettél lóvá? Ott hagyattad velem a munkát, pedig tudod, a nap-

számos csak akkor dolgozik, mikor szem előtt van; még a délebédemet sem költhettem el.

— Majd eszik kigyelmed estelit; — felelt durcásan a menyecske.

— De nem addig ám az, asszony! Ízibe nekem valamit, még pedig a javából!

A kedélyek föl voltak ingerelve.

Bíróné asszonyom hozott valami ételfélét s letette a terítetlen asztalra.

— Hát az abrosz? aki angyala van! — kiáltá a bíró.

Az asszony nagy kelletlenül megteríté az asztalt.

Evés közben hamar csillapul az ember. Biró uram megbánta kemény szavait, jóvá akarta tenni a dolgot s egész nyájasan kérdi a feleségétől:

— Mondd csak, anyjuk, miért is verte meg a kosárkötő a feleségét?

Ha az ember az asszony után s kedvébe jár, ő fordul el tőle. Bíróné asszonyom is Éva leánya volt, nem tagadhatta meg a természetét.

— Mi köze hozzá kigyelmednek? Visszahúzták a panaszt, nem tartozik már az bíró eleibe. Oszténg, ha mégis úgy firtatja, meg tudni vágyakodik, hát azért, hogy a felesége nem akarta mondani, hogy: hála istennek, kész a kosár!

— Elég rosszúl tette. Tudom, ha én téged megkérnélek, te mondanád.

— De hát már miért mondanám?

— Azért, mert jó asszony vagy, — én meg urad vagyok s parancsolom.

— Hm, de elkapta kigyelmedet a ló, amióta bíráskodik! — A bakteroknak, meg a csőszöknek parancsoljon, de velem beszéljen módosan; érti-e?

— Na már most aztán azt mondom, csak azért is, hogy mondjad szaporán: hála istennek kész a kosár! Mert különben ütlek!

— Én meg csak azért se mondom, ha megöl is! Verje meg az isten kendet, meg azt az órát is, amikor kínlátásra ide hozott! . . .

Bíró uramnak fejébe tódult a vér, megmarkolta a felesége kendőjét, megrázta a haját, s kitaszította az ajtón.

Bíróné asszonyom lelkendezve, zokogva, nagy csuklások között szaladt a paphoz.

Tiszteletes uram épen textust keresett. Egy nagy halott volt a helységben, meg kellett ríkatni a familiát. — A nyolcvan esztendős Tar Mihály uram költözött el ez árnyék világból, — unokái is már legényszámban voltak; a Tar nemzetség atyafiságban, sógorságban, komaságban van a helység nagy részé-

vel, azoktól mind el kellett búcsúztatni. A tiszteletes úr arra, hogy hívei jóízűen kisírhassák magukat, nagyon sokat adott; s e részben egy jól választott textus nem utolsó dolog.

E komoly foglalatossága közepette háborgatták; — a tiszteletes asszony kezénél fogva vezette szobájába a sirdogáló bírónét.

— Mely borzasztó esemény történt, bíróné asszonyom, hogy ilyeténképen permeteznek könnyei és sír nagy zokogással? — kérdé mélyen elcsodálkozva, kenetteljes hangon a tiszteletes úr.

A bíróné elmondá azon szerint, hűségesen, a csúf kázust.

A tiszteletes úr fölemelkedett ülő helyéből, egyenesre állt, megropogtatá két oldalról nyakát, kettőt köhintett, megsímítá gégéjét, végig vonta homlokán jobb kezét, kifújta orrát; s ezen nagy előkészületek után lassú, ünnepélyes, mély hangon rákezdé:

— Sebők János bíróné asszonyom! — Megállt, újra gondolkozott. — Ha a családba befészkeli magát a viszály, onnan az isten áldása elszáll. Sodoma és Gomorha átokfészkévé válik a családi tűzhely, a béke fehér galambja az olajfa ágával elrepül, s megvalósúl József álmának hét sovány tehene. — Sebők János bíró uram helytelenül cseleke-

dett vala, mert elhagyta magát ragadtatni a harag, az emberi szenvedély ezen fattyúkinövése által. — Óh a harag, de sok rossznak fundamentuma, mely nem ismer határt, csak a nemtelen kitörésben! — Kíméletlenül, hogy ne mondjam: gorombán bánt kigyelmeddel, megtépázván hajait,. a nőnek ezen fő ékességét. — Már az irás is beszél a hajról . . . . Judith hajánál fogva vitte Holofernes levágott fejét. — Delila Sámsonnak vágta le haját, megfosztván őt ilyeténképen férfiúságának erejétől. És mit mondjak Absolonról? — Csakis annyit, hogy utólérvén őt az úrnak igazságos büntetése, hajánál fogva akasztódott fel a fára . . . . De — biróné asszonyom is helytelenül cselekvék vala, nem mondván: hála istennek kész a kosár! — Hálát adni az istennek, minden időben, minden korban, minden pillanatban, tisztességes dolog és kedves az úr előtt, a mennyeknek országában. — Ha bíróné asszonyom azt mondta volna: hála istennek kész a kosár! — bizonyságot tett volna férje iránti engedelmességéről, mert a törvény azt mondja: az asszony engedelmességgel tartozik az ő urának. — Nem háborította volna fel a házi békességet, s nyugodtan, csendesen éltek volna. — Ime, térjen vissza törvényes férjéhez, családjához, gyermekei körébe; szem előtt tartva mindig

és mindenkoron, hogy az elöljáróságnak mindenekben fényes példával kell előljárnia. — Én is példát mutatok annak okáért, s felkérem az én tiszteletes feleségemet, mondja el bíróné asszonyom hallatára amaz szavakat: hála istennek kész a kosár!

— Én bizony nem mondom! — De hát minek is mondanám? — vága közbe a papné.

— Mit hallanak füleim? — Eszter! maga nem mondja?

— Nem én! — Minek hálálkodjam olyan dologért, amit nem én cselekedtem.

— A jó példának okáért!

— Sohase példázgatózom biz' én!

Szóból szó, vitából vita, vitából veszekedés, veszekedésből gorombáskodás lett; a pap dúlt, az asszony fúlt, végre — ami soha nem történt még — a pap pálcája után nyúlt, de rögtön kiejté azt kezéből, s érzékenyen mondá:

— El én tőlem sárga méreg! — Nem bántom a gyenge asszonyi állatot; megyek méheimhez! — s felsóhajtva, nemes indignációval tevé utána — és ma . . . nem vacsorálok!

Biróné asszonyom kibékült férjével, elbeszélte a történteket; a helységben híre szárnyalt, hogy a tiszteletes úr is megverte a feleségét. — E mánia ragálylyá vált, sok

férj megverte nejét, sok nő megverte férjét, amiért azok nem akarták mondani, hogy: hála istennek kész a kosár! . . . .

* * *

Az elmondott mese tetszett; sült gesztenyét hoztak be, s édes mustot mellé; jó annak aki szereti, én nem élek vele.

— Mondj még egyet Lajos; de takarosat ám; olyat mint az előbbi volt.

— Mondom én, ha kell reggelig, bátyám! — Tizenegy nappal fiatalabb nálamnál, de azért hűségesen bácsiz.

— Na gyújts rá!

— Hol születtél te, kedves bátyám?

— Kolozsvártt, a bel-szén-utcában.

— Elég szégyen!

— Miért?

— Mert úr nem születik szín alatt; azért is vagy te olyan szín bolond; de csak a kontyossát, úgy-e?

— Te, ha ilyen rossz vicceket mondasz, meglövetlek Ferdinánd császárral, vagy kineveztetlek tanfelügyelőnek.

— Sine cura, cum otio.

— De diákos az úr!

— Telik tőlem: te, le, ki!

— Most már mindjárt személyesen lőlek meg! — de halljuk a szép szót!

Pipáját kiverte, újból megtöltötte, parázsszenet tett rá; két kezét nadrágja zsebébe mélyeszté, s kezdé ilyeténképen:

»Miért hívják Kolozsvárt »kincses Kolozsvár«-nak?«

... Vén földön új emberek vagyunk; régi világból régi mesét mondok; ha megtörtént: igaz dolgot, ha nem: legendát, a multak árnyékából.

Kínlátott föld ez; hazája: isten ostorának, melyet később ellene fordított szörnyű haragjában; lakoltunk s lakolunk, mert nem vagyunk egygyek; s példa legyen az, amit most mesélek.

Olyan ez a mi országunk, mint a tenger közepén álló kőszikla, minden hullám bele ütődik, vagy visszaverődik, vagy keresztülcsap rajta. Áll a vén kőszikla s állunk még mi is; hányszor csapott már keresztül rajtunk?!...

Most csendes a tenger s nyugszunk nagy boldogságban; a kit fizetnek, meg van elégedve, »könyökig tejfel!« mondja magában s irja is, ha fizetik. Távolban a felleg és az mindinkább terjed; valjon mit rejt magában? Szivárvány lesz-e az, vagy az úr haragja?... Valjon nem veszedelmet jósol e, mint Boldizsár lakomáján az égő szavak? s a

negyedik, ismeretlen égő szó nem jelenti-e azt, hogy moszkow?!...

Régen volt, de hát volt. Az idő kezet fogott a gazda emberrel s együttesen gazdálkodtak; az isten jó termést adott; őszi, tavaszi egyaránt eresztett, a szőlőből is csurgott, a lábas-jószág kövérré hízott, legelő, takarmány volt elég, a méhek sokat rajzottak, a majorság sűrűen tojt, makk is volt a mennyi csak kellett. Az ősz kezdete gyönyörű; virradatkor megszámlálhatatlan ökörnyál-pókháló úszott a légben, állandó lesz a jó idő; a hordás szárazon történt, asztagolni, kazlani szűk volt a hely; csárda, csapszék, korcsma még kevés, zsidó is szintazonképen.

Szólott a csép hadarója, ropogott a szalma a szérün a lovak lábai alatt; ez az esztendő beütött. Velünk az isten!... De ki veszi majd hasznát?!...

Egyszerre, mint fényes tiszta égből a lecsapó villám, hangzik a vészkiáltás: »nyakunkon a tatár!« s lecsap, mint kánya a csibékre. Öl, gyilkol, rabol, pusztít tűzzel és fegyverrel; de mint a forgószél: fölkerekedik, elvonul, eltünik s csak vérnyoma marad hátra.

Híre jár: »jön a török!« Barát-e vagy ellenség? Nem lehet tudni. Ha megfizetjük a harácsot, kibékülünk vele, ha öl is, rabol

is, de elmegy s járata csak szórványos, mint a jégesőé, elpusztítja az egyik határt, megmarad a másik. S aztán van hazája, memleketi, vágyik oda; isten dolgába nem elegyedik, kiki dicsérheti az urat tetszése s hite szerint.

»Jön a német!« Ez mindig ellenség, kamatos pénz vele egy tálból enni. Mint ellenség öl, gyilkol, rabol, utonáll és kivégeztet; mint barát: cselekszik épen úgy. Nincsen ennek nemzete, de két hazája van, mint a gólyamadárnak; egyiknek neve: camarilla, a másiké: soldateska.

Ezekkel nem lehet kibékülni; ha ingedet nyujtod . . . gatyádat is viszi s ráadásúl: lehúzza még a bőrödet is. A hol jól: ott van otthon. Telhetetlen, mint a kétfenekü zsák, kapzsi, mint az uzsorás, nem vérszípó, mely ha teleszívja magát lehull, hanem tengeri pieuvre, nyálkás, hústalan, undorító, utálatos teremtmény; beléd szívja magát, benned fészkel, olyan mint a poloska, ha a falban nem, úgy az ágyfádban, ajtófeledben szaporodik s nem lehet kiirtani, csíp és büdös. Isten dolgába elegyedik s abból tőkét csinál magának, az egyházra tábláztatja be magát s a vallásból uzsoráskodik, martyrokat teremt csak azért, hogy a konfiskált birtokra potyára árverezhessen. Nem hiszik? Tessék megkér-

dezni Perichoff Ignác jezsovitát, a nápolyi gályákon elrothadt protestáns papokat, Caraffa vérmenyegzőjét Eperjesen!

Kolozsvár felé jött a török, Nagyvárad felől jött a német; két tűz között ott állt a város. — »Ordits kapu, kiálts város!« Nisi Dominus custodierit civitatem!...

Allah győzedelmeskedett Jézus fölött. A musir basa bevonult Kolozsvárra; volt nagy rémület, sirás-rívás és fogaknak csikorgatása. A városi elöljáróság elébe ment a basának, mint Groisz, komisz Urbán elébe; nem tudom — a mese hallgat róla — kinevezték-e a basát is díszpolgárnak?

Sok hajlongások, sok szelámok után szólt a basa:

— Ez a város kincses város, s gazdag mindennemü föld alatt termő kincsekkel; pénz nem kell; a padisah nem szorult a ti nyomorult parátokra; hanem hozzátok el a város legdrágább kincseit, mert a rabnő fia azokat a valideh sultánának igérte. — Ha huszonnégy óra alatt nem lesznek itt, beszélek a hóhérokkal. — Elmehettek!

A küldöttség rémülten távozott; egyik kötéllel, másik kerékkel, harmadik nyárssal, negyedik palossal álmodott; de a hóhért

ott látta a nyaka körül mindenik; mert hát kincs nem volt; elvitte a tatár, elvitte a török, s legtöbbet elvitt a német.

A tanács a községgel összeült, sehogy sem tudtak eredményre jutni: hogyan engeszteljék ki a basát; mert mindenki tudta, hogy: »kincs: nincs!«

Végre megszólalt a város orátora. Agg férfi, hófehér, hosszúra nőtt hajfürtökkel, melyeket kerek fésű tartott hátrafelé simítva, — sárgás-fehér bajusz a szájra lapítva; ép fogak sárgára pipázva, világoskék szemek, melyekből értelem, jóság és becsületesség csillámlott; erős köpcös alak, igazi ősi eredetiségü kékbeli-ember.

— Tekéntetes nemes magistrátus! nemzetes communitás! Azt hallottám mondani, hogy: kincs, nincs! — én a mondó vagyok, hogy van; szépséges, jóságos drága kincs. — Ott van az én hütes társam, két gyermekem édes anyja, hűséges jó feleségem. Ötven esztendeje élünk együtt, s ötven rossz szót nem váltánk. Mos és varr rám, megfőzi az ételem s megsüti a mindennapi kenyeremet. — A mit szerzek megtakarítja, a mit hozok megkíméli, a mit adok megbecsüli, szegény nem megy el házunktól üres kézzel, juttat, de marad is. Imádja az urat és az isten gondot visel ránk. Ha beteg vagyok, ápol,

ha bús vagyok, vigasztal, ha haragszom, engesztel, ha zsémbelek, nem dorombol, ha kedvem kél, rá is elragad. — Láttam sírni gyermeke felett, láttam városunkért, hazánkért, de elégedetlen, rosz kedvben nem láttam soha. Szamos vizével mossa le magáról a gondot, házunk tiszta, állataink kövérek, fiait jól neveli, leányait jól szoktatja, szapuló-pad nincsen házunk előtt, mert a pletykát nem állhatja; szemben dicsér, hátamegett nem mond rosszat, szolgálónk csak férjjel megy el a háztól, cseléd még nem hagyott oda soha; — árvákat nevelt, özvegyeket vigasztalt, elhagyatottakat segített s mezíteleneket ruházott.

Imé, tekéntetes nemes magistrátus, nemzetes communitás! ez az én drága kincsem! — S ha én gyarló, tudatlan, vén ember bírhatok ilyennel, hogyne bírnának a tekéntetes magistrátus és a nemzetes communitás belső emberei?!

Azért azt mondom, holnap déli harangozáskor vigyük fel ezeket a mi legdrágább kincseinket s járuljunk a basához; — beszéljenek vele feleségeink.

Dictum, factum, deliberatum est.

A dolog megtörtént; a basa azt mondá:

— Allah az isten, s Mahomed az ő prófétája! — így van ez megírva az Alkoránban. — Keletnél kél, nyugotnál száll alá a nap,

azon felül, azon alul: minden az ő akarata. Allah kérim, Allah akbár! Ins Allah, mas Allah! — A gondolat sebes, mint Alborák, a próféta lova; a rosszat a Sejtán, a jót Ghebil angyal szüli. Ghebil angyal könyörült rajtatok s megszállta eszeteket; engedelmeskedtetek s elhozátok kincseiteket. Ma már én is tudom, hogy egyebetek nincsen, elvitte az ellenség és jó barátaitok. — Mentsen meg Allah benneteket azoktól, kik jót igérnek, de rosszat adnak! A karagűz feketében jár, de megnevettet; a mirígy dervís-ruhát ölt és megöl; álarc az arcon, kétszínűség a szívben s álnokság a gondolatban. — Menjetek a próféta nevében, békével haza, s nevezzétek e várost kincses Kolozsvárnak!

. . . Hogy épen így mondta-e a mesélő, vagy sem? — azt már nem tudom; de tulajdonképen mégis csak így kellett, hogy mondja.

* * *

Vannak-e még kincsei Kolozsvárnak?!? . . . Erről beszélünk máskor.

Most már ideje lesz utra kelni.

Hagyjuk el tehát kincses Kolozsvárt, s utazzunk a Kis-Szamostól a Nagy-Szamosig.

III.

Téli idő, pitymalatkor. — Egyetlen egy árva lélek a piacon: a fő-várdánál silbakoló katona, hangosakat ásítva járkál fel s alá a deszkán; de szeretne másutt lenni, s gondolja: be jó dolga van otthon a kuvasz kutyának a sutban!

Hosszú-közép-utcán végig — senki. — Egy hostáti gazda készül hat szép tehenével az erdőre, fázni, — három lánc van szekerére téve, felrak az egy öreg ölet.

Egy csapszékből cigány-zene szól, járják a kutyakopogóst. — Hirtelen felnyilik a csapszék ajtaja, egy urat löknek ki; az úr nyele: hátulról egy nagy lapos láb, közepére alkalmazva. Az úr belefetreng a havas sárba, megismer engem a kocsin, hirtelen felugrik, kiegyenesül, katonásan szalutál, s elorditja magát borizű . . . az az, hogy pálinkaízű hangon: éljen az ezredes!

Megismerem és örvendek a szerencsének.

— Jó reggelt Dénes! magát itt kényeztetik?

— Kutya a világ, uram! — s haladunk tovább.

Sigmond Elek jégvermei s marhahízlalói mellett visz el az út. — Tulajdonosuk ügyes, szorgalmas, élelmes, becsületes, vállalkozó szellemű, vendégszerető, jóravaló ember volt; fia saját műveinek; fiai nyomában járnak. — Sok ilyen kellene nekünk!

Ott unalmaskodik városunk árva gólyája, — az a mit cukorgyárnak neveznek. Szegény épület! tán jobb sorsra lett volna érdemes; selyem paplan alatt született, fényes bölcsőben ringatták, voltak dicső napjai is. Benne született Kossuthnak regimentje, Mikes Kelemen ott parancsolt, Bethlen Gergely ott veszekedett, Szerdahelyi Kálmán lovat vakart benne, Eszterházy Kálmán csutakolt, Szabó Ádi akkor már bús magyar volt, s Vajna Sándor közhuszár, és hányan, mennyien még! — fonnyadozó sírvirágai a nagy napoknak, vagy már sírvirágok maguk is.

Vannak elátkozott helyek, elátkozott épületek, elátkozott portékák; a Fertő és a Szt.-Anna tavának ingoványai, a budetini vár, Komáromy Gyuri drapszín-kabátja. Ez is olyan; bármit kezdjenek benne, megbukik, bármit tegyenek belé, elpusztul, tönkremegy.

Kezdete a »magyar keleti vasut«-

nak. Szép dolog! — A legolcsóbb (?!) . . . a legállandóbb (?!) . . . a legjövedelmezőbb (?!) . . . pálya a földtekén, s ezzel mi dicsekedhetünk! — Angliusok építették — faerst qualité! — németek megkoronázták — Ende gut, Alles gut! — De itt benn, minálunk épült. Csodával határos! — Mindenki nyert benne; egész kis California! — csakis egy ember vallotta kárát, s e szánalomra méltó, tönkrejutott férfi neve: — — Bottlik úr!

Szamosfalva. Nevezetes hely, látszik, hogy a főváros immédiát közelében van, s elárasztja fényével . . . Befásított dombokon nyaralók, villák, cottage-ok, ripozok, ruhék és lusztok . . . szőlőhegyei termik a híres »chateau de Vinkót«, melyet Vajda, az itt lakott híres költő örökített meg hexameteres-alexandrinus versekben. — Hanem az »áátkos kaurrmány« cselszövényei ide is elhatottak, s éreztetik pusztitó, hogy ne mondjam: romboló hatásukat . . . . a »Bika« bezárva, gazdátlanul; az angol kutya-falka a négy szélrózsának eresztve. Hiába, minden mulandó ezen a világon!

A »csonthegy« elmarad jobbra; várkastély, sasfészek, ősi család ősi tanyája az Anjouk idejéből, most is öreg »burggraf« honol benne.

Az apahidai állomás, — en face Hotel de Biasini! — ezt lehet leginkább a főváros kikötőjének mondani; — »Paris port de mere,« — »Roma porto del mare,« — »Kolozsvári kikötő;« nagy vállalat. — A mezőség Kolozsvárnak, — mint hajdan Sardinia Rómának — a granáriuma. A kalotaszegi borsó, a tordai bőrüspecsenye és pogácsa, a szilágyi szőlő és birsalma, a székely vászon és fenyővíz, a brassói túró és kása, a szegedi szappan és paprika, a zsoboki márvány és perecsenyi hagyma: ez még mind nem posició. Hanem ezen a vonalon jön a bányai gesztenye, a besztercei hagyma, a borgói deszka, a deési — — semmisem, a szamosujvári kecskebőr és báránybőr, a kendilónai sajt, s a válaszuti dinnye; — az apahidai vízválasztó hegyláncolat mögül, a mezőségről jön a hús, mindenféle nemben, az ökörtől kezdve le egész a csirkéig; a gabna, a nehéz tiszta búzától a zabig, a méz és viasz, a legnemesebb bor, a cegei, gyekei, katonai tavak halai és vízi vadai, csoportja a libáknak és serege — az oláh diákoknak.

De — most veszem észre magam! . . . bocsánat, e komoly nemzetgazdászati eltérésért!

Apahida; előőrsül a »Csap.« Mi a

jelszó? — kérdik. Egy pohár szilvorium. — — S a tábori jel? — Int az ember, hogy hozzanak egy porció pálinkát a kocsisnak.

Apahida már nem arab-duár, de még nem falu. Ha elkészül a szamosvölgyi vasut, s egy petroleum-forrást fedeznek fel benne: még azzá is válhatik. — Mondják, kőszén is lappang alatta . . . A jövendő az isten titka!

Apahidától Válaszutig: az út egy nagy ásitás; olybá képzelem, mint Dürer Albert »Melancholia« képén a kaptyus juhot, mert e képen a halálfő a juh mellett: mosolygó operette-énekesnő, ledér kacérsággal.

* * *

Válaszut. Régi római telep, abból az időből, mikor Kerkápolynak az ősapja még majom volt. A bennszülötteken meg van a római jelleg, a nők most is határtalan nagyságu veres csizmát viselnek — cothurnus ruber — oláhul a botanikus neve: csizmile de zecse złotc.

Régebben azt állították, hogy Herkules elválasztván Achyla hegyét Calpé hegyétől, melyek közül az első Afrikában, a másik Spanyolországban lett volna, a gibraltári tengerszorosnál, oda üté föl a két oszlopot, ezen

jelirattal: »nec plus ultra!« Azonban az újabb időben, a Schlieman ásatásai s a hírneves archeolog Molnár György művezető kutatásai folytán, napnál világosabb, hogy ez az oszlop Válaszuton volt s az egyik ott állt, a hol most a zsandár-kaszárnya, a másik meg ott, a hol a Smila zsidó mészárszéke s a fölirat sem a fentebbi, hanem: »viribus unitis!« Sőt a buvárlataiban és fölfedezéseiben csalhatatlannak bizonyult Molnár, — művezető, — határozottan állítja, hogy e szó: Válaszut »via separata«-tól ered, a mi annyit tesz tudós Feleki Gáspár uram értelmezése szerint, hogy: »föl is út, alá is út!« Nem tudván diákul, Molnár úrtól mindezeket készpénz és tiszta igazság gyanánt veszem.

Ezen a nevezetes helyen, 1848. november havában, a kolozsvári nemzetőrök egy szörnyü összeesküvésnek és egy undok hazaárulásnak jöttek nyomába. Az árulást Baldacci vezénylő tábornok követte el, nem szolgáltatván a bőrsereg számára — a mi hallatlan visszaélés a hadászat történetében! — reggelenkint a tejes-kávé reggelit!...

De haladjunk az erény útján — ez szokásom — Herkules útján, Válaszuton előre.

Egy jó barátom lakik itt, állítsunk be hozzá. Gyér szó mellett nagy szivesség; ma-

rasztalgatás, kinálgatás nélkül szives fogadtatás, a vendég otthon van; nem főznek ott számunkra c u k i - k á s á t.

A h á z i a s s z o n y . . . bajos dolog mostan asszonyról irni valamit; nem tudja az ember: hogyan kezdje. A mióta minden bálanya, minden oltáregyleti elnöknő, minden jótékony nőegyleti tag — és hála istennek ezek szép számmal vannak — minden óvoda, kóroda, zenede, képezde, aggház, fegyház, színház, árvaház, lelencház, szeretetház és az isten tudná, hogy még mire nem kéregetőnő, minden ara, minden menyasszony, minden töröksebesültek-javára-tépést készitő-gyüjtőnő, minden táncoló asszony és kisasszony, mind: »bájos«, »kecses«, »kedves«, »igéző« »szellem- és kellemdús« et caetera . . . igazán nem tudja az ember, hogy m i t m o n d j o n a r r ó l, a k i v a l ó j á b a n a l e g n a g y o b b m é r t é k b e n a z? Legjobb hallgatni, a bámulatnak hódolatteljes némaságával.

A h á z i ú r középtermetű, sovány, barna fiatal férfi, sűrű fekete hajjal, fekete bajusz és szakállal, szépen ívezett szemöldökkel, csillámló nagy szemekkel, melyek a m ű v é s z t mutatják ki belőle; a szemek a lélek ablakai — mondá a bölcs — s kicsiny kezekkel és lábakkal. Van benne valami a c i g á n y b ó l;

on n'est pas inpunement: Bánffy! — több az úrból s legtöbb a művészből.

Ez az ember, az ő igénytelen szerénységében egyszerűen egy lángész. Ha nem volna vagyona: négyszeresen kereshetné meg kenyerét. Hányan mondhatjuk ezt el egyes szám első személyben?!

A cimbalmon — mint Mokány Berci mondaná: a magyar klaviron — úgy játszik, mint Bertók Sándor.

Porcellán-festő olyan, hogy Meisenben, Sévresben, Ginorinál, Portlandban ritkítom párját.

Műasztalos; a Faubourg-St.-Antone-i asztalos-művészek bámuló elismeréssel nézhetik műveit.

Fazekas s mint ilyen megmérkőzött Pallisy Bernárddal, Lucca de la Robbiával és maestro Georgioval.

* * *

»Fazekas!« ...

A földön a legrégibb mesterség; a világ teremtésének hatodik napján született; az atya úristen volt az első, alkotván Ádámot agyagból. Éva már csontból van s innen a példaszó: »a rossz asszony fene csont!«

(Furcsa értelmezést adnak e szónak: f e n e! Kimondani majdnem illetlen, leirni plane szörnyűség. Pedig a dolog egyszerűen ártatlan. E szót a törökből vettük át; »f e n a« ott azt teszi: »r o s s z« s így: f e n a á d á m = rosz ember).

Egy angol statisztikus azt irja: a nemzet vagy nép civilisatióját legjobban jellemzi a s z a p p a n f o g y a s z t á s — s művészetét, teszi hozzá egy francia — c s e r é p e d é n y e i n e k g y á r t á s a. És ez igaz! A szappan tisztaság, a tisztaság jólét, a jólét műveltség, a műveltség előrehaladás, az előrehaladás művészet, a művészet tudomány, a tudomány világosság, a világosság szabadság, a szabadság . . . m i n d e n! — a szabad nép boldog nép.

Régi korban Assyria, Babilonia, Egyptomban a Pharaok alatt a fazekasság előhaladt mesterség volt, a görögöknél már művészet, az etruskoknál tökéletesség.

Bámulatos látni azokat a több ezer éves vázákat, házi edényeket, melyeknek formája, anyaga, máza, rajzai, hangja ma is majdnem utánozhatlan s ha végig megyünk a nápolyi, florenci, római muzeumok edény-gyüjteményein, meggyőződünk, hogy a fazekasság volt a mesterségek mestersége, a művészet anyja.

Ez szülte a ceramik művészetet, a terracottát, a majolikát, wedgwodot, a porcellánt; s mint a szobrászatban ott állanak az óriások: Phydias, Praxiteles, Michel Angelo, Thorwaldsen, Pradier; a festészetben: Giotto, Leonardo da Vinci, Raphael, Michel Angelo, Correggio, Tizian, Dominichino, Andrea del Sarto, Rembrandt, Van Dick, Dürer Albert, Ribera, Murillo, Velasquez, Alonzo Cano; (az ujabbakról hallgatok, pedig itt már lehetne beszélni magyar embernek is) úgy áll a ceramikban: Pallisy Bernárd, Lucca de la Robbia és maestro Georgio.

És Bánffy Ádám barátom igen jó tanítványuk s maholnap mester e mesterek között.

De menjünk be hozzá. Béke a bejövőnek, üdv a távozónak.

Az épület egy stylnélküli kastély; építője, úgy látszik, ellensége volt a kényelemnek s a formára nem adott semmit, de ott áll. Hány kormány állt és áll még mai nap is, csak azért, mert hát — — ott áll.

Az előcsarnokot, a pasperduét, a vorhallét, nevezzük pitvarnak. Ezen át belépük az ebédlőbe. Csákó ab!

A bemenő ajtóval szemben egy nagy üvegajtó, szép kilátással a tóra, mely telve vízi madarakkal; az ajtó mellett a cimbalom, beterítve cifrán szőtt paraszt-abroszszal.

Es itt szabad legyen egy kis kitérést tennem. — Vehette már észre olvasóm máskor is, hogy ebben van az én — minek is nevezzük? — nevezzük engedelmökkel: az én gyenge oldalamnak. Aki heti meg országos vásárokba jár — én dongom a vásárt — észrevehette azokat az általvetőket, párnahéjakat, fejkendőket, ingmelleket és újjakat, katrincákat, melyeket nálunk a római nép visel. — Milyen művészettel vannak azok szőve, vagy varrva; a rajznak korrektsége, s a styl tisztasága mily bámulatos szép rajtok; láttam én már olyan párna-terítőt, melyen több architektura volt, mint a felső-bányai templomon, mely százezerekbe került; meg lehet azért, mert azt Felső-Bányán csinálták — Bécsben. — És ha elgondoljuk, hogy azoknak az asszonyoknak, kik azokat szövik, varrják fogalmok sincsen a rajzról, s alig tudnak számlálni ..... Sok titokszerű van a világon, Horatio barátom!

Fal körül tálasok, nemzeti stylben tartva, megrakva tálakkal, tányérokkal, kancsókkal, kupákkal, fénylő, csillogó, ragyogó, kirívó színvegyületben, szemkápráztató világosságban; s az én barátom majdnem mindre oda irhatná: ego feci.

A szoba szögletébe állítva — mint ahogy a fejedelmek korában nevezték — egy nagy

pohártartó kredenc, diófából, a legtisztább renaissance stylben; a háttérben porcellán tálak, Chinának és Japánnak szörnyeivel és ördögeivel; madarak, sárkányok, melyeket csakis a túlcsigázott képzelet alkothat, pazar fény- és színáramlattal.

A falon csoportozatokban felaggatva tálak, tányérok; melyeknek minden egyes csoportozata egy külön díszlet-egészet képez; egyikén madarak, másikán virágok és így tovább. Régi sax, régi bécsi, sevresi, herendi, chinai, japáni utánzások; mind Bánffy Ádámtól festve.

A butorzat egy stylben, összhangzásban a nagy pohártartó kredenccel; több darab félbenhagyva, még készülőben.

A szomszéd szobában van felállítva a gyönyörű nagy kemence; indulóban a székesfehérvári országos műkiállításra.

. . . Semmin sem bámulok inkább, mint azon, ha valaki megközelíti a tökéletest. Tökéletest csak a természet teremt, emberi mű nem érhet odáig.

Gyermekkoromban hallottam még azt a mesét, hogy egy ember, az ajtózár kulcslyukán keresztül hajigálta távolról a lencseszemeket. A császár vagy király, khedive vagy hospodár — már nem emlékszem mi volt, de e fajtából való volt — — látni óhajtá e páratlan

ügyességű embert. Az ember megjelent, bemutatta művészetét, mindenki bámulta azt. Az előadás végeztével kérdik a császárt vagy királyt, khedivét vagy hospodárt, hogy: mit adjanak, mivel jutalmazzák meg a művészt? — Adjatok egy véka lencsét neki! — parancsolá ez. — — Ostoba itélet és felelet! — Vagy meg kellett volna hogy büntesse, miért prédálta ilyen haszontalan dologra a drága időt és tehetségét, — vagy meg kellett volna illően jutalmaznia törekvését, szorgalmát, kitartását, gyakorlatát, bámulatos ügyességét.

Én az utánozhatatlant, legyen az bármiben, bámulom. A művész netovábbja: minden kartársain felülemelkedni, tökéletesbíteni szakmáját, a magasba röpülni, honnan a világosság jön, s világítani.

A választott pálya lehet különböző, egyik magasabb, másik alacsonyabb, egyik nemesebb, a másik nemtelen; de a művészt, az egyéniséget alkotása után itélem.

Malibrán éneke, vagy Francesco Montes torreador spádé szúrása, Auriol bukfencei, vagy Talma deklamációja: egy magaslaton áll: utánozhatatlan.

Az anyag nem határoz. A Kelet minden ékkövével kirakott zománcos aranyváza, nem közelíti meg Benvenuto Cellininek agyagból

mintázott sótartóját; Barabás nagy képei ellapulnak Gavarninak egy papirszeletre három vonással rajzolt torzalakjai mellett. — Ha a Bánffy Ádám kemencéje carrarai márványból volna: többet érne, de azért koránsem lenne több művészi becse.

De lássuk már a medvét!

Fazekas-munka, régi magyar stylben tartva, nyitott kemence, zöld mázas cserepekből, a díszletek rajta különböző színben és nagy összhangzásban. Sok színt vegyíteni, úgy, hogy kirívó ne legyen: az a nehézség.

A monumentum két lábon és egy griffen nyugszik. (Szerintem a griff, a másik két lábhoz képest nem elég vaskos.) A kályhától jobbra-balra ülő-padka, zöld-mázos cserepekből, — uti olim! — egy-egy cserepen griff, rózsákkal felváltva. A kemence teteje két zöld caryatidon nyugszik, melyek mascaron arcuak. A baloldalon, a nagy, szabad nyilás mellett, az Árpád, Lehel, Bethlen Gábor s Wesselényi Ferenc dombor arcképei. A középen a vérszerződés a hét vezérrel, bámulatosan szép kivitellel, minden részlet benediktinusi szorgalommal, gyönyörűen kidolgozva; a személyek — meglepő szép plastikai csoportozatban — igazán tableaux! — A fegyverek, a ruhák szövete, a legkisebb részletekig, ezer színben, ezer válto-

zatban beleégetve. Alatta egy csatajelenet. Tetőzetén a párkányzat — à la Lucca de la Robbia — cserlevél-füzér makkokkal.

Ez halvány leirása e remekműnek.

Egy híres olasz festő e szavakkal mutatta be egyszer magát: anche io sono pittore! — Bánffy Ádám akár a berlini kongresszus előtt is büszkén elmondhatná: én is fazekas vagyok!

* * *

Menjünk a műhelybe. — Szeretném oldalba lökni azt az épitészt, aki a feljáró lépcsőzetet fundálta. — Sötét, tekervényes, meredek, lépcsői szűkek, egyenetlenek. Bebotorkázunk; »pennás emberem« akkorát zökken, tudom megérzi a héten.

Tágas, nagy, világos terem, művészi rendetlenségben össze-vissza hányva benne minden, mint vándor-szinésznő szobájában, — üdv és testvériség a ritka kivételeknek! — asztalos-padok, vastag dió- és tölgyfa-darabok és deszkák; cigánypurdénak öltöztetett mintabáb, madárijesztő kalappal a fején, rongyos ingben, lyukas tarisznyával, egyik lábán bocskor, a másikon egy rosz bakkancs, valóságos ágról-szakadt moré; megkezdett, vagy már bevégzett Pallisy-tálak, kigyóval, békával,

rákkal, gyíkokkal, csigákkal, kagylókkal, vizi növények levelein és virágain.

Egyik tálat megpillantva, bámulatom kitört:

— Maga túltesz Pallisy Bernárdon!

— Háromszáz esztendővel vagyok fiatalabb nála.

.... De sok van e szavakkal mondva! — Háromszáz évi törekvés, háromszáz évi előhaladás, küzdelmek, találmányok, fölfedezések, tudományok századai. — Shakspeare, Michel Angelo, Pallisy, Cromwell, Voltaire, Descart, Washington, Franklin, Mirabeau, Robespierre, Schiller, Foulton, Watt és Hugo Victor!... a protestantismus, a conventió, a juliusi napok, 1848! — az olasz egység, 4. szeptember, Roma capitale, a Commune és Bismarck, óra-tolvaj németeivel, Plevna és Andrássy; Loris-Melikoff és a »fekete asszony!«

Magyar kupák, kidomborult kürtös Lehellel, az utolsó nótát fujva — németnek, s buzogányos Árpáddal a másik; nürnbergi mázos-edények, a cigánypurdé a fenti mintázat szerint. Megkezdett műasztalosi munkák, faragványos karszékek, támla- és ülőszékek, óriási urnák és vázák terra cottából, s egy remek mű, mely Árpádot ábrázolja. amint

Zalán követeit fogadja Alpár mezején, a nagy kemence másik közép-betéteül szánva.

Csillár helyett egy »romlásnak indult« óriási sas csüng alá a boltozatról, — nagyon emlékeztet arra a bizonyos kétfejüre. A pondró benne, molyoktól megkoppasztva, szárnytollai hullanak . . . mint Lombardia, Velence, Frankfurt am Main, Rastadt és Maintz; de »él Bosznia, áll Andrássy még!« »Felix Austria nube!« »A. E. I O. U.« Austria est imperator orbis universae! — Vagy ha a másik variatiója tetszik: Austria erit in orbe ultima!...

* * *

Könnyü volt Benvenuto Cellinininek, mellette volt Ascanio; Raphael mellett Giulio Romano. Andrea de Salerno; Tiziannak legkönnyebb, Paolo Veronesevel, Tintorettoval.

Lássuk kikkel dolgoztat Bánffy!

Lengyel úr zsidó nélkül, magyar úr német nélkül, falun ritkán van el; s ha kérdi az ember: honnét jött? — rendesen azt mondják rá: került! — mint mikor a betyárt vallatták, hol vette a lovát, azt felelte: hát — akadt!

Leopold Kaffer, születéshelye általam nem tudatik. Ki tudná mindazon helyeket,

ahol német születik?! Művészetre nem aspirál, a hírnevet megveti, közönséges »tischler g'selle«-nek tartja magát; a szót drágán adja, tán nagyapja Carthausi volt. Naphosszat ott van padja mellett; fürész, gyalu a kezében, bagó a szájában, szívében pedig meglehet szerelem, valami teletalpu Gretchen iránt, ott valahol Pomerániában, a krumpli hazájában. A rendőrségi körözvényekben gyakran mint főbűn, ez áll: »irni, olvasni tud.« Kaffer úr a műhely pennás embere, mivelhogy konyít az iráshoz.

Vannak kivételes talajok, ahol különlegességek teremnek. Csetneken a muskotálydohány, Gálócson ugyanaz; Angorában, ember, állat: kondor; a szathmármegyei sváb gyalogbodza-gyümölcs-lekvárt eszik, (na, ez ugyan épen úgy pászol ide, mint szemre az ököl) Deésfalván mindenki fazekas és nemes ember, nobilis et figulus.

Nemes és nemzetes Lakatos Están uram deésfalvi nemes úr és fazekas. A sárgaföld agyagos lévén, azért issza le magát gyakran a sárgaföldig. Ha kapatos, kérkedik, mint Kakaska. Kakaska az aki!... Kakaska így, Kakaska úgy! ... Kakaskának van pénze! ... Lakatos Están — ilyenkor Pesta — huzatja: »A csap utcán véges, véges végig!« azt az árván keservest. Szűk

az utca, tág a torok, cigányok elől, Pesta — pattogtatva: ujjuhjuh! — utánok, nagy a vígság Válaszuton végig, csak a nótát huzza keservesen a boncidai banda. Ha kiábrándul: fait accompli-nak veszi a dolgot, mintha semmi sem történt volna, s gyúrja, tapossa az agyagot. Nagy mestere a medvés dohánytartóknak s a sípfarkú madaraknak. Mikor utóléri az inspiratio: tízvedres fazekat csinál, s bámulja azt, de jobban önmagát. Sok ám az egy embertől! Bölcs, mint Diogenes, csakhogy fényes nappal nem keresi lámpással az embert. Tudja, hogy úgy sem kapna, s nem veszteget rá az idejét; nem nagyravágyó, s kevés igényű a maga egyszerüségében. Bölcsészeti rendszerének alapelve ez: míg az oláhnak — legyen bár római — egy kupa fuszujkája van, azt a markában meg nem főzheti, annak fazék kell. Ahol nemzetes Lakatos Están: ott a fazék; gajdosan vagy józanon: megélek én a jég hátán is. Miért ne innám hát, ha jól esik?! Igaza van!

Kimpián Juon, alias Mezei János, »vir fortissimus«, a műhely gyöngye, az atelier elefántcsontból való tornya; prototypusa a magyar csiszliknek. Shakspeare mészárosságon kezdte s végezte a halhatatlanságnál. Michelet nyomdász volt s írta örökbecsű

műveit; Murat kukta volt, s a »két Sicilia« királya lett . . . Kimpián Juon lovász volt Drágban, ma műasztalos Válaszuton; gyalult magának egy pár házat Drágban, most — mint mondja — naturalista. Mezei úr fején hálósipka, lábain pántofli, keblében önérzet és büszkeség. Olvasni nem tud, az irást mellőzi; se szüksége, se ideje rá; egész nap kopácsol, mint a harkály, s beszél ha van kinek. Beszéde ékes és válogatott, napokig elhallgatnám. Kitételeit jól alkalmazza, műszavakat teremt, külön szótára van a maga használatára, mint volt a francia trónörökösnek, — ad usum Delphini.

De — minthogy többet ér egy példa, mint tíz magyarázat, — álljon itt a híres férfiúnak egy rövid műismertetése, saját szavai után feljegyezve.

— Mikor a méltsás báró úr a nagy kemencéhez fogott, **nölinbelgák** (Norinbergá)-ból hozatta a mustrát; látja az úr, chen e' . . . . de bizony eleintén sehogysem **intermált,** (??) de bezzeg azután. Látta az úr a nagy kemencét, ugy-e? na! — micsoda **krúpiák** (Gruppe) vannak azon! Ez a **nőlinbelgákból** való mustra, csak vályogvetés ahhoz **képest.** (Na, hiszen ebben igaza is van!) Aztán látta a közepén azt a **krupiát** . . .

— Ugyan kérem, nem tudná megmon-

dani: micsoda csata van ott ábrázolva? — vág közbe egy kérdés.

— A pozsonyi keresztes-háború (?!?) — felel rá zavarba hozhatlan bizonyossággal és phlegmával a mű-vész úr, s folytatja: na hát kérem, ott minden figurának tisztán ki van ábrázolva a **milikája** (mimika). Hanem a **káriákal** (caryatid) megjártuk; elein tén az se **soniperdált,** (? ? !) de azután csak kitapogattuk annak is a fortélyát. Hát ilyen **májorikát** (majolica) látott-e már az úr? meg ottény azt a nagy **úrnak** valót (urna) látja? na hát nem nagyszerű?

Persze, az illető nem látott, nem hallott semmit és dicsért mindent, amire különben talált is elég okot; közben bámuló csodálattal és elismerésének hízelgő kifejezésével nézett a tudós magyarázóra.

— Ugyan kérem, hát ez mi lesz? — kérdik végül Mezey urat, egy nagy ajtó-homlokzat alapjára mutatva.

— Hm, ez lesz a nagy ajtón a **pápalika** (? !) (portale?)

Körülvezet a teremben, apróra megmagyaráz mindent; persze, az ő saját **rendszere** szerint; megmutogatja a szerszámokat, mit mivel, hogyan kell csinálni és sűrűn vegyíti közbe talentumos megjegyzéseit.

Végül megmutatja a műteremben levő kis régi könyvtárt és egy régi fuvolát, mint a Bánffy gubernátor tárgyait; amiről aztán utóbb kisül, hogy egyetlen egy darab sem volt soha a jó gubernátoré.

S aztán mikor jól kibeszélte magát és a hallgató nem állhatja meg, hogy csodálva ne nézzen a nagy naturalistára és bámulatát ujolag még élénkebben ki ne fejezze, akkor a derék férfiú, szerényen, de önérzettel csak annyit felel!

— Szó ami szó, a méltsás báró **rimonéját** (renommé) én szereztem.

Fényképeztette magát a Bánffy által készített karosszéken térdepelve, a híres szekrényhez könyökölve. — Azt szokta rá mondani: ha meghalok is, legalább ez a **linimentum** (monumentum) megmarad! — —

Soha nem beszélhetek úgy vele, hogy eszembe ne jusson Goethe »Faust«-jának egy jelenete. Faust bús mélasággal eltöprenkedik, előszámlálja: mit és mennyit tanult, meleg fáradozással, kitartó türelemmel, éveken keresztül, éjt nappá téve, örökös tanulás, folytonos küzdelemmel, szorgalommal, olvasás, irás, gondolkozás, kutatás közt, s végre kétségbeesve kiált fel:

Látom, hogy tudnunk **semmit** nem lehet!

E közben jön Wagner, a famulus, a filiszter, a nyárspolgár, a tudákos szolga, s azt mondja önmagának, büszke önhittséggel, kérkedő megelégedéssel:

— **Sokat tudok**, a z i g a z; d e h á t m é g a s o k s e m i n d e n!

Milyen igaz a Faust töprengése; minél többet tanulunk, annál inkább belátjuk, hogy s e m m i t s e m t u d u n k. — Boldogok a „**Wagnerek**“, kiknek száma — l é g i ó!

* * *

Különös, hogy ennek az én Bánffy barátomnak minden sikerül, kivévén a nyúltenyésztést; ebben B e r t ó k volt a c s í k b a n.

Gyönyörü méhészete, nagyszerű dinnyészete, jó faj ménese van.

Méhei deszkabódékba vannak bezárva, a méhek szabadon, kényök-kedvök szerint járhatnak ki s be, szedhetik a mézet, viaszról gazdájok gondoskodik, mesterségesen készült lépet rakván kaptárjaikba, s így — tudományos kiszámítással csalja az ártatlan szárnyas bogarakat. A méhek ellenségei, vagy — jobban mondva — a méz barátjai, nem hathatnak be, s ők dolgozhatnak munkás szorgalommal; az egerek künn cincognak, a róka megkerüli a méhest s lekonyult farkkal el-

somfordálva dünnyögi: savanyu az Ádám úr méze!

. . . Majdnem minden államnak, minden dynastiának meg voltak jelképes állatai; az angol oroszlán és unicornis, egyszarvú; a velencei köztársaság szárnyas oroszlánja; a muszka sas, szent Györgygyel a hasában; az osztrák kétfejü sas, több gyomorral; a nápolyi szabadon száguldó ló, mígnem a spanyol zablát s kantárt tett fejére, melyeket aztán Masaniello lerántott; az Egyesült Államok sassa; Indiáknak fehér elefántja; Chinának sárkánya; s a monakkói hercegségnek forogva repülő bírbicses vészmadara.

Első Napoleon az összetördelt fehér liliomokra hevert, ő a méheket választá állatjául, s koronázási palástjára arany méheket hímeztetett; — jött a másik, a kicsi, a sedáni törpe, s felelevenité az első méheit; — ezekről mondja Hugo Victor megvető sarcasmussal: »repüljetek el e köpönyegről!«

Tizennyolc holdas dinnyeföld, achnebath és prescout cantaloup dinnyével bevetve; mint óriási malac-csorda, oly sűrüen hevernek nyáron a dinnyék a frissen tört fekete homok-gyepen.

A pozsonyi országgyülésen az árva vármegyei követ hencegő kérkedéssel beszéli, hogy

mekkora terjedelmes földbirtokok terülnek el egy tagban az ő megyéjében; várta a meglepetés álmélkodó kitörését; a biharországi követ azt kérdi:

— Mennyi az a birtok?

— Ájáj! sok áz nágyon!

— De mégis hány hold lehet?

— Bizon, hárámszázán izs féjül!

— Hm, Tiszának Biharban harmincezer holdja van!

A tót svihák flegmával azt feleli erre:

— Ná, hisz ázt is válámit!

Tizennyolc hold dinnyeföld! . . . ázt is válámit!

Egy keleti költő azt mondja: »az isten két tökéletes szépséget alkotott az állatok közt, a szép asszonyt és a szép lovat, de én még nem láttam tökéletest.« — Meglehet, költőnk fiatalon halt el, és kifogyott az időből; aztán különben is a fogalomtól függ minden. A társadalom conventionalis szabályokon alapszik, minden törvénynek helyszínezete van; az aesthetikának, a festészetnek és szobrászatnak pedig különösen.

Ami nálunk ragyogó szép, az a zulukaffereknél lehet hogy ocsmány. Miss Pastrana a majmok közt bálkirályné lett volna. — Maga a szépség fogalma is változik az

idővel; így vagyunk a lovakra nézve is. A divat dönt, s annak nincsen logikája.

Nagyapám, a Trencumblán kosfejü spanyol lovat szerette, gyermekkoromban hallottam e ló járását dicsérve mondani: úgy szedte és emelte a lábait, hogy Kolozsvártt a középutcán egy óráig ment végig! — Apám már félvér angol lovakat tenyésztett s magam is bomlottam a zsibói ménes után; mikor suhanc koromban a Brutus tetejére kaphattam, szük volt nekem a világ. Most — kaszáspók ló kell s versenyfutó ló annak is, ki térdig érő sárban szalad a csőd elől.

A válaszuti ménesben azt szeretem, hogy a középuton jár s a kaszáspók-lovat keresztezi keresztespók-lóval. Testet ád s lábakat rövidit.

De — nekem is be van már fogva; ideje, hogy haladjunk tovább.

Áldja meg az isten e ház lakóit!

* * *

Boncika elmarad a Kis-Szamoson túl.

Azt mondják: »a közmondások, példabeszédek és jeles mondatok: a nemzetek bölcsessége.« Az én kedves jó öreg Dugonics Andrásom könyvéből tanultam: »Boncidától Hencidáig mind leves.« Hogy mikor volt ez a leves-ár? arról hallgat az irás;

de jó, hogy a Szamos nincsen szabályozva, elvitte volna Deést a consommé-áradat.

Történetileg nevezetes hely, szomorú emlékek a multak homályából. Teleki Mihály uram praktikái és Bánffy Dénes uram intrigái közt, a részeges Apaffy Mihály ő nagysága, alkudozva némettel, törökkel, franciával, fetrengve a sárga földön, henteregve a szégyen gyalázatjában. »Nolite credere principibus, non est fides in illis!«

A legszebb park, Erdélynek országában; fenyvesek, a mezőség Antilibanonján.

Itassunk meg a »Sátor«-ban.

»Ein treuer Knecht war Fridolin«! — nincsen többé: ott van ő a Fridolinok közt, a hűséges cselédek pantheonjában.

Erről jut egy adoma az eszembe.

Asztal körül ült a család, gyermekek, unokák, rokonok és barátok, a tiszteletes, a rekt' uram és a familiaresek. László napját ülték. A gazda — régi jó táblabiró a régi jó időkből — az asztalfőn. Malacsültet hordtak makarónival s pulykapecsenyét vöröskáposztával, közben töltögették az infusoriumot; a pohárköszöntés nagyban folyt; hiába, magyar emberek vagyunk. János, a vén huszár szolgált s tipegett-topogott az

asztal körül. Szóba jött a mai világ, s panasz a mai rosz cselédekre.

— Vajjon kedves urambátyám, hol vannak most azok a régi jó cselédek? — kérdi László urat a társaság egy fiatalabb tagja.

— Bizony nem tudom én azt, kedves öcsém.

— Megmondhatom-e én tekintetes uram? — kérdi egész confidentiával az öreg János.

— Lehet! — mondja neki László úr.

— Hát, kérem alássan, mind ott vannak azok a régi jó cselédek, ahol azok a régi jó urak; csak mi ketten vagyunk még meg a tekintetes úrral .....

— Ilyen cselédje volt Fridolin, a Jósikáknak. Mint cseh jáger, hűségesen szolgálta nemcsak gazdáját, de egész pereputyját; gazdájának komornyikja, vadászpajtása, gyermekeinek szárazdajkája volt. Eredeti, typikus alak, roppant torzonborz szakállal és bajuszszal; egy kis összeget takarított meg magának, elvette a német szobaleányt s beállt vendéglősnek a »Sátor«-ba.

Szenvedélyes vadász volt; az étterem falai rakva voltak vadászképekkel, szarvas-, dámvad- s őz-agancsokkal s a Jósika nemzetség fiú- és leány-arcképeivel. Úgy beleélte magát gazdája családjába, hogy végre elhitette magával, hogy ő is tagja s kiegészítő

része a familiának; a grófnét csak úgy hívta, hogy: Adél, a bárót: Lajos, a kancellárt: Samu s a tábornokot: Jánkerli.

Ritkán mentem el arra, hogy be ne nézzek hozzá; engem különben nagyon szeretett.

Szenvedélyes tyúk-tenyésztő volt; azokat a kopaszfejű majorságokat ő telepítette meg; s erre nagyon büszke volt. Kakasainak ismert neveket adott.

Egyszer Jókaival szálltam be hozzá s reggeli után mondom:

— Te, Móric! kérdezd meg az öregtől, hogy hívják azt a nagy fehér kakast.

Megkérdé; Fridolin elkezdett nevetni s végre röhögésbe menve, azt felelte:

— Teleki Sándornak.

— Miért?

— Hát nem látni: meg van épen olyan fehér, olyan veres, olyan kopasz; csupa fotographie — kakasban.

Az országúttól balra esik Kendi-Lóna.

Lovaim be akarnak csapni az országútról, oda vannak már szokva. De most nem hajtok be, mert üres a ház; az anya Kolozsvártt van s beteg anyámat ápolja; áldja meg az isten értte! — A tündérleányok, tündérújakkal, tündérdolgokat művelnek Párisban.

— Várjuk a tavaszt s visszahozza őket is a kikelet, meg a fecskemadár.

Nagy-Iklód, posta-állomás. Azt hinnéd Jeruzsálemben vagy Mármarosban vagy, úgy hemzseg benne az — izraelito. A posta is kóser s szombaton a levelek is sábeszelnek. Itt székel — a Khepes-család.

Dengeleg, ennek a falunak az a jó tulajdonsága van, hogy nem kell rajta keresztülmenni; csak érinti az ember, mint suhogó az ostorhegyes lovat.

A kérői fürdő Baden-Badenje, a »Cserepes« meg Tivolija Szamos-Ujvárnak.

* * *

Szamos-Ujvár. Ha Erzsébetváros Medinája, úgy Szamos-Ujvár okvetlenül Mekkája az Erdélyben lakó örményeknek.

Gyermekségem óta szeretem az örményeket, annyira, hogy bátran megválaszthatnának dísz-örménynek.

Apám gazdaságában szenvedélylyel foglalkozott az állattenyésztéssel. Lovai, juhai kitünőek voltak; gulyája még akkor Erdélyben az egyedüli; az állattárlaton a sármási szarvasmarha nem versenyezhetett díjra, oklevéllel volt elismerve fölénye. Állatte-

nyésztés mellett marhakereskedést is folytatott, vásárokra járt, szedte az ökröket, teheneket s kihizlalva hajtatta Nagy-Kátára, Pestre, Bécsbe s gyakran maga is kisérte a sérű falkát; gondviselői mindig örmények voltak.

De jól emlékszem Dájbukát Kajetánra s Korbuly Karácsonra! Mennyi sok jó órát szereztek ezek nekem, gyermeknek.

Kajetán bácsi zömök, törpe, vastag alak, kurta lábakkal, izmos szőrös kezekkel, kidomborult mellel, széles vállakkal, valóságos ember-pecek.

Karácson bácsi hosszú, vékony, száraz ember, beesett mellel, hosszúra hagyott hajjal, vastag, egybenőtt szemöldökkel, nyírott szakállal, képmása a bolygó zsidónak.

Soha nem jöttek be kuriánkba a nélkül, hogy nekem valamit ne hoztak volna; pogácsát, gyümölcsöt, ostort, játékszert, szóval mindenféle vásárfiát. Ha kimentünk a hodájba megnézni vagy sózni a jószágot, titkolózva loptak valamit a markomba, ha egyebet nem: egy darab málét; a gyermek mindig éhes s milyen jól esik a tiltott gyümölcs, ha mindjárt csak kukorica-kenyér is. Ha megszökhettem szem elől, bementem a pajtába, kikötöttem valamelyikőjöknek a lovát s szőrén vágtattam rajta a gyepen, hegyre

föl, lejtőn le; ha észrevettek apám vagy nevelőm s dorgálni kezdtek vásottságomért, ők interveniáltak s meg volt a pardon. Nem volt nekem több olyan két emberem, mint Kajetán és Karácson bácsi! Apám folyvást beszélt örményül, engem is oktatott Karácson bácsi s tán sokra vittem volna, de kiütött a nagy kolera s beköltöztünk Kolozsvárra. Isten veled sérű, garám, akol, ti zöld hegyek, huruba, putri; isten veled kukoricakenyér és örmény nyelv! . . .

Szeretem az örmény fajt, mert szívvel-lélekkel magyar. Rajong a földért s szereti a hazát, — minden nemzetiségek közül az egyedüli, mely él velünk s meghalna értünk; szorgalmatos, takarékos, vállalkozó, vendégszerető nép, — pártolója irodalmunknak, művészetünknek, — bátor katona. — Szabadságharcunk történetében ott állanak: Kiss Ernő, Czecz János, Gorove Antal, Hankovics György és még hányan. — Az 1848—49-iki erdélyi hadjáratban minden nemzetiségből került ki ellenünk kém, de örmény egysem! — Birunk közülök államférfiakat, magas hivatalnokokat, jeles irókat, nyelvünk az ő nyelvök, szokásaik ugyanazok, nem tekintenek Erzerum felé — s »e földön kivül nincsen számukra hely!«

Sohasem fogom feledni azt a fogadtatást,

melyben 1848 végén Szamos-Ujvártt részesültünk. A rajongás őrjöngésbe ment át s láttam örményt, aki a Mátyás-huszár lovának a lábát csókolta.

Ezen fogadtatás nagy befolyással volt Bem vezérünkre. Deésen jövénk keresztül, ott meglehetős hidegen fogadtak bennünket; emlékökben voltak még Katona Miklós gyászmagyarjai, a lándsások hedsirája, az ezer sváb lovas vesd-elmagadja s az a gyorsvonat, mely emberlábon Deéstől Nagybányáig 12 mértföldet repült egy nap alatt.

Szamos-Ujvár nem látta e csillaghullást és bizott csillagunkban s fogadtak bennünket, mint az irásbeli apa megtért tékozló fiát, leölvén számunkra a hízott — **kecskét.**

— Ezek jó emberek! — mondá az öreg vezér Czecznek — köszönje meg nevemben egy napi-parancsban szíves vendégszeretetöket. Ha az örmények így fogadnak bennünket, mi lesz még majd a Székelyföldön!

A magyarnak jellemében van egy sajátszerű vonás: egy nemzetbeli sem tud a külföldön honfitársával való találkozásán annyira örülni, mint a magyar. Fogadni mernék, hogy ahányszor Csanády Sándor Tisza Kálmánnal a külföldön találkozik: annyiszor ölelik egy-

mást agyon. S ez megvan a magyar örményben is.

Erre is mondhatok egy példát.

Velencében voltam. Úgy szerettem én azt a vizen alvó várost, Adria gyöngyét, a dogék hazáját, ragyogva a multak fényétől, árnyékban a jelen mostohaságában; város, melyben vizen-szárazon mindenhova el lehet jutni, s bárhova mégy, mindenütt utadat állja egy történeti emlék. Ellentétek földje, születéshelye Fallierinek s a két Foscarinak, a középkor fénylő napja a gyanakodás éjelében; a tízek tanácsa a sohajok hidja mögött, s Manin zászlója a szárnyas oroszlánon.

Olaszország független lett és szabad, csak két város nyögött még: Róma és Velence; Róma hitt, Velence remélt; de eljött a szabadulás napja, a reménység szivárványának ívezetén s én is Velencébe mehettem.

Itt élveztem egy télen át a dolce far niente gondtalanságát, elmerengék a semmittevésben. Velence a történelem nyitott könyve; nem kell azt lapozni, az ember álmodozva tanul belőle s ez álom fölébred emlékezetünkben és megfogamzik agyunkban.

Egy hires utazó azt tanácsolja: ha idegen városba érsz s a helyszinét akarod ismerni, menj föl egy magas toronyba, nézz

körül s emlékedbe vésődik a város s a vidék egész térképe. Velencében én gyakran tevék így.

— Miféle kis sziget az ottan? — kérdém egyszer ciceronémtól.

— Sant Lazzaro, az örmény papok kolostora.

— Menjünk oda!

Fekete gondolánk hasítá a kék vizet s kikötének a szigeten. Nem valánk Velencében, nem valánk Velence környékén. A negyedórai út átvarázsolt K e l e t r e, Kis-Ázsiának valamely oázisába, a Zacharia vize mellé. Sugár, magas cyprus-fák mélabús szomorgással hajlongtak, damaskusi rózsák virítva illatoztak, minden fénylett a tisztaságtól s az egész bizonyos o r i e n t á l i s jelleget hordott magán.

1816-ban M e l c h i s a r örménybarát alapítá a kolostort, melyben nagyszerű nyomda van orientális betűkkel, könyvtára rakva örmény kéziratokkal, bibliák minden korból, minden nyelven, imakönyvek 32 nyelven, egy valóságos kitünő kis orientális muzeum. Lord B y r o n itt tanulta a keleti nyelveket s különösen épen az örmény nyelvet.

... Ha egy lángésznek, vagy egy nagy embernek a neve tollam hegyére jön, nehezen állom meg, hogy ne vágjak egy v a r g a-

betűt; kitérek, s ez az én nagy hibám; de szolgáljon mentségemül az, amit már más alkalommal is kijelentettem, hogy — soraim nem követelőzők; csevegek, s adom magamat és prózámat úgy, amilyen vagyok; csakis unalmasnak lenni irtózom.

Byron György, e fantasztikus, meseszerű, legendai alak, telve szívvel, szeretettel, gyűlölettel és gúnynyal, költője a szerelemnek, a kicsapongó kéjnek, irója »Don Juan«-nak s maga is Don Juan; számüzve magát hazájából, melyet szeretett és utált; elhagyván nejét, leánykáját, kiket imádott, s nem tudott velök élni, utazva a világban, kalandokat hajhászva, s megpihenni a szőke olasznő patyolat-karjai közt; lordnak születve, arisztokratikus elvekkel és hajlammal, s meghalni Missolonghi falai közt a görög szabadságért; »Manfréd«-et irva, ki felejteni akar, felejteni mindent, mit emberszív érez, mit emberfő gondol, s mégis: vadászni a szerelmet, mely csordultig tölti a szívet s mámorba ejti az agyat; »Child-Harold« »Lara«, a »Korzár«, a »Giaur« költője, ott a viareggioi homokon Shelley hulláját égetve; apollói termettel, antoniusi arccal és — ferde, sánta lábakkal!! . . . .

Egy fiatal pap előzékeny készséggel mutogatá meg a szigetke nevezetésségeit. —

Mikor távozni készültem, egy könyvet tett elém, s kért, irnám be nevemet. Beirtam. Ő egy futó pillantást vetett a lapra, melyen nevem s állapotom magyarul volt irva; szemei kigyuladtak, arca kipirult s lángolt az örömtől.

— Ön magyar? — kérdé bámulattal s szemeiben könycsepp csillogott; én is magyar vagyok! s ismerem önt híréből.

Úgy örvendett, mintha édesatyja karjaiban lett volna. Felvitt cellájába; bemutatott a kolostor főnökének, egyenkint minden papnak; megvendégeltek, megembereltek, szállást ajánlottak fel, nem akartak elereszteni.

— Családommal vagyok Velencében; — mondám, s csakis ezen okadatolásnak engedtek, elhalmoztak szívességgel, csemegékkel s nyomtatványokkal ....

Ma köszönöm meg önnek, főtisztelendő Csiky Lukács úr, Erzsébetvárosban.

* * *

Az országút nem visz be Szamosujvárra s a város elmarad jobbra. — Mi az oka e kikerülésnek?

Sokat vartyognak a rosz nyelvek, de ki adna hitelt a rágalomnak? — Emberszólás nem kenyerem.

Azt mondják: Szamosujvártt sok szép asszony van; és ez igaz! — S azt mondják: e város lakói vásárokba járó kereskedő nép, kiknek sokat kell utazni; és ez is igaz! — Aki sokat utazik, keveset van otthon; ez is szent igaz! — A család egyedül, a férj távol, vásárban, vagy künn a hodájban a gőbölynél, vagy hajtóban felfelé a lábasjószággal; — — a katonaság országúton jár s gyakran állomásozik is. — Egy francia példaszó azt mondja: »távol tőlem: messze szivemtől!« — egy diák meg azt, hogy »alkalom csinálja a tolvajt!« .... Azért nem visz be az országút Szamosujvárra.

— — Nem mondtam semmit!

* * *

Belizár vakon koldult: »date obulum!« — Béla király inségben, hazátlanul bujdosott; »puszta Béla udvara!« — Szapáry húzta az ekét, sírva szántván hazája földét; Thököly korcsmáros volt Bythiniában, Nikomediában, hol Arianus született s Hannibal meghalt; Lajos Fülöp leckeadásból élt Helvetiában; hány dúsgazdag zsidó és keresztény bankár jutott már végnyomorra? .... Rám is nehezülhet a sors keze, s ha valaha bekövetkeznék — mitől isten mentsen! — meg nem

állnék Szamosujvárig. El fognak ott engem tartani, s nem fogok éhezni, amig hurutleves, angadzsabur, bozsonyica, piláf, dalauzi lesz. — Már pedig ezek addig fognak tartani: »mig az égen egy ragyogó csillag lesz!«

* * *

Közeledünk a kitűzött cél felé. — A tetőről látszanak már a Nagy-Szamos völgyének hegyláncolatai; nem érünk falvakat, nem megyünk helységeken keresztül; az érdekes helyek jobbra-balra maradnak.

Mikola, búcsújáró hely, székhelye az oláh szentek fesztészeti iskolájának; mit Pisa, Bologna, Firenze, Venetia, Düsseldorf: — »skuola di Mikola.«

Szent-Benedek, hegyre építve, elszigetelt templomával s régi tornyos kastélylyal.

Balra Deésakna, sóbányáival.

Felhajtunk a hágó ormára, s előttünk terül el a Nagy-Szamos völgye.

* * *

Van Európában egynehány hires, nevezetes hely, melynek láthatása után minden utas vágyódik; az utazási kalauz-könyvek

telve vannak velök, szépségök meglepő s látásuk bámulattal tölt el.

Ilyen Nabresina, Adria kék tengere fölött, elénk tárulva a Litorale és a velencei tartomány. Ilyen Lissabon, hegyen, amphitheatrumban építve, a hegyek ormain ezer számban a forgó szélmalmok, s alant a Tájó folyam. — Ilyen Cintra, kőszirtek aljában, melyekből dús források omlanak; növényzete oly nagyszerűen gazdag, hogy aki egyszer látta, nem fogja feledni többé; s az óriás szirt-tetőn Paena, a Braganzák sasfészke. — Ilyen Genua, a Közép-tenger csodája, márványpalotáival, a Doriák és Columbus hazája. — Ilyen Konstantinápoly, háromezer minaretjével, Stambul, Pera, Galatha, Scuttari városrészeivel, egy város, két világrészen építve, óriás kötjel Európa és Ázsia közt, előttünk a Márvány-tenger, az Aranyszarv, a Phánár bakcsi, a Bosporus és Scuttari hegyei, mélabús ciprus-erdőkkel. — De mindezeknél meglepőbb, az Appeninen keresztülvezető tunel, az alexandria-genuai úton, Ponte decimo allomásnál; innen felől tél van, a hó magasan áll és fagy, az ég szürkén ködös s a fellegek járnak, a növényélet északot jelez, a levelетlen cser-, tölgy- és bükkerdők aljain, a hó felett, lehullott száraz, sárga levelek borítják

a földet, nyirfák fehérlenek a szirtek közül, s az ember didereg .... egyszer csak a gőzmozdony elfüttyenti magát, a kőszénfüst becsapódik a waggonokba, sötét éj lesz, s rohanunk nagy sebesen; nehány percet haladva, kezd világosodni, a füst eloszlik, a gőzbivalynak még két ugrás, s előttünk egy elbűvölő látvány ... Háttérben a tenger, ameddig csak emberi szem elláthat; virágzó és gyümölcscsel rakott narancs- és citromfák ezrei, myrthus, rhododendron, kamélia, magnolia és babérfák, pompás színvegyületben; paloták, kastélyok, villák, egyes gunyhók, népes falvak, és kis városok a térségen; a nap fényesen ragyog, sugarai kékes-szürkén világítják az elragadó szép tájékot, az üde levegőt tele tüdővel szívjuk magunkba. Öt perc alatt, a télből a tavaszba utazánk.

..... Előttünk fekszik Deés városa!

* * *

Egy útjelző tudtunkra adja, hogy nemes »Deés, rendezett tanácsú város« extra muros-ában vagyunk. — A zsidó publikánus megvámol a kövezetért s azon előnyért, hogy kocsink nagyokat zökkenhet a habarékos kátyukban.

»A nemzet minden kivánsága teljesült!« ... A kincstári méntelep épületeinek kapui, ajtói, de sőt kerítései is — nemzeti színre vannak festve! — Lelkesülhet a magyar, a zöld, fehér és »kék« trikolor látásán; imitt-amott ugyan ki-kikacsingat a sárga-fekete, emlékül a multból, s intő például a jövőre.

Unalmas fészek e város, mintha csak — vezércikk lenne — — Hegedüs Sándortól.

Különben van két nevezetessége is: egy régi ősi szokás, meg egy történelmi hazugság.

Bolondulok a régi szokások után! — s bámulom Angliát, mely ebben nagyon erős. A lordok házának elnöke ma is gyapjúzsákon űl; Guy-Fax, több század élőtt légbe akarta röpíteni a parlamentet, s ez irtózatos merénylet évforduló napján ma is küldöttség megy le az országház pincéjébe, megnézni: vajjon valami mai Guy-Fax nem rakott-e le dynamitot? — A »bírákok« hosszú prémes palástot viselnek, s nagy fehér paróka alól itélnek eleveneket és holtakat. A lord-mayor előtt hatalmának jelvényeit és a hóhérbárdot viszik. A skót nagy uraknál a nadrágtalan csimpolyás dudál, míg asztalhoz ülnek. A királyné nem mehet be London-Cytibe, a lord mayor engedelme nélkül, aki a

Temple-Bar kulcsait hozza elébe; kulcsait azon kapunak, melynek ajtait már régesrégen megette az idő és a szú.

Deésnek is van ilynemű ősrégi szokása: **a polgári capistrák.** Reggel és este a toronyban megverik a dobot, fölkelteni vagy lefektetni — Deés várának őrségét (?!)

Vajjon nem származnak e perfid Albionból?! . . . .

* * *

Van nekem egy igen kedves barátom, akit lelkemből tisztelek és szeretek: Szabó Károly, kolozsvári egyetemi tanár. Sohasem lehet az ember úgy vele, hogy valamit ne tanulna tőle; s az a megnyerő modor, az a sajátságos eleven színezet, melylyel valamit előad, a kathedrán vagy a vendéglő asztala mellett, egyaránt magához vonzza hallgatóit, tisztelőit; szép kék szemei csillognak s szikráznak az észtől és szellemtől; kérdéseinkre gyöngéd készséggel felel, s élceivel világít, felderít.

— Ugyan Károly bácsi! — mondám egyszer neki, — maga irta a »Vezérek korát«, s azt az időt senki nem ismeri magánál jobban, mondja csak kérem: hogyan volt az, mikor magyar eleink bejöttek, megálla-

podtak Deésnél, s meglepetve a hely szépségétől (?!) a vidék nagyszerűségétől, a kígyózó Szamos folyásától, bámulatukban felkiáltának, még pedig háromszor: Deus! Deus! Deus! — — és innen lőn: Deés.

— Hát aztán hiszi ön ezt a bolondot!

— Hisz épen azért kérdem, hogy higyjem-e?

Károly bácsi megcsóválja egyszer-kétszer a fejét, ami nála a türelmetlenségnek a jele, s szinte belemelegedve mondja:

— Ezt a mesét bizonyosan valami obscurus barát találta ki a középkorban! — Mert ugyan kérem, fel lehet-e azt józan észszel tenni, hogy azok az Ázsiából bevándorolt vad magyarok, scythák, hunnok, avarok, az a vándorolva bujdosó, verekedve foglaló harcias nép, kik nyergök alatt puhították a nyers húst, kiknek mythologiájok alig volt, — hogy azok ott valami vallásos érzelembe törjenek ki, mint a zarándokok Jeruzsálem, vagy a hadzsik Mekka látásakor. — Azután meg buzogányos Árpád, kürtös Lehel, kacagányos Tuhut és a többi, honnét tudtak volna deákul?! Meg mit is kerestek volna ők Deésnél? — Honnét jöttek oda? — Bukovinából? — Hát ott mit kerestek?

— Talán vasfüvet, Károly bácsi!

— Jól mondja! — ha csak azt nem?! —

Az én véleményem szerint, őseink Munkácsnál állapodtak meg először; azért én — ha egyedül is! — de Munkácsra megyek, megünnepelni a honfoglalás ezredik évének jubilaeumát.

— Vigyen el magával! — Én is oda megyek.

— De aztán hogyan megyünk? — kérdé kedélyesen Szabó Károly.

— Mindenesetre: more patrio, azaz lóháton, mint a peleskei nótárius; én leszek majd a Károly bácsi Baczur Gazsija. Engedje meg, hogy előre megcsináljam a »marschrutát«. — Valahogy elvergődik hozzám Koltóra, itt aztán lóra ülünk; Károly bácsi mindenesetre szürke lovon, rókabőrös kurta mentében; van nekem tarsolyos kardom az insurrectio idejéből, azt felköti. Én hegyes-orrú, talléros-pengő sarkantyús csizmában, bőrös rajthuzli, tenyérnyi széles veres posztó-paszománttal, rézgombok rajta sűrűn, vereslájbli, zsinórral kiteremtettézve, hegyes ezüst pitykékkel, világoskék pruszli, nagy hólyagos ezüstgombokkal, kanász-kalap hószín árvalányhajjal, dúsan kivarrott sallangos kostök, acéllal, meg pipaszurkálóval, kis zacskó rajta, telve kovával meg zsidóbőrtaplóval; tulipiros kendő a gomblyukban, ezüst-rojtos vadgalambszín nyakravaló, böször-

ményi fokos a kézben, a pruszli panyókára vetve, a patyolating bő újja szélnek eresztve; hetykén, nyalkán, kényesen.

Nagybányán át Színyérváralján keresztül neki Tisza-Újlaknak, egyenesen Beregszászra, s onnan be Munkácsra.

Károly bácsi barátságos kézszorítással hagyta helyben.

* * *

Deés városában történt egy olyan história, mely talán unikumot képez a »kártyatan« történelmében. Nekem egy szava bevehető, szemmel látott tanú beszélte el, aki még ma is él, s kész, a történtek igázságáról akár közjegyző előtt esküt tenni.

A tény így áll:

Kurta korcsma asztala mellett, békés adófizető polgárok kártyáztak; »fris ferbli« volt a játék; öten voltak hozzá (ez az »aranyszám« a ferbliben«); a kártyák ki voltak osztva; kettő bement, három pászolt, s eldobta a kártyát; az első előtt két király, az utolsó előtt két ász kivetve; nagyban folyt a nix vizi, sűrűn a herauszolás. Az első gusztál s kiszorítja a másik két királyt. — Négy király!

— kiált, fejét felkapva, sicherre fogván a kasszát. — A másik felveszi a két ab invisis kártyát, gusztál . . . . harmadik ász! . . . szünet . . . . gusztál; úgy mint »Lázár a pásztor«-ban Salveati, midőn a lámpa fényével adandó jelt lesi. — Homlokáról, arcáról kitör az izzadság, kezei reszketnek, képe elvörösül, minden tagja idegesen remeg, lehellete fennkad, szíve dobogva ver, üterei kidagadnak . . . . meglátja a veres ásznak egyik »szív«-ét . . . . Négy ász! — felkiált — s összerogyik . . . Meg volt halva.

Ha szenvedélyes kártyás olvassa ezt a történetet, bizonyosan azt fogja kérdezni: kié lett a kassza? — Nem szolgálhatok vele. Tessék megkérdezni Deésen.

* * *

Spanyolország híres hidalgói-ról, Portugália fidalgói-ról, Skócia clan-jairól, Polyákország gróf-jairól, Oláhország bojárjairól, Görögország pálikár-jairól, Németország bárói-ról, (ott ezeken kezdődik az ember, s mint egy jó barátom jellemzőleg mondá: »voltaképen nem is német, hanem báró!«) — Arábia cheff-jeiről, India nábob-

jairól, Bulgária a beyek, Bosznia a csorbadzsik hazája ..... Deés és vidékén azonszerint virágzik a „mélcsás úr."

Nem mondom én, hogy bérces kies kis hazánkban másutt is nem terem ez a kényes plánta szórványosan, mert hiszen akadnak széles e hazában máshol is e fajta leventék...

De itt újból eszembe jutott valami.

Bocsánat e gyakori kitérésért!

... Úriszék biráskodott Sátoralja-Újhelyen, Schönborn grófnál. Híres Borbély Mihály volt az egyik táblabiró, első kortes a Tisza mentén, első pohárköszöntő szónok nagy messzeföldön, azzal a jóizű magyar eredetiséggel, melynek zamatja utánozhatlan, mint a jó muskotály dohánynak.

Sátoralja-Újhely híres kuruc város volt, várába nem fészkelhette be magát a labanc; ha bevette is, csakhamar kiverték belőle; s példaszóvá vált, hogy: »Sátoralja-Újhely nem állja a németet!«

Schönborn grófnak nem volt gyermeke, kihalófélben volt a család.

Asztalnál ültek délebédnél; az alispán int a szemével jó Borbély Mihálynak, hogy — túl vagyunk már a töltött-káposztán, hát halljuk a szép szót!

Mihály úr, pohárral a kezében felmagasúl s rákezdi:

— Uram, uram! Tekintetes első alispán uram! szállok az úrhoz!

— Állok elébe! — feleli rá az alispán szerényen.

— Ime, e pohár legyen köszöntve szíves házigazdánkra! Adjon az isten neki hosszú, szerencsés életet, boldogságot, minden jóval; legyen öröme, legyen kedvtelése, akaratja szerint! Kivánom neki földnek minden javát, lelkének üdvösségét, kiválóképen pedig azt az egyet, hogy gyarapodjék és szaporodjék az ő nemzetsége, s ne fordítsák meg holta után ősi címerét; mert különben — isten ugyse' beteljesül a példaszó, hogy »Sátor-alja-Újhely nem állja a németet!«...

Deés és vidéke állja a »mélcsás ur«-at.

* * *

Egy társaskörben arról volt szó, hogy: mik Erdélynek a kiváló különlegességei?

Egy gonosz, csunya rosz lelkű, rosz nyelvű ember az mondta rá:

A válóper, a fejős bivaly s a mélcsás úr.

Nem tőlem van, nem vállalok értte felelősséget..... Gyakran kell Deésen keresztülmennem.

* * *

Áttekintém futólag tárcacikk-sorozatomat, melyet többnyire napról-napra irtam sajtó alá; s magam is megdöbbentem e zagyvalékon.

Hiszen ez nem cikk-sorozat, — ez egy szétszedett, összekevert mozaik-halom; ez egy apró darabokból készült dákó; egy valóságos spanyol **puchero**, egy **olla potrida**!...

— De hát az mi? — kérdi egy olvasóm.

— Nem vagyok én sem számadó-bojtárja, sem felelős minisztere az úrnak!

De egy szép nő is kérdé: mi az a **puchero**?

— Ha parancsolja nagyságod, szívesen elmondom; csókolom kezeit!

* * *

A puchero, vagy olla potrida — a spanyol nemzet büszkesége, kedvenc eledele; készítési módja a következő:

Végy egy szép felsárt, a velős konccal, egy hizlalt kappant, egy kövér rucát, két fogolymadarat, szép füstölt disznó-oldalast, fülét vagy orrat, két bornyúlábat, füstölt kolbászt, hurkát; továbbá négy olasz káposztát, burgonyát, jó adag murkot, petrezselymet, zellert, karalábét, vereshagymákat szegfűszeggel spékelve és 20 cikkely foghagymát; aztán végy nagyszemű paszulyt, csicseri borsót, lencsét és többnemű kását, ezeket tedd egy-egy tiszta rongyba, s ugyanazon fazékban főzd meg; ha a víz forrni kezd, szedd le a habját, s akkor egymásután tedd a forró vízbe, a paszuly, lencse, borsó és kásákhoz — a felsárt a velős konccal, a hizlalt kappant, a kövér rucát, a két fogolymadarat, a füstölt disznó-oldalast, a fülét vagy orrát, a két bornyulábat, a füstölt kolbászt és hurkát, az olaszkáposztákat, burgonyát, murkot, petrezselymet, zellert, karalábét, a vereshagymát és foghagymát; hints reájok elegendő sót, paprikát, borsot, s hagyjad főni. — Ha megfőtt, levét használd fel levesnek, a többit tálald ki egy nagy tálba, — a husokat a középre, a veteményeket körülötte, »költői ábránd és eszményiességgel.«

Brillat-Savarin azt mondja: aki egy új tál-ételt feltalál, több hasznot tesz az emberi-

ségnek, mint aki egy bolygó-csillagot felfedez.

Tehát ha nem is újat, de valamit mégis csak tanult tőlem is, olvasónőm.

* * *

És már most én mondom, hogy: »hála istennek, kész a kosár!«

Bár legalább olvasóim is azt ne mondanák! . . .

PIÓCA ÉS NADÁLY.

Az idősebb Dumas — ha jól emlékszem — a »Speronare«-jában ezeket mondja:

»Hajdan a zsiványok, haramiák, rablók, útonállók, fölfegyverkezve, festői öltözetben vagy egészen rongyosan, elrejtőzve az erdőkben, vagy a síkság nádasaiban, ólálkodva egy kőszirt mögött, megbujva egy vén fa törzse mellett, vagy az országút kanyarulatának árkában hasalva lesték az utasokat; orozva vagy nyiltan támadtak, s az ember védte magát fegyverrel, szaladással, vagy úgy amint lehetett, mert tudta, hogy rablók vannak az út hosszában. A támadásra szólt a tromblon, beszélt a trabucos, felelt a puska és a pisztoly. Ha valamelyiket elfogták, az hurokra került; akasztófa, nyárs, kerékbetörés, felnégyelés, lóvali szétszaggatás bizonyos volt.

Később ezen uraknak nemzedékei igen kényelmetlennek találták így a mestersé-

get, s más rendet hoztak az üzletbe. Nagy házakat béreltek a nagyobb városokban, azokat berendezték fényűzéssel, kényelemmel; fekete frakkot, fehér nyakkendőt, keztyűt, lakkcipőt öltöttek fel, s kapujok alatt hajadon fővel, mosolygó arccal vártak az önkényt jövő utasokra, s azokat kényök-kedvök szerint, büntetlenül, törvényes szín alatt fosztották ki vendéglői szobáikban.« — Eddig Dumas.

Hanem azután feltalálták az árjegyzéket, kiszegezték azokat a folyosókra, a termekben, minden egyes szobában; a község beleelegyedett dolgukba, szabályozta az árakat; a versenyzés — ez a nagy ellenőr — ügyelt, s a mesterség ezen módosított faja is hanyatlani kezdett.

Most — zsiványok, haramiák, rablók, utonállók, egész kényelemmel, csendesen, nyugodtan, majdnem erényesen folytatják mesterségöket, mely manapság már művészetté fejlődött.

Egy tisztességes, jó kinézésü úriember szállást bérel, vagy pláne saját házában lakik. Jó családapa, gyermekeit imádásig szereti, eljár a templomba, zsinagógába, látogatja a színházat, megfordul a kávéházakban, a tőzsdén (ahol ilyen nincsen, privát kápolnákat építenek a kávéház előtt, vagy az utca szegletén). Életpárja épen olyan kedves,

kellemetes, szeretetreméltó, jó háziasszony, gondos anya; — szóval: egy nemes pár.

Szerényen, gondosan, majdnem rejtélyesen űzik mesterségöket, művészetöket; munkaeszközük, beruházásuk kevés, — mint a szabónak, — nem kell nagy üzleti tőkét fektetni bele; mindössze is egy nagy veres bugyelláris, abban egy pár ezer forint s egy csomó kitöltetlen váltó.

A megszorult ember olyan, mint az éhező állat: maga jön a csalétekre; fizet bőrével, tollával, megnyúzva vagy megkoppasztva esik áldozatul, s az orv-vadász hízik utána.

* * *

A vérszipolynak (hirudo) két neme van, — úgy tartjuk mi, szántóvető falusiak.

Az egyik, a hirudo sanguisuga, magyarul: pióca. Ez szívja a vért, tele szivattyúzza magát vérrel, megdagad a vértől, s ha már nem fér több bele: lehull magától.

A másik, a hirudo hemopide, magyarul: nadály. Ez is szívja a vért, tele szivattyúzza magát vérrel, megdagad a vértől, de már ebbe mindig fér, s nem hull le magától.

Az első sebet ejt, de csípése hamar gyógyul; nem szaggatja a húst, jóllakik vérrel,

s ha kifeji az ember, megint el lehet tenni friss vízbe és sok megmarad belőlök.

A másik mély sebet fúr, csípése nyomot hágy, s nehezen gyógyítható a seb, mert a húst is szaggatja; ezt nem kell kifejni, kiadja önmaga a vért, s mind megmarad.

. . . A pióca a városi, a nadály a falusi uzsorás.

* * *

A munka pang, de élni kell s az adót fizetni; a legények is csak szombatig várnak. Ami értékes volt, ott kotol már a zálogházban; kölcsön kell venni, — forint után hetenként öt krajcár, még azt elbirja az ember, hat hét alatt tán csak fordul a világ . . . s aláirja a váltót.

Az urfi eldorbézol, eltivornyáz, eljátsza a pénzét; Flórának is kellene adni valamit, cipője már kopott s fesleni kezd, s olyan epedő szemekkel nézte a minap is azt a kék ruhakelmét a kirakatban; szegényke, mekkorákat sohajt, mikor a bolt előtt elmegy . . . száz forinttól havonként csak öt forint . . . egy hónap alatt örökölhet is az ember; tavasz van, s azt irják hazulról: az öreg úr nagyon köhög; ki tudja? . . . . nem élhet az ember örökké . . . s aláirja a váltót.

A szinházban új darabot adnak, a művésznőnek az uj darabhoz új schlepp kell; azt a derékot is könyvnélkül tudja, ismeri már a közönség. Elmult az az idő, midőn a Jean d'Arc páncélingét aranyos papirosból csinálták! . . . száz forinttól csak tíz forint. A kamatot ugyan előre lehúzzák három hóra, s száz helyett tulajdonképen csak hetven forintot kap kézhez. Mindegy, kitelik majd a jutalomjátékból, s vannak nemeskeblű művészet-pártolók . . . s aláirja a váltót.

Beállít az ügyvéd a boltba, a szegletbe kéri a főnököt, és suttogva mondja: »Uram! levelet kaptam Bécsből Eiserle és Beiserle nagykereskedőktől, melyben az áll, hogy ha e hó utolsó napjáig nem fizet uraságod, kénytelenek lesznek beperesíteni a céget s csődöt kérnek!« A kereskedő elsápad a hírre s eget-földet igér. A pénzintézeteknél már megingott a hitel, de az uzsorás kockáztat; jelszava: »reszkírt kucséber!« s ád — ezer percentre; nincs más menekvés . . . s aláirja a váltót.

És így tovább, tovább.

S aki egyszer megindul e tengeren, melynek felülete látszólag oly sima, mint egy rózsásmező, ha oly ártatlan is, mint egy babos béke-galamb, el fogják temetni a habok tán fiatalon még, mert a sipos-

hajósné már nem jöhet segélyére; s bírjon bár talismánnal, mégis veszt emián néha, főleg becsületében. — És még szerencse, ha a katastropha elől idejekorán valami biztos, félreeső helyre, például Zágrábba menekülhet, mert előbb-utóbb oly poltzra kérül, honnan maga erejéből aztán le nem szállhat, vagy pedig az anyagi tönkrejutás és az erkölcsi halál áldozata lesz, — pedig mint tudjuk, a halálból Lázár óta nem támadt fel senki. *

* * *

Bűnvádi kereset végtárgyalásán voltam egy alkalommal.

A vádlott, egy halvány, sápadt, heptikus kinézésü beteges fiatal ember volt, kopott, viseltes, rongyos ruhában. Könyökei kivillogtak szürke kabátja ujjaiból, nyakán nem volt kendő, piszkos ingéről foszlányok függöttek, szakadozott nadrágján helyenként kilátszott a bőre, s posztószéllel volt derekához övezve, mezítlábain vargainas-pántoflit viselt, kezében egy ócska szürke kalapot szorongatott. Arca sárga volt, szemei beesvék s különös lázas fényben csillogtak, melle hörgött, s tompán

* Szójáték egy tucat kolozsvári híres uzsorás nevéből.

köhécselt; ujjai hosszúk és soványak voltak, s körmei kékellettek, a tuberkulosis csalhatatlan jeléül; s olyan érdekes, olyan becsületes jó arca volt a szánni való teremtésnek.

Kezdődött a tárgyalás, az elnök feltette a szokásos kérdéseket.

— Hogy hívják?

Megmondá a nevét.

— Hány éves?

— Huszonnyolc.

— Hol született?

— Nem tudom. — Zabi-gyerek vagyok; sem apám, sem anyám.

— Vallása?

— Pápista.

— Nős-e?

— Özvegy vagyok.

— Vannak-e gyermekei?

A vádlottnak két nagy nehéz könycsepp szökött szemeibe, s pergett végig az arcán; felsohajtott s fojtott hangon, köhécselve mondá:

— Van három: egy fiú és két leány.

— Ön házbetöréssel és rablással van vádolva!

A szerencsétlennek egész testén ideges rángatózás futott végig, összeharapta ajkát s hallgatott.

— Január 18-án este hol volt?

— Tekintetes elnök úr! Engedje meg,

kérem, hogy mondjam én el az egész dolgot, úgy amint történt, hamarabb átesünk rajta s nekem sem kell olyan hosszasan pirulnom az urak előtt.

— Mondja hát!

— Gépész-lakatos legény vagyok, mestereknek dolgozom s őszszel a cséplőgép mellett. A munka lassan megy, a kenyeret is alig lehet belőle megszerezni. Míg a szegény feleségem egészséges volt, összekötöttük a dolog két végét s szegényesen bár, de mégis kijöttünk. Hanem ő is megkapta tőlem a száraz betegséget s a kis leányt szoptatni kellett. Beállt az aratás, nekem el kellett mennem a géppel. Egész keresetemet haza küldöztem, mert nekem volt kosztom, kvártélyom, szeszes italt nem iszom, még csak nem is dohányozom. Vasárnap is dolgoztam, hol egyet, hol mást. Hanem egyszer csak egy borzasztó szerencsétlenség ért! . . . Jobb karomat odakapta a gépszíj s öklömön felül eltört. Elnyomorodtam; ime! — S fölmutatá csonka, csontváz karját. — Lőrinci Mihály úr, akinek részére dolgoztam, megszánt s szíves volt beküldeni a kórházba.

Lőrinci Mihály közbeszól:

— Soha nem volt ennél becsületesebb emberrel dolgom, uraim!

Az elnök kötelességszerüleg rendre utasítja:

— Kérem, a tárgyalásba bele nem szólani.

— Tanú vagyok, tekintetes elnök úr! — menti magát a jó ember.

— Épen azért; annak a sorján majd kihallgatjuk. — Folytassa!

A vádlott lázas fényben égő szemeit révedezve hordja körül biráin s fullasztó köhögését leküzdve, mondja tovább:

— A kórházban két hónapig feküdtem; munkára ugyan még most sem vagyok jó, de végre kieresztettek. Azalatt fölmondták szállásunkat; mindenünk eladva vagy zálogba téve, feleségem betegen feküdt, gyermekeim éheztek. A korsóban megfagyott a víz s fánk nem volt; — ágyneműnk egy szalmazsák s egy rongyos pokrócból állt, ez alatt feküdtünk s melengettük egymást, ahogy lehetett. — Édes jó istenem, mit tévő legyek? . . . Elmentem a cséplőgép gazdájához; kértem, mint az istent, segítene meg valamivel, majd ledolgozom! . . . A szívtelen ember azt mondta rá: »nem él maga őszig!« s eleresztett segély nélkül. Eljöttem nagy szomorún, kétségbeesve . . . Amint az alsó folyosón jövök, egy nyitott ablakon át fris meleg kenyérnek a szaga ütötte meg orromat. Eszembe jutott

feleségem, éhező gyermekeim, én magam is éhes voltam . . . a fris kenyér szaga elvette eszemet . . . bemásztam az ablakon át a kamarába s elloptam egy nagy verthajú kenyeret, meg egy sonkát. Amint az ablak fájára föl akarok mászni, fölbillentek egy nyujtódeszkát, az ráesik valami ecetes üvegre; a csörömpölésre, lármára kijönnek a házbeliek, a cselédek megfognak, a géptulajdonos megvert s aztán fölkisértetett a városházához . . . Itt van az egész! — —

A vége az lett, hogy a szerencsétlen embert elitélték egy évi börtönre. A paragrafus kérlelhetlen!

Felesége meghalt a nyomorban már előbb — s mi történhetett az árva gyermekekkel?! — —

* * *

. . . Ott állnak patibularis pofájokkal a kávéház előtt, kényelmesen, melegen öltözve, szivar a szájokban, kezeiket bemélyesztik a hosszú bélelt kabát-zsebekbe, önérdek, haszonlesés, önzés, kapzsiság, hirtelen meggazdagodás vágyának piszokjában fetrengve s fújják a követ, mint a mesebeli kigyók s kotolják a sárkánytojást, melyben embernyomor rejlik; beszélnek egy argot

nyelvet, melyet csak ők értenek s melyben a számok substantivumok s az enyém, tied, övé: a predicatum. Befonják a könnyelmü suhancot, behálózzák a megszorult férfit, begombolják a sikertelen munkának véres verejtékét, csalják az államot, eltagadván kiszámíthatatlan jövedelmök adóját — s lopják a nyomort.

A kétségbeesés, a tönkrejutás, a hamisított aláirás, a hamis eskü, az öngyilkosság jár nyomaikban s teremtik az anya fájdalmát, a nő könyeit, a gyermek romlását, a család szégyengyalázatát.

Hajdan a szelid Jézus korbácscsal verte ki őket a templomból, ma: — ellenök nincsen paragrafus.

Ezek a piócák. — Lássuk a nadályokat.

* * *

Amiket elmondok: tények, szóról szóra, betűről betűre igazak, akármely percben be tudom egyenként bizonyítani; egyébiránt megvesztegethetlen tanúim: maga a mindennapi élet s a hírlapok bűnügyi rovatai.

Egy jómódú parasztembernek — arra mi nálunk, Kővárvidékén — eljegyzik a lányát, s a kézfogóra megvesz egy veder pálinkát. A kézfogó vígan foly, a pálinka elfogy, de

a jó kedv akkor kezd legjavában uralkodni. — Kellene még vagy négy kupa pálinka! — hangzik a közóhajtás. A paraszt hóna alá vesz négy üres üveget, s megtölteti a zsidónál — hitelben. Az adósság felcsigázott árban 160 krajcár, sage: 1 frt 60 kr. Hanem hát ezt sem tudta kifizetni; s tizenegy hónapra rá elárverezik a gazda külső és belsőségét, hatszáz forintért, s még ma is tartozik azért a zsidónak kétszáz forinttal. Ez lett az ára négy kupa pálinkának!... Tessék megkérdezni Földváry Józsefet, ki akkor főkapitányunk volt.

Menjünk át a szomszéd Mármarosba. — Sok helyt a feszabadult paraszt nem jobbágy többé, hanem rabszolga; s tán az egész világon csak itt vannak fehér rabszolgák. A ház, a telek, a föld, a szántó, a kaszáló, a legelő, mind az uzsorásé s az ember is az övé; ád neki enni, s felrójja a rovásra, s mint hajdan a telepítvényes: dolgoztatja az oláh-négert. Ruházat kellene a fehér-szerecsennek: a derék úr jószívű s megengedi, hogy a mugik egy pár hónapra lemenjen az Alföldre, kaszálni, kapálni, aratni, ásni és turkálni a földet, hanem — a bevételből osztoznak.... Tessék megkérdezni Lónyay Jánostól, Mármarosmegye főispánjától.

* * *

»A legirtózatosabbja az irtózatosnak: az ember, az ő örjöngésében!« — mondja Schiller.

Nálunk, Rév-Körtvélyesen történt, ezelőtt néhány évvel. — Egy uzsorás — Fülöp Lajosnak hívják — tönkre nadályozta az egész községet; a földbirtoknak nagyobb része uzsora-árban az övé lett, aki tőle kölcsönzött, az már bukott ember volt; szóval, hihetetlen dolgokat művelt. Adósainak egy része összeesküdt ellene, s éjelenként egy özvegyasszszonynál gyűléseztek és midőn a terv készen volt, egy éjjel házához mentek, a pappal élükön; a ház előtt letérdepeltek, a pap elől, ők utána elmondták a »Miatyánk«-ot, a pap folytatta az imádságot s megáldá őket.

S most kezdődik egy irtózatos rémtörténet.

Az uzsorás-zsidó negyedmagával hált a szobában; neje, fia, leánykája és ő. Az elvadult csoport botokkal, késekkel, fejszékkel megrohanta az alvó családot. Az első támadás az uzsorásra történt; agyba-főbe verték, s mikor már látták, hogy nem mozdul, kegyetlenül legyilkolták az asszonyt. E közben a fiú kiszalad az útcára, a künnállók reá rohannak, késelni kezdik; ez ordított, visitott, jajveszékelt, oly iszonyú módon, hogy a Szamoson túl levő Konkolyfalva községben az

alvók felébredtek, s az emberek kifutottak az utcára, megtudni, hogy mi történik. A kis leányka elbujt meggyilkolt anyjának ágya alá; a két cseléd valahogy megmenekült; a fiút nagy kínok közt leölték. — Na, mondá az egyik, a disznó meg van ölve, hozzatok szalmát, perzseljük 'meg! — S csak a pap közbeszólására álltak el e vandal gondolat kivitelétől. — Visszamentek a szobába. — Még él! — kiálta egyik, fülét az uzsorás szivére téve, s azzal ujból elkezdték ütni, verni; még sem halt meg. Végre ágyneműeket hánytak rá, azok fölé egy nagy asztalt tettek s erre ráültek; s midőn azt hivék, hogy áldozatjok már bizonyára kiadta lelkét, akkor hazamentek.

És az a szerencsétlen, holtra kínzott, vérbe köpült ember nem halt meg, élt; összetörve, összepotyolva látta, nézte, hogyan gyilkolják családját, s hallgatott; érezte a halálos ütéseket s nem mozdult.

Midőn már biztos volt, hogy a szobában nincsen senki a gyilkosok közül, kidugta fejét az ágyneműk s az asztal alól, nagy kínok közt fölkelt, fölvánszorgott; karja el volt törve, feje több helyt beszaggatva, oldalbordája bezúzva és élt, — és él ma is.

A kis leányka rángatózó görcsöket ka-

pott az ijedségtől s hónapokon keresztül élet-halál közt csüggött.

A nagybányai törvényszék a tettesek közül gyilkosságért elitélt tizennyolcat; a papot, az özvegyasszonyt, s még egynéhányat húsz évi börtönre; ott bűnhödnek Munkácson ez idő szerint.

Egyik ügyvéd, védbeszédében ezeket mondá a többi közt:

— Igaz, hogy bűnösök, gyilkosok; önmaguk bevallják tettöket; hisz azt tagadni nem is lehet, oly világos; tehát szenvedniök, bünhödniök, javulniok kell. — De szolgáljon mentségökül és enyhítő körülmény gyanánt, hogy védenceimet, egynéhány forint kölcsönért juttatá nyomorba, koldusbotra, s a kétségbeesés őrült merényletére, ez a lelketlen uzsorás! — —

AZ ÉN UZSORÁSOM.

. . . Enyém volt ő, a lelkem! szívemnek embere. — Most is váltig sajnálom, hogy nem birhatok emlékül hajából egy tincset. Már jó ideje, hogy angyal, ott fenn az égben, s valamelyik csoportozatban zengi a dicséneket: a v e m o n e t a!

Miért is hogy nem élt már, midőn haza jöttem, — s miért is hogy nem borulhatánk egymás ölelő karjai közé?! — Nem birom ugyan — fájdalom! — még csak arcképét sem, óh de azért híven él és látom őt képzeletemben.

De hiszen — minden sebnek van gyógyítgató balzsama, minden bánatnak meg van enyhítő vigasza, így bennem is él a remény: találkozunk mi még majd ismét — o d a f e n n! . . .

* * *

1847. őszén Párisba kellett mennem. Nem volt pénzem, pénz nélkül pedig Páris szörnyű unalmas város, s én mindig úntam: magamat únni; hajtóvadászatot tartottam tehát egy »nemzeti kölcsön« eszközlésére. Több hajtások után sikerült is egy 3000 pengő forintos nagy vadat a Franck Ferenc úr becses személyében elejteni. A hajtás sokba került, s a kipufákolt töltések drágák voltak ugyan, de elvégre is — a vad meg volt lőve.

Az időben nem volt még a váltó annyira »in floribus«, mint manapság, akkoriban még a contractus — mint Mezey János. az ismert naturalista mondaná: soniperdált. Megtettük a kellő formalitásokat, tanuk előtt aláirtam a kötvényt, rányomtam a vadkecskés címeres pecsétet, — »nec alta, nec profunda me horrent!« — »Sem a magasság, sem a mélység nem rettent!« — ez nemzetségem jelmondata. — A kövérre hízott kamatot előre lehúzták egy évre, — s én mehettem : »isten veled utazó!«

Sweitzban utazván egyszer, a giessbachi vízesésnél kiszálltam a csolnakból. A hegyről lefelé, velünk szemben jött átölelkezve egy szerelmes pár; szőke hajokról, nagy lapos lábaikról, s különösen arról, hogy vajjal kent kenyeret ettek, rögtön felismertem, hogy

Borussiából valók s gyanakodtam, hogy vajjon nem »Herrmann és Dorothea«-e boldog állapotban? — Egymást átkarolva, megálltak a magasról zuhanó patak előtt, mely esésében szinte porzott.

— Ah, be szép! — mondá a teletalpú tündér; ah, be szép! — Csókolj meg! — cup, cup, cup! . . . Még egyszer! . . . cup, cup, cup!

S ezt repetálták többször, ott előttünk, a nép előtt.

— Szent isten, mikor lesz már ennek vége?! — gondolám.

— Menjünk! mondá végre »Herrmann«, — mert lekésünk a gőzösről.

»Dorothea« még egy mélán andalgó pillantást, egy szendén gerjedező tekintetet vetett a vízesésre, kivevé gyanús szinű kendőjét zsebéből, s búcsú gyanánt intett a zuhanó pataknak és turbékolva tördelé:

— Ádjé Giessbach!

. . . Én is elmondhatám: ádjé Franck!

* * *

Ki volt Franck; az én uzsorásom?

Besztercei születésü szász és concipista, az »excelsum regium gubernium«-nál. Magas alak s úgy szalmájára még mutatott is,

mint az üres rozs*; csinosan öltözött s glacé-keztyűt viselt, zsebkendőjét oldalzsebében hordta, ezüst gombú pálcájával csinálta a molinét, haja középen volt elválasztva s felső kabátját a karján hordta; karjai hosszúak valának, lábai szintazonképen, nyaka bemélyedt vállai közé, bors menta cukrocskákat rágott, mert nagyon félt a kolerától. Ő mondta azt a nevezetes medicinális axiómát, hogy: »a kolera olyan betegség, a melyben meghal az ember, vagy — kigyógyul.«

Szorgalmasan fogalmazott a guberniumban s üres óráiban mulatta magát és cinquistáskodott. Mit tesz ez a szó: cinquista? — Forint után öt krajcár havonként, vagy hetenként, már a mint jön.

A nap alatt semmi sem uj! — mondja a bölcs. — Azok az urak, ott a kávéház előtt, nem találtak föl semmi ujat, csakis tökéletesítették a nyúzás mesterségét. Ők már pompás, művészi sintérek.

Minden üzletben, vállalatban, ipar- vagy kereskedelmi foglalkozásban födolog: a munka és a tőke helyes fölosztása; aki ebben téved, az előre beadhatja a kulcsot.

Franck úr kitünően értette a mesterséget. — Idejét kétfelé osztotta: a guberniumba és az uzsorába; tőkéjét is hason-

lólag kétfelé: a kis nagy-kamat és a nagy nagy-kamatra. Értsük meg egymást! Kis tőkéket nagy kamatokra és nagy tőkéket szintén nagy kamatokra adott. A kis tőkéket kezeltette s csakis zálogra, mint: ezüst óra, arany lánc, arany óra, ezüst lánc, gyürü, fülbevaló, karperec, nyak- és főékszer, ezüstnemü, fehérnemü, ruhanemü és minden, ami legalább hatszor annyit ért, mint a kölcsönzött összeg. A nagy tőkéket »in personam« végezte, rendíthetlen alapra, biztosítva magát jégeső, tüz, árviz és minden kalamitás ellen; »meghalt az adós, de a föld él!« Vesztenie nem lehetett, mert az uzsorások alapelve: »ha nyerek: nyerek, ha vesztek: — tudom, hogy nem vesztek!« minden körülmények között szent volt előtte.

* * *

Hazajöttem Párisból.

Európa bomlani kezdett.

Párisban lakomáztak, Berlinben levétették a királylyal a sipkáját, Frankfurtban énekelték: »Was ist des Deutschen Vaterland?!« Drezdában Baconin predikált, Madrid, Barcellona, Saragossa, Sevilla, Carthagena, Granada »pronunciamento«-zott, Milanóban a három nap, Velencében Ma-

nin és »ki az idegennel!« Rómában Pio nono és Rossi, később Mazzini és Garibaldi, Firenzében Montanelli, Palermoban Rugerio Settimo és Mieroslawsky, Turinban Carlo Alberto, Bécsben Tausenau, Bach úr és az aula, Pesten »Talpra magyar!« Pozsonyban »a jobbágy szabad!« szóval meg volt bomolva a világ.

Ránk erőszakolták a harcot. Eleintén szaladtunk — Schwechátnál és másutt — én is Deéstől Nagybányáig egyhuzomban; később rákényszerítettek bennünket, hogy legyünk hősök. Kellett-e az nekik?

Végre levertek ugyan bennünket s »Magyarország az orosz cár lábainál feküdt« ... Még ma is fizetik az árát!

Én is elmentem »önkényesen«, mint ahogy a cigány honvéd mondta.

Kápolnánál ütöttük, Deésnél vertük őket; bevígadtunk Szamosujvárra; Kolozsvártt diadalmenet; Bethlennél csetepaté; Lekencénél »flankenbewegung«; Tihucánál komisz Urbán kinn a hóból; Gálfalvánál nem győztük fogni őket. Nagy-Szebennél fordult a kocka, Mikes Kelemen elesett, s megszaladt a honvéd.

Január 21-dike! ... Éltem egyik legkeservesebb napja! Legjobb pajtásom mellettem esett el, a honvéd szaladt, hitem megin-

gott, kétkedni kezdtem vezéremben. Grubiczy őrnagynak sarkában halálos seb, Eszterházy Kálmánnak karja ellőve, Czecz elkésett, Szeben kirepült a markunkból, legjobb csatalovam kilőve alólam; féltem, gyávának éreztem magam, megvetettem önönmagamat. S még hozzá szülőimről is már régóta semmi hír, s epedve sovárogtam bizonyost tudni felőlök. Az étel nem kellett, az ital nem esett jól; — feketében láttam a világot.

»Az éj tanácsot hoz!« — mondja a közmondás, — lefeküdtem, de az álom került, lidércnyomást éreztem, s kergető bivalylyal phantasiroztam; alig vártam a hajnalt, s oly nehezen pitymallott, míg végre rémséges sokára megvirradt.

Éhes voltam, huszonnégy órája nem ettem már semmit.

— Adjatok valamit enni! — mondám ordináncomnak.

— Ne egyél! — mondja Pálffy őrnagy, — egy pompás verő malacom van; rögtön pörköltet csinálnak belőle. Úgy élünk, cimboráim, mint egy püspök!

Ki hagytam vétetni magamat szép eszemből.

A malac-pörkölt elkészült, körül ültük az asztalt, s amint az első falatot lenyelem, s mártani akarok, beállit Kiss Sándor.

— A tábornok kéreti az őrnagy urat, jőjjön rögtön hozzá.

— Engedje meg, hogy legalább ezt a falatot nyeljem le.

— Amint tetszik, — de azt mondta, hogy rögtön; nem tudván a kvártélyát, már rég keresem az őrnagy urat.

— Menjünk hát! — S elszántan letettem a villát.

Kevés idő mulva a tabornok előtt álltam.

— A tábornok úr hívatni méltóztatott, parancsoljon!

— Jó ujságot mondok önnek!

Bámultam, s meg nem foghattam, hogy szerencsétlen körülményeink közt hogyan lehet jó ujságot mondani.

— A posta megjött Kolozsvárról; tudom rég vár tudósítást szülőitől; ime, itt a levél.

Idegesen szakítám fel a pecsétet, mohón bontám fel a levelet . . .

Franck úr a hátralevő kamatot kéri!

* * *

Megbuktunk. — Nem vertek le, de elárultak bennünket; nem tekerték ki, de kicsalták a fegyvert kezeinkből. A német szövetkezett a muszkával, mi az ármány és az

árulással. A világosi augusztus 13-ára az aradi október 6-ika volt a válasz. — Az orosz cár kegyelmet kért számunkra, adtak is szépen Aradon, Pesten, Kolozsvártt, Temesvártt! — Akadt magyar, aki behívta a muszkát, s olyan is, aki vezette, s a kozákokkal egy són és kenyeren volt . . . ma: nagy urak s köztiszteletben álló férfiak. — De vessünk fátyolt a multakra! . . . . »Nincs többé kopasz fej!« — »nincs többé tyúkszem!«

Én is bekerültem Aradra. Hobinger ápolt s dr. Ernst, stabs-auditor gyógykezelt; az orvosság kötéllel volt lekötve, de csak sürgönyileg adták be. — Hanem én szerencsésen kigyógyultam, s még ma is élek.

Hobinger légbe röpült s gyep alá került; gróf Thun tábornok jött helyébe. A hóhért a tábornok, a komisz Knopfot az úr, a porkolábot a lovag váltotta fel. Az egyik sujtott, a másik könnyített; amaz elfogult szenvedélylyel nyomott, ez, igazsággal vigasztalt.

A haza vesztével elveszett minden! A szív üresen maradt, s a fő nem gondolkozott. A mult sötét homályban, a jövő átláthatlan ködben, a jelen irtózatos valóságban. Lelkem eltompult, érzelmeim a közönyösség, a részvtlenség posványában fuldokoltak, s ezen

elbutító három szó: »bánom is én!« fogott körül.

A legirtózatosabb, a legkétségbeejtőbb, amit valaha ember mondott, Dantenek e szavai: »Ti, kik bejöttök, hagyjatok fel minden reménynyel!«

. . . Felhagyni minden reménynyel! . . . az nem lehet! — Az összeomlott bánya tárnájában élve eltemetett bányász remél; az örökös fogságra itélt rab remél; a befalazott ember remél; Blanqui negyven éves börtönében remél; Mikes Kelemen a rodostói tenger partján remélt. Bennem is fel-felpislogott a reménynek egy-egy halványan derengő lángocskája.

Fa-faragással csaltuk a hosszú napokat s unalmas óráinkat. Egy pajtásom levél-nyomtatót faragott, s körülte e szavakat véste: »Lesz még szőllő s lágy kenyér!« Én is hasonlót készíték; ízlett a szőllő s lágy kenyér.

Reményem nőttön nőtt, s vele más érzelmek lopóztak vissza szívembe. Gondolataim nem voltak többé elzsibbadva, kezdett a világ ujra érdekelni, vágytam kiszabadulni, s vágytam látni Őt. — Huszonnyolc éves korában mindenkinek van »Ő«-je. Nem tudtam felőle semmit; írtam ugyan neki többször, de tőle nem kaptam választ. Gyakorta eszembe

jutott, s elgondolkoztam róla, elmerengtem szerelmemben; hisz szeretni nem szégyen; ez szívünk ragyogó napja, holdvilágos éjjele, sokszor csók a lelken, néha pök az arcon; boldogságunk mennyországa, s szerencsétlenségünk kloákája.

A profosz — cifrán: foglár-nak mondják, mi »Herr Urtickᫎ-nak hívtuk, — kazamátánkba jön s megszólít:

— Herr Graf! — nála borozgattam s azért grófozott, — a tábornok úrhoz!

— Miért? — kérdém bizalmasan, — s a fülembe sugá:

— Levele van!

Nagyot lélekzettem. Végre tehát! . . . . Bizonyosan »Ő« tőle van.

Siettem a parancsnokhoz; Urticka úr trappba jött utánam.

A jó, becsületes, humánus Thun tábornok egy bepecsételt levelet nyujta át.

— Excellentiád nem olvastatja el?

— Nem nekem van címezve, s látom, hogy nő-írás.

Csakugyan az volt. De női kéz által írva az, hogy:

Franck úr a hátralevő kamatot kéri!

Párisba menekültem, egy nemeslelkű angol magyar-barát jótékonysága folytán,

aki Bethlen Gergelyt, Bernáth Albertet és engem pártfogásába vett s gondozott, ápolt, vigasztalt, mint édes apa gyermekét; azzal a finom gyöngédséggel, mely csakis nagy úrnak, nagy észnek és nagy szívnek sajátja.

A számüzetésnek a kezdete a legnehezebb. Idegen emberek, idegen viszonyok közt, elhagyatottan és a hazán kívül, gyötörtetve a mostoha anyagi viszonyok által, s kínoztatva a honvágytól, lebegve, ingadozva szüntelen, szakadatlanúl a túlságos remény és a leverő elcsüggedés közt, midőn rózsaszínből minden átmenet nélkül egyszerre csak gyászfekete mezt ölt magára kedélyünk, — egy jó hír: s már tárva látjuk előttünk a hazatérés kapuját, s egy rosz hír: és örökre bezárva lenni hiszszük. Étvágyunk elhagy s kihull a falat a szánkból, — az ital nem oltja szomjuságunkat, lassú láz emészt, álmosak vagyunk s mégis kerül az álom, gondolkozásunk eltompul, s ködben ábrándozunk, homályos szürke fellegek közt repdes képzelődésünk, mint megannyi denevér az est homályában; sziveinkben mélabús keserves bánat, s mindezek fölött egy kiolthatatlan, egy legyőzhetetlen folyvást tartó sovárgás, epedés, sorvasztó vágyódás oda, hova nem szabad menni . . . . De jól ismerlek, óh honvágy!

Ilyen kedélyállapotban voltam.

A levélhordó bekopogtat, s átad egy avisot, egy terhelt levélről.

Honnan? — kitől? — s mennyi lehet benne? — Mind kérdések kérdése.

Nagy meleg volt, — a nap forró hévvel sütötte Páris városát, csakis azok jártak az utcán, kiknek sorsuk nem engedé, hogy hűvös árnyékban pihenjenek. Összes vagyonom: egy frank, — s az a csomag ott az asztalon kikészítve, épen evezendő a zálogház felé, tengerén a könnyelmű elszántságnak.

Megmásztam egy omnibusz tetejét, s találgatám a rébuszt, azt a nagy talányt: ki küldhet nekem pénzt? — Mert hiszen — terhelt levelet csakis pénz terhelhet, vagy olyan érték, mely a pénzzel ikertestvér. Tar koponyámon az izzadság gyöngyözött, a két percheron szürke mén habzott a hőségtől, s kelletlenül húzta azt a sárga és kék színre festett alkotmányt. — A Monthion-utca a Jean-Jaques Rousseau-utcából egész kis utazás; végre megérkezénk baj nélkül, kifizettem az utiköltséget és bementem a postára.

— Kérem uram, egy terhelt levelem van! — mondám, szinte elbizakodottsággal; megnevezve magamat.

A postahivatalnok átnéz egy csomó levelet, s türelmetlenül mondja:

— Nincsen!

— Bocsánat uram, de itt az aviso.

— Mondja hát ki az úr tisztán, hogy: Teleki és nem Delegi; tán német az úr? Erre a gorombaságra nem tudtam válaszolni, a nagy meleg dacára torkomba fagyott a szó.

— Az útlevelét!

Most jutott eszembe, hogy saját nevemre nincs útlevelem, s nem vagyunk a szász földön, hogy Charles Fischert, vagy Jean Wolfot, Alexandre Telekinek olvassak, mint »soldat«-ot »moser«-nek.

— Útlevelem nincsen.

— Idegen az úr?

— Az vagyok.

— Hát aztán hogy nincs útlevele? — kérdé kellemetlenül.

— Kérem, a dolog egyszerű; száműzött vagyok, s mi rendesen inkognito utazunk; mert hát kérem tetszik tudni, a rendőrséggel mi nem állunk épen a legbizalmasabb lábon, aztán . . . .

— Elég uram! Nincsen vesztegetni való időm; menjen ön a rendőrfőnökséghez s hozzon bizonyítványt identitásáról.

— Kitől?

— Azt majd megmondják ott; s azzal becsapta orrom elől az ablakot, s ott hagyott a faképnél.

Hejh, de megráználak, gondolám magamban, ha valami szűk helyt, magányosan találkoznánk a hold fényénél!

* * *

A nagy posta a rendőrfőnökségtől távol van, — volt még épen annyi pénzem, hogy megint omnibuszon pályázhassam.

Felmentem a száműzöttek bureaujába, hol Lopez úr uralkodott.

Lopez úr a legkellemetlenebb egyéniség, akit életemben ismertem. Avval a penészes sárga bürokratikus pofájával, hosszú kopott kávészín kabátjában, kurta fekete mellényében, jobb karján könyökig felhúzott fekete kanavász karmantyúval, füle mellett vörös plajbász, bagoly-orrán aranyos foglalatú szemüveg, varangyos-béka szájjal, nagy sárga gyér, ló-fogakkal, kopasz fejére hátulról egybegerebelt hajszálak, tojásfehérével leragasztva. kabátja gallérjára feje korpája havazott, hosszú vékony görcsös újjain körmei vérig rágva, szemei könyeztek, s látható nyomokat hagytak a szemgödör két belső szegletén: pincsernek szép lett volna.

— Mivel szolgálhatok? — kérdé édeskés nyájassággal; s ilyenkor volt a legutálatosabb.

Elmondám ügyemet.

— Kérem szíveskedjék elmenni városnegyedje rendőri komisszáriusához, két tanuval, kik önt ismerik és kilétét bizonyítják, — az ott kiállított okmányt szíveskedjék hozzám hozni, én aláirom s minden rendben lesz; és én nagyon fogok örvendeni, hogy ha önnek, uram, szolgálatára lehetek.

— De hiszen kérem, a főnök úr ismer engem?! — mondám hüledezve.

— Igaz; van szerencsém a gróf urat ismerni, s igen megtisztelve érzem magamat, ily nevezetes férfiú ismeretségével dicsekedhetni; én az emigráns urakat mind nagyra becsülöm, s különösen László grófot, kivel, mint a magyar emigráció elnökével gyakran érintkezem .... De kérem, ennek így kell történni, — így kivánja a hivatalos ügykezelés rendje.

Kikisért egész a lépcsőzetig, gőgös alázatossággal mélyen meghajtá magát, — láttam szemeiből, hogy lenéz, s mily kevésre becsül, mert hű maradtam elveimhez. — Ocsmány lélek, undok testben.

— Nagy meleg van ma, — tropikus hőség, ugyebár? — mondá gúnyoros hangon. Ajánlom magamat! — s újra bókolt.

De szerettem volna ezt is jól megrázni!

* * *

Kifáradva, eltikkadva, éhesen tértem lakásomra.

— Van valami ebédre? — kérdém a szakácsnőt.

— Azt tetszett mondani, hogy nem lesznek itthon ebéden.

— Meggondoltam! — Vigye el e csomagot a zálogházba.

— Azt tetszett mondani, nem lesz szükség rá.

— Másképen gondolkoztam!

— Majd megettem mérgemben magamat

* * *

Másnap elvégeztem dolgomat. A rendőrkomisszárius, a két tanu s a kellemetes Lopez aláirták az ugyanazonosságomat bizonyító okmányt, végre nagy munka, sok izzadás, járáskelés, lótás-futás után, kezem közt a terhelt levél!

Tartalma?! . . .

Másolatja eredeti kötvényemnek. — Franck úr felmondja a kölcsönt, követeli a tőkét s a hátralevő kamatokat s fenyeget, hogy beperel!

* * *

Minden birtokom elkobozva. Otthon csinált adósságért hat hónapot ültem Párisban, a Clichy-ben, az adósok börtönében. Szülőim ki akarták fizetni tartozásomat; nem fogadtam el. — Gróf Zichy Manóné kifizette az összeget; hálás köszönettel visszaküldtem. — A párisi összes magyar emigráció tömegesen akart jótállani értem; megköszöntem bajtársaim jóakaratát s visszaháritám magamtól. — Arago Emanuel — ma szenátor — interpellálta ügyemben az igazságügyminisztert, a ház előtt; Landrin, az időben a legtörvénytudóbb, leghírnevesebb ügyvéd védett; mégis rám olvasták a törvényt. Kiültem a félévet, egy nap sem hiányzott belőle. — Hanem Franck urat nem tudtam megemészteni.

Gondolkoztam, mi tévő legyek vele?...

Leültem, s irám neki a következő levelet:

»Tisztelt barátom és elvrokon!

Onnek becses tudósítását, illetőleg jelentését vettem. Közölni fogom K.....tal K......-ban. (Kossuth akkor Kutahiába volt internálva.)

Köszönöm önnek buzgalmát s szent ügyünk iránt való nemes áldozatkészségét! — De kérem, jövőben az általunk ismert chiffereket használja: a kulcskönyvben némi változás történt; biztos kezek által majd önhöz juttatom.

Az eredmény bizonyos, csak önök ne csüggedjenek! Velence, Milano készen van; Veronában, de különösen Mantuában rendben vagyunk, s még jobban leszünk.

Ön számolhat reánk, mint mi számolunk Önre!

△ bővebb szóbeli jelentést és utasítást fog vinni önnek.

Isten áldja! Üdv és testvériség!

Elvbarátja és hű társa
Teleki Sándor,
ezredes.«

Megcímeztem: Franck Ferenc úrnak, Kolozsvártt stb. — Rányomtam a levélre a Teleki-címeres pecsétet, s föltettem a postára térti-vevény mellett.

* * *

Hazánkban az időben dühöngött legjobban a kamarilla. Schwartzenberg volt a gazda, Bach uram a számadó-bojtár, a zsandár a mindenható s az ország a garám, melyben nyírták, nyúzták ez ember-jószágot.

A tanyai gazdánál nyerget kaptak, s mivel a nyeregnek nem volt passusa: a szegény embert lőtték agyon. — Meg volt parancsolva, hogy este kilenc órakor minden kapu ajtaja zárva legyen; Kolozsvártt, a

külső-szén-utcai gazdának nem volt kapuja, s így nem zárhatta be: huszonöt botot veretett rá cigány Kristóf. Az étkező termekben, a takarodó után szuronyszegezve rohant a zsandár a vendégekre, s haza kergette őket. — Felső-Bányán egy mészárost, mint veszett ebet lőtt le egy zsandár az utcán, mert mindketten egy leányhoz jártak; a derék vitézt előléptették führernek. — Aki külföldre menekülttel levelezett, ha felfedezték, 16 évi várfogságot kapott .... Teleki Blanka, Lövey Klára. — Ha emisszárius, kézrekerült: huzták fel ... Várady, Pataky. — Ha konspirált: akasztották .... Török, Gálfy, Horváth. — Ilyen idők jártak akkor!...

A következőket hallomás után tudom.

Az én levelem megérkezett Bécsbe. — Mindjárt gyanusnak látszott, felküldték a postáról a rendőrfőnökséghez. Felbontották, s nyomára jöttek egy szörnyű összeesküvésnek. — Ment a rendelet Kolozsvárra: Franckot el kell fogni! — Éjjel kihúzták ágyából, két zsandár közt a malepostán hurcolták Szolnokra, onnan vasuton fel Bécsbe, ott a Kriminálba. Őr az ajtó előtt, — inquisitio, mint Madridban. Hat hétig vallatták. Persze, nem vallott semmit. Az auditor törte a fejét, a furfangos kérdések feltételével, csakhogy kivehessen belőle

valamit. Végre megmutatták neki levelemet, s természetesen akkor sem értett az egész dologból semmit. — Leküldtek két megbizható szaglárt Kolozsvárra nyomozni. — Azok aztán visszatértek azzal a biztos tudomással, hogy Franck úr a lehető legswartzgelbebb hazafi az országban. Erre aztán persze kieresztették.

Bánatpénzül, elkobzott birtokaim jövedelméből kifizették neki a tőkét, a kövér kamatok kamatjával együtt.

Végre is csak én vallottam kárát.

Franck úr diadalmaskodott!

LEVÉL

Bartók Lajoshoz.*

Kedves öcsém!

Köszönöm, hogy megénekeltél; de kár rám vesztegetni a nótát. Volt tán egy idő, ott Bem mellett, vagy Garibaldi körül, mikor engem is érinthetett volna a rhytmus. Tempi passati!... Most? — itt felejtett veterán a multak dicsőségéből, egy darab rongy a szabadság véres zászlójáról, egy élő emlék a nagy és véres napokból; mint kiaszott, félig elszáradt kóró a homokbuckán, sínylem az idők mostohaságát, iparkodom feledni, de nem tudok felejteni.

Ne hidd, hogy mind édes a multak emléke! Sok abban a fanyar s van benne keserű is; de keserűségében is van nagyszerűség. Fönnálltunk s nem valánk meggörnyedve,

* Válasz Bartók Lajosnak a »Vasárnapi Ujság« f. évi 21-ik számában megjelent »Levél Koltóra, Teleki Sándornak« című költeményére.

fölülről jött a csapás s nem alulról a — protekció; üldöztek bennünket, de nem nyalattak velünk tányért; elszedték fegyvereinket, de nem tettek hónaljunk alá asztalkendőt; foglyok, számüzöttek valánk, de nem kellnerek és lakájok.

Szerettük a földet s szerettük rajta az embert s ha kellett: vérünkkel trágyáztuk parlagát, soknak hullája is ott maradt.

Ma már feledve vannak azok, kik halni tudtak érte s akik élnek: felejtve még jobban s pirulnak a be nem váltott nemzeti becsületszó miatt.

Segesvárnál ott van Skariatin emléke. Aradnál ki látja őket? Hentzy szobrának naponta kalapot emelnek azok, kik kegy után kunyorálni járnak Uj-Buda várába; az ujépület udvara tiszta Batthyányitól, Csányitól; Petőfi szobrát nem tudta összehegedülni Reményi, Szent-Gellért hegyén a »bizalom« honol.

Furó csizmadiának itt nálunk Koltón, mind a két lábát elvitte a forradalomban a német ágyúgolyó s tíz gyermekével koplalva tengődik . . . Hány kancellárt hizlalunk? — S köztök Nádasdy uramat.

Igaz, a csizmadia nem varr a lábával s nem lévén lába, csizmára sincs szüksége, ez az előnye; de Nádasdy úr is legalább itthon

költhetné el a nyugdíját, mert ez aztán az ország hátránya.

Komolyan, szépen, magasztosan irtál hozzám; hitted: megértem. Igen, barátom! éreztem. Csakis egyben tévedtél: hősöd gyarló, de ruhája pompás, te valál a szabó. Én megkisértem vígan válaszolni; küldöm neked Hamlet kacagását.

Ujból küldöm arcképem és irok neked. Ez már nem a fehér szakállú, tarfejű, életúnt, tisztességes öreg úr, hanem a reménynyel telt, hittel spékelt, meggyőződéssel szarvasgombázott katona, az ő hiúságában, kisujtásozva, fölcsillagkeresztezve, majdnem látszik rajta, hogy »könyökig tejfel.«

Barátom! Nem ismerte még akkor a perlekedés hináros mocsárait, az ingoványt a paragrafusok süppedékeiben; nem a végrehajtót, ki jóllakik nálad s elviszi párnádat, ezt a szende urat, ki édeskés mosolylyal húzza le ágyadról a lepedőt s belefújja az orrát; nem a fináncz urat, ki lepecsételi hordódat, megakcizol, szűz dohányt pipál s énekli a »Szózat«-ot; nem az adót, e 107 hasú hydrát, azokkal a fene libellusokkal, melyek mindenike a csörgő kigyónak trillázó nyelve, s mikor kifizetted, akkor jönnek, hogy még hátra van a java; az uzsorás zsidót, örményt és keresztényt, kanban és szukában, kiknél

a kamat tőke s a tőke nem elég kamat, mely tokhallá szárasztja a magyart; a föld árját, mely ellepi a fél országot, a vízárt, mely Szegedből Velencét csinál romokban; a szombatot, mikor jön a jegyző s küldi be esküdt uramtól a vevényt, mely mindig vesz és sohasem ád, roszabb Caraffa ingyen gazdálkodó labancainál, roszabb Mustafa basa harácsoló kurdjai, vagy turkománjainál, mert ezek kipusztultak idővel az országból, de ez örökké él és beléd poloskálja magát; az esőzést, mikor elkezd permetezni lassan, szép csendesen, szitál, mint a pitlis malom s tart ujholdtól ujholdig, a vizet nem ereszti át az anyag, az élet sárgul s a jószágnak szőre fölborzasodik, azt ellepi a rozsda, ez meg lesoványul, a birka kapja a mételyt, a szarvas állat a szőrférget, csak bőrével fizet s árát elviszi a szolgabíró adóban.

Ez arckép éltem második fölvonásából van, melyben érdekes és hatásos jelenetek voltak s az egész fölvonás Olaszországban folyt. Most már csak emlékek és ködfátyolképek a multból; eloszlottak, mint a délibáb, mely csakis egy kevés nyirkot hagy maga után.

Mekkora reménynyel valánk eltelve s mekkorát csalódánk! Magentát, Solferinót Sadova követte, a zsandár számunkra tisztította

fegyverét, a Bezirker útra fűzte bocskorát, az adót dragonyosokkal kellett fölhajtani, a magyar egyetértett. S midőn azt hittük, hogy megfogtuk a világot . . . kaptuk azokat az urakat ott a vörös karosszékben, a delegációt, a magyar Reichsrathot, a quotát, egy csomó consortiumot, csikmászos (zsákutca) vasutakat, sok schwindelt, több svihákot s legtöbb adósságot!!

Koltón, Nagybánya mellett, 1879. május 22.

Teleki Sándor.

FRA PANTALEONE.

Multak emlékei, mint fellegek az égen, tünnek el. — Felhőket más felhők váltanak fel, s a firmament változik, mint a tenger, mint az asszony, mint az emberi szív.

Multak emlékei idővel kimosódnak agyunkból, szivünkből s feledünk napról-napra; az agy felejt s a szív örül.

Multak emlékei eltünnek, mint bércekről a hó, mint pusztákról a délibáb; fölváltja azokat a tavasz s a napnak ragyogása, vagy a vihar és a sötétség.

De a multak emlékeit föleleveníti egy-egy esemény, elevenen visszahozza agyunkba, s ez az ész transsubstantiatió-ja; visszahozza kebelünkbe, s ez a szív ressurrectiója.

Sokat feledék, mert sokat ismertem; sem eszünk, sem szivünk nem Danaidák rostája, hogy megtölteni ne lehessen; de midőn valamelyiknek halála hírét hallom: föleleve-

nül emlékemben alakja s látom képzeletemben ugy, mint a milyennek ismertem, egész formájában, jó és rosz tulajdonaival; felujulnak előttem az események, a viszonyok, melyekben vele éltem, s ott vagyok a multban, örömeivel s bánataival.

..... A lapokból olvasom, hogy Fra Pantaleone meghalt!

Ki volt Fra Pantaleone? ....

* * *

Azt hiszem, szolgálatot teszek olvasómnak, ha a magam prózája helyett, az öreg Dumas-ét idézem:

— — — »Salemi előtt, amint a tábornok egy kútnál lovát itatná, egy barát — a reformált szent Ferenc rendből, értelmes arccal, élénk szemekkel, kurta kondor hajakkal útat tör magának s a tábornokig hatol.

Ez a barát a salemi-i Santa Maria dei angeli klastromban bölcsészeti tanár volt; örömét nyilvánítja a tábornoknak, hogy láthatja, s bámulatát, hogy olyan egyszerű.

S aztán térdre rogyott.

— Uram, én istenem! köszönöm neked, hogy azon időben éltetél, melyben a szabadság megváltója megjelent mí közöttünk. — Esküszöm, e pillanattól fogva

ügyét szolgálom, s ha kell: megöletem magamat érte és Siciliáért!

Türr rögtön átlátja, milyen nagy hasznát lehet venni e babonás, előítéletes, bigott nép közt, egy fiatal, ékesen szóló s hazafias papnak.

— Akar ön velünk jönni? — kérdi a baráttól.

— Egyedüli kívánságom! — felelé.

— Jőjjön tehát! — mondá Garibaldi, egyet sóhajtva; ön lesz a mi Ugo-Bassink! — S átada neki egy kiáltványt, mely előre ki volt nyomtatva.

A jó papokhoz.

»A papság közös-ügyet vív ellenünk ellenségeinkkel; idegen bérenceket fizet, hogy olaszok ellen verekedjenek. — Bármi történjék is, bármit végezzen a sors Olaszország felett, minden nemzedék által meg lesz átkozva.

Ami vigasztal, s ami hinni engedi, hogy Krisztus igaz vallása még nem veszett el: az, hogy Siciliában a papok, a nép élén vezetik a népet, elnyomóik ellen.

Az Ugo-Bassik, a Veritak, a Gusmarollik nem haltak még mind meg, és az napon, melyen példájokat követik e martyroknak, a

nemzeti ügy e hőseinek: az idegen nem fogja többé tapodni hazánk földjét, s nem lesz korlátlan ura fiainknak, asszonyainknak, javainknak és nekünk!

Garibaldi.«

* * *

— Ez a kiáltvány nem nekem szól, — mondá a barát — én ezt a hitet vallom; de át fogom adni azoknak, a kiknek hitök ingadozik.

Az ebédnél, Torre Alta marquisnál, ahol a főhadiszállás volt, Garibaldi jobbjára ültette János frátert.

Garibaldinak nem minden tisztje volt teljesen orthodox; tréfásan ingerkedni kezdtek János baráttal.

Egyik tiszt azt mondá:

— Páter János! Minekutána ön a mi káplánunk, lökje csuháját a csalánba, s vegye a muskétát.

De János barát tagadólag rázta fejét.

— Nincsen szükség rá! — Én az igével és a kereszttel fogok harcolni, s az, aki a Krisztus képét a mellén hordja, nem hordhatja a puskát a vállán.

Garibaldi rögtön átlátta, hogy értelmes

emberrel van dolga, s intett fejével és beszüntette a tréfát.

Ebéd után, János barát Castel-Veteranoba ment, szülőföldjére, s másnap százötven felfegyverkezett paraszttal jött vissza.

A kiátkozottnak megáldása.

Palermo, 1860. junius 16.

— — — — — — — — — — —

— jókor reggel megérkeztek Alcamoba.

Alcamohoz közeledve, János barát, ki a tábornok mellett lovagolt, hozzá hajolt s azt sugá fülébe:

— Tábornok! ne feledje el, hogy ki van átkozva.

— Nem feledem, páter János. De hát mit akar, hogy tegyek?

— Szeretném, tábornokom, hogy kérésemet teljesítse. — Mi egy vallásos, sőt többet mondok: egy vakbuzgó, babonás népesség közt élünk, mely az egyház dolgaira nagyon sokat ád; tehát azt szeretném, hogy midőn az alcamói templom előtt elmegyünk, ön jőjjön be s áldassa meg magát.

Garibaldi egy darabig gondolkozott, aztán igenlőleg inte fejével s mondá:

— Jól van! Kívánsága szerint fogok cselekedni.

János barát megsarkantyúzta lovát s előre vágtatott a templom felé, ott leszálla lováról s bement, elrendezvén a tábornok megáldásához szükséges előkészületeket, az oltárral szemben egy térdeplőt s alá párnát helyezve, várt a templom előtt.

Azonban — feledékenységből talán, vagy mert igéretét megbánta s attól menekülni akart, elég az hozzá: Garibaldi ellovagolt a templom előtt, a nélkül, hogy megállt volna.

Páter János észrevette a tábornok menekülési szándékát, s ez épen nem volt számítása szerint.

Minden pap, a rhemsi püspöktől kezdve, ki Clovist megkeresztelte, le egész János barátig, ki Garibaldit megáldja, nem az istent akarja a király, a vezér, a tábornoknak fölébe helyezni, hanem a papot.

Stolájában, kereszttel kezében, Garibaldi után szalad, feltartja lovát, megfogja a tábornok karját s rákiált:

— Mi akar ez lenni? — Igy tartja ön meg igéretét?!

Garibaldi elmosolyodott.

— Igaza van, János testvér, — mondá, — s nekem nincs igazam. Megyek, s kész vagyok önnek áldását elfogadni.

— Jőjjön tehát!

— Megyek, János testvér.

És az az irtózatos ember, ki — mint a nápolyi lapok írták — »azon hatalmat nyerte az ördögtől, hogy tüzet szór szemeiből s szájából«, nemcsak hagyta magát vezettetni, mint egy gyermek, a paptól, hanem elfogulva mint egy költő — mert ő az — a vallásos érzelemtől, melyet sohasem tagadhat meg az ember egészen, mindenek láttára, a népség előtt, a parasztok előtt, hadserege előtt, térdre hullt a templom külső lépcsőzetén.

Ez több volt, mint amit páter Jánosnak igért. Látván ő a jó oldalát annak, amit Garibaldi neki csinált, azzal az olasz impetuozitással, melyet még a papi ékruha sem módosít, berohant a templomba, felragadta az oltári szentséget, magasra emelé azt s meghatott lelkesültséggel mondá:

— Nézzék mindnyájan! — Itt a győzedelmeskedő, aki meghajlik az előtt, ki a győzelmet adja.

És büszkén a diadal felett, melyet a vallás a fegyverek fölött kivívott, megáldá Garibaldit az isten, Olaszország és a szabadság nevében.« — —

Eddig Dumas.

* * *

Fegyvert nem viselt; jobbjában tartá a megváltó feszületét, kereste a veszélyt s rohant a halál elébe, vezetvén véres csatákba a fiatal piciotti népet; a nép nézé a keresztet, s követé Fra Giovanit.

Bő barátszín suba fedé testét, derekát fehér kötél övezé, melyről hosszú keresztes olvasó csüngött, saruit mezítelen lábán hordá, nagy kápájában volt mindennapi kenyere, melylyel magát táplálta.

Keveset beszélt, sokat imádkozott.

Nem igen ismertem nálánál érdekesebb alakot. Tömött, sűrű, göndör sötétveres színbe menő haj, melyet borzasan viselt, hosszú kondor szakáll, hajánál valamivel világosabb, vékony, gyér bajusz, mely már majdnem szőke volt, e színvegyülék, melynek alapszíne — hogy úgy mondjam: pej volt, a színtömört változékony világításban tüntette elő, s árnyékolata néha egészen a sötétbe ment át. — Szemeiből az ábránd, rajongás és hitbuzgalom sugárzott; szájában szép, apró, sűrű fogai fehérlettek. Csak mosolyában volt valami alattomos, kétkedő, gyanusító, papias. — Mellén vastag veres posztóból kivágott máltai keresztet viselt, s kápáján elől két fehér csillagot; mindig hajadon fővel járt; termete középmagasságu volt, de jól megteremve.

Élete példás volt; dandárát soha el nem

hagyta. A piciottikkal evett, a táborban hált, s nem volt semmie. Többször mondá:

— Podgyászom e kereszt, melyet győzelemre tartok az ég felé, s e korda, melylyel a gyávákat ostorozom; házam ott fenn az égben, tanyám itt lenn a földön, az isten szabad ege alatt. Nem keresem a halált, de aki utánam jön, az nem fog hátrálni. Italia una! — Avanti!

Ékesen tudott beszélni, azzal a sajátságos siciliai tájkiejtéssel, mely a latint leginkább megközelíti.

Tábornokunk nagyon megszerette, s a seregben nagyon népszerü volt. Engem különösen szeretett, s oktatott az olasz nyelvben; én az ujabbkori irodalomról beszéltem neki, melyről fogalma sem volt; az egyház-atyákat, egy pár klasszikus irót, s tankönyveit kivéve, egyebet nem olvasott.

* * *

Siciliából áteveztünk Calabriába. A híres messinai világító toronynál, a hajdani Siculum fretum alatt, ültünk ladikokra; a Scylla és Charibdis közt csolnakáztunk s kiváncsian néző̈k, hogy szigonyozzák az óriás spada halat, melynek orra: fegyver s ha-

sonlatos a toledői spádéhoz. A Cap dell' Armi-nál kötöttünk ki.

Reggionál csatát győzött vezérünk, az ellenseregnek nagyobb részét fogolylyá tevé. Ez volt első ütközetünk nápolyi földön. Diadalmenetünk Nápolyon keresztül Capuáig tartott s szinte meseszerű az, hogyan jutánk oda.

Fra Giovani mindig velünk gyalogolt, de már puska volt a vállán.

* * *

Capua várába vonultak vissza a királyiak. Capua és Gaëta volt utolsó menhelyök. Ostromágyúk nélkül bevenni a Vauban által erősített várat: kemény falat volt. Csakis Garibaldi gondolhatott ilyent; de aki Sant-Elmot bevette egyedül, nem kellett annak ágyú, hogy bevegye Capuát, melyet Verres legioival nem tudott elfoglalni.

Híres hely Capua Volturno mellett s különösen híresek asszonyai, annyira, hogy példaszóvá vált szépségök. Hannibal serege megadta ennek az árát.

1501-ben Borgia Caesar — nem rosz név a történelemben — a XII. Lajos francia király egyesült seregével garázdálkodott benne; meglepvén a várat — bevette, a várost kiraboltatta s legyilkoltatott 7000 lakost. Egy

nagy torony szolgált a nőknek menhelyűl, de végre az is föladta magát. Borgia Caesar kiválasztá a negyven legszebbet közülök s elküldé őket római palotájába . . .

»Pontificante Alexandro VI-to.«

Ezt a históriát János baráttól hallottam, ki a kronikákból olvasta, s aki már akkor kardot viselt.

* * *

Caserta volt főhadiszállásunk.

A vezénylet és táborkara (Sirtori), a 15-ik hadosztály (Türr) és táborkara, mi, Türr táborkara, a világhírű királyi palotának a parkra néző részében laktunk s mind a példaszó mondja: szegényesen éltünk, de — jól. Mindazon tisztek, kiknek a vezényletnél és osztályunknál ügyök volt, már tudták a szokást s hivatlanul is nálunk ebédeltek. Én Türrnél vendégszeretőbb embert nem ismerek.

Fra Giovani — János barát — is gyakran megfordult nálunk. Caserta Nápolytól pár órányira fekszik, vasúti összeköttetéssel. A palota és parkja naponta tele volt látogatókkal s különösen kiváncsi nőkkel . . . A csinos barát szemet szúrt s beleharapott Éva almájába.

János barátból Fra Pantaleone — ez volt világi neve — lett. Kezein keztyű, lábain fénymázas cipő, szakállát fésülte, bajuszát kipödörte, haját kenőcsölte, a veres posztó-kereszt melléről eltűnt, a keresztes olvasófa elpárolgott, csuhája finom kávészínposztó, kis kerekded kápával, korda helyett aranyos kardkötő, melyről fényesre csiszolt acélkard csüngött, fején kis magyar pörge kalap, milyent a tábornok is viselt, vékony veres flamingótollal; csakis a két csillag maradt meg kápáján, de már ez is ezüst volt.

Tóskánai kiejtéssel beszélt sokat és — keveset imádkozott.

Egy este, szürkületkor, a parkban, a nagy vízesés alatt, a tábornok körül ültünk s beszéltünk össze-vissza mindent. A tábornok jó kedvében volt s Éberrel vitatkozott a krimi hadjáratról s Sebasztopolról.

E közben érkezik nagy hetykén, kardcsörtetve s katonásan salutál Fra Pantaleone.

Az öreg úr elmosolyodik látásán s azokkal a vidám, szelid szemeivel, melyek nevetni is tudtak, ránéz a barátra s satyrikus hangon azt mondja neki:

— De megváltozott ön!

A barát kezdte kényelmetlenül érezni magát.

Én jó kedvemben voltam s feleltem helyette:

— A csimmaszból pillangó lett, tábornokom. Ha a capuai deliciák demoralizálni tudták Hannibal seregét, mit kivánhat ön egy baráttól? — A kigyó incselkedése ez, uram! . . .

Fra Pantaleone sokáig nem tudta ezt nekem megbocsájtani.

. . . Így csinálok én magamnak ellenségeket!
